

Inistitiyuutii Leenjii Ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qo'annoo Seeraa Oromiyaa



Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa

Moojulii Leenjii Hojiin Duraa fi Leenjii Hojii irraatiif Qophaa'e

Qopheessaan: Gammachiis Dhugumaa

Gulaaltonni: 1. Obbo Tasfaayee Booressaa

2. Obbo Qana'aa Qixxaataa

3. Obbo Tafarii H/Maariyam

Caamsaa, 2012

ILQSO,

Adaamaa

Baafata

Mata Duree	Fuula
Seensa Waliigalaa-----	iv
1. Boqonnaa Tokko	
Maalummaa Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalateen Alaa fi Daangaa Raawwatiinsa Isaa---	1
1.1. Maalummaa Fi Kaayyoo Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa-----	1
1.2. Garaagarummaa Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa Fi Seerota Biroo-----	4
1.2.1. Seera Waliigaltee fi Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa-----	5
1.2.2. Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa fi Seera Waliigaltee Geejjibaa-----	7
1.2.3. Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa fi Seera Hojjetaa fi Hojjechiisaa-----	8
1.2.4. Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa fi Seera Itti Fayyadamtoota Oomishaa-----	13
1.2.5. Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa fi Seera Qabiyyee Lafaa Dantaa uummataaf Lakkisiisuu-----	15
2. Boqonnaa Lama	
Maddoota Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa-----	20
2. 1. Itti Gaafatamummaa Balleessaa Irraa Maddu -----	20
2.2. Itti Gaafatamummaa Balleessaa Malee Dhufu-----	23
2. 3.Itti gaafatamummaa Balleessaa Nama Biroof Dhufu-----	25
3. Boqonnaa Sadii	
Sirnaa Fi Hanga Shallaggii Beenyyaa -----	32
3.1. Yaad-rimee Miidhaa fi Beenyyaa-----	33
3.2. Sirna Shallaggii Beenyyaa -----	35
3.2.1. Sirna Shallaggii Beenyyaa Miidhaa Ifaa-----	35
3.2.2. Sirna Shallaggii Beenyyaa Haamilee-----	37
3.3. Murteessa Beenyyaa -----	38
3.3.1. Murteessa Beenyyaa Miidhaa Ifaa -----	38

3.3.1.1. Qajeeltoo Miidhaa fi Beenyaa Wal Gitu-----	38
3.3.1.2. Haalota Addaa Beenyaa fi Miidhaan Wal Hin Gitne-----	41
3.3.1.3. Beenyaa Yaada Madaalawaan Murtaa'u-----	40
3.3.2. Murteessa Beenyaa Miidhaa Haamilee -----	45
4. Boqonnaa Afur	
Sirna Shallaggii Beenyaa Miidhaa Ifaa -----	47
4.1. Shallaggii Beenyaa Miidhaa Qaamaa-----	47
4.1.1. Shallaggii Baasii Fi Galii Citee -----	48
4.1.2. Shallaggii Beenyaa Miidhaa Qaamaa Gara Fuulduraa -----	49
4.1.3. Miidhaa Qaamaa Dhaabbataa Parsantiidhaan Ibsaman-----	64
4.1.4. Hir'ina Dandeettii Hojjechuu Waliigalaa fi Addaa-----	69
4.2. Shallaggii Beenyaa Miidhaa Balaa Du'aatii-----	71
4.3. Miidhaa Qabeenyaaf Beenyaa Murtaa'u-----	78
5. Boqonnaa Shan	
Sirna Falmii Dhimma Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa -----	84
5.1. Mirga Himata Beenyaa Dhiyeessuu-----	84
5.1.1. Mirga ofiif Himata Beenyaa Dhiyeessuu -----	84
5.1.2. Garee Mirga Himachuu Miidhamaa Dhuunfaa Irraa Argatan.-----	88
5.2. Dirqama Mirkaneessuu-----	91
5.3. Darbiinsa Yeroo Himata Beenyaa-----	99
5.4. Itti Gaafatamummaa Dhumaa-----	100
5.5. Ol' iyyannoo -----	102

Jechoota/Maqoota Gabaaheen Ibsaman (Acronyms)

SHH-Seera Hariiroo Hawaasaa

SDFHH-Seera Deemsa Falmii Hariiroo Hawaasaa

SY- Seera Yakkaa

SDFY- Seera Deemsa Falmii Yakkaa

SD- Seera Daldalaa

SMO- Seera Maatii Oromiyaa

IGWA- Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa

MMA- Mana Murtii Aanaa

MMO- Mana Murtii Ol'aanaa

MMWO- Mana Murtii Waliigala Oromiyaa

DHIMMWO- Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Oromiyaa

MMSDF- Mana Murtii Sadarakaa Duraa Federaalaa

MMOF- Mana Murtii Ol'aanaa Federaalaa

MMWF- Mana Murtii Waliigala Federaalaa

DHIMMWF- Dhaddacaha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaa

Seensa Waliigalaa

Walitti dhufeenya hawaasummaa keessatti, miidhaa namni tokko isa kaan irraan geessisuuf sirni itti gaafatamummaa seerota hariiroo hawaasaa garaagaraan diriiree jira. Isaan keessaa inni tokko itti gaafatamummaa waliigalteen alatti dhufu yoo ta'u, seera hariiroo hawaasaa biyya keenyaa Kitaaba 6^{ffaa} mata duree 13^{ffaa} keewwata 2027-2161 jalatti tumameera. Seerri itti gaafatamummaa waliigalteen alaa, hariiroo waliigalteen alaa keessatti miidhaa ga'uuf garee itti gaafatamaa ta'e kan adda baasuu fi sirna miidhamtootni itti hirphaman (beenyaa argatan) kan diriirsu dha.

Seerri itti gaafatamummaa waliigalteen alaa sirna itti gaafatamummaa fi shallaggii beenyaa kan diriirse ta'us, qabatamatti seericha hiikuu fi raawwachiisuudhaan wal qabatee rakkoon hubannoo bal'inaan kan itti mul'atu dha. Dhimmootni falmii beenyaan wal qabatan yeroo irraa gara yerootti dabalaa deemuu irra darbee falmiiwwan ka'anis wal xaxaa kan deemani dha. Qabatamaanis, manneen murtii keessatti garaagarummaan hiikkoo tumaalee seerichaa irratti jiru bal'aa ta'uu murtiilee kennaman irraa hubatama. Gama biraatiin, tumaalee seera hariiroo waliigalteen alaa keessattuu, shallaggii beenyaan wal qabatan seerota biroo keessattis raawwatiinsa kan qabaatan ta'uu SHH kwt. 1790 (2) fi 1677 irraa ni hubatama. Kanaafuu, seera itti gaafatamummaa waliigalateen alaa irratti hubannoo dabalataa uumuun daran barbaachisaa dha.

Moojuliin kunis, yaada kana giddu galeessa godhachuun leenjii Abbootii Murtii hojjiirraa jiranii fi kanneen hojii abbaa seerummaa jalqabuuf jedhaniif kan qophaa'e yoo ta'u, leenjifamtootni dhimma guyyaa guyyaan isaan mudatuuf furmaata seera bu'uureffate kennuu akka danda'aniif hubannoo dabalataa akka argatan gochuu fi seericha hiikuu irratti ogumma qaban akka gabbifatan gargaaruuf kan qophaa'e dha. Kanaafis, moojulichi hanga danda'ameen seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaatiin wal qabatee rakkoolee hiikkoo, rakkoolee hubannoo fi raawwii abbootii murtii biratti mul'atu adda baasuun hubannoo fi hojimaatni seera bu'uureffatee fi wal fakkaataa ta'e akka uumamu gochuu irratti kan xiyyeeffatu ta'a. Abbootii murtii hojiirra jiran qofas osoo hin taane leenjifamtoota leenjii hojiin duraas seericha irratti beekumsaa fi ogummaa mana barumsa seeraatti argatan dhimmoota qabatamoo waliin ilaaluun haala itti ogumma hiikkoo fi raawwii isaanii gabbifatan irratti ni xiyyeeffata. Kaayyoo kana galmaan

ga'uuffis, moojulichi hanga danda'ametti dhimmoota qabatamoon deeggaramuun kan qophaa'e dha.

Qabiyyeen moojulichaas, leenjifamtootni seericha irratti hubannoo waliigalaa akka argataniif kutaawwan seerichaa hunda iyyuu kan ilaalu ta'us xiyyeeffannoon guddaan falmiiwwan qabatamoo seericha hojiirra oolchuun wal qabatan irratti dha. Haaluma kanaan, boqonnaa tokkoffaa keessatti yaadotni bu'uuraa seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa kan ilaalmu yoo ta'u maalummaa fi kaayyoo seera itti gaafatamummaa seera waliigalteen alaa fi daangaan raawwii seerichaa hammatameera. Boqonnaa lammaffaa keessatti maddoota itti gaafatamummaa waliigalteen alaa gaggabaabinaan kan ilaalamu ta'a. Boqonnaa sadaffaa keessatti mata duree hangaa fi sirna shallaggii beenyaa jedhu jalatti qajeeltoowwan bu'uuraa hanga beenyaa miidhaa ifaa fi miidhaa haamilee itti murtaa'u akkasumas sirna itti beenyaan gosa lameen kun murtaa'u ni ilaalama. Boqonnaa Arfaaffaa keessatti, qajeeltoowwan kanniin bu'uureffachuun akkaataa itti beenyaan miidhaa ifaa tokko tokko murtaa'an dhimmoota qabatamoo waliin kaasuun kan ilaalamu ta'a. Bu'uuruma kanaan miidhaa qaamaa, miidhaa balaa du'aatii fi miidhaa qabeenya irra ga'uuf beenyaan haala kamiin akka shallagaman fi qabxiwwan manni murtii ilaalcha keessa galchuu qabu dhimmoota qabatamoo waliin kaasuun kan xiinxalamu ta'a. Boqonnaa shanaffaa keessatti immoo sirna itti falmiin himannaa beenyaa dhiyaatuun wal qabatee dhimmoota akka darbiinsa yeroo, ragaa dhiyeessuu fi sadarkaa hubachiisa ragaa, mirga oliyyannoo, ittisoota gama himatamaaan itti gaafatamummaa jalaa bahuuf dhiyaachuu danda'an ilaalama.

Kutaalee hunda jalatti dhimmootni qabatamoo mata dureewwaan armaan olitti caqafaman waliin wal qabatan kan manneetiin murtii sadarkaa garaagaraa ilaalanii murteessan fi gaaffiileen marii dhiyaatanii jiru. Kanaafuu, leenjifamtootni dhimmoota dhiyaatanii fi gaaffilee marii dhiyaatan irratti hirmaannaa marii ho'aa gochuun hubannoo fi muuxxannoo qaban waliif akka qoodan ni jajjabeeffamu.

Haaluma kanaan, Xumura Moojulii kanaa irratti leenjifamtoonni;

- Kaayyoo fi daangaa raawwii seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa sirriitti adda baasuun ni hubatu. Akkasumas, garaagarummaa fi tokkummaa beenyaa seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa fi seerota biroo keessatti gaafatamuu adda baafachuun rakkoo raawwii gama kanaan jiru furuu ni danda'u.

- Maddoota itti gaafatamummaa waliigalteen alaa sirriitti adda baasanii hubatu, hubannoo argataniinis salphaatti hojiirra oolchuu danda’u.
- Hangaa fi mala shallaggii beenyaan wal qabatee qajeeltowwan jiran irratti hubannoo qaban ni cimsatu. Akkaataa qajeeltoowwan kun qabatamaan hojii irra ooluu danda’an irrattis hubannoo wal fakkaatu qabaachuun rakkoo hojimaataa gama kanaan jiru furuu danda’u.
- Shallaggii beenyaa miidhaalee Ifaa garaagaraa keessatti qabxiilee ilaalcha keessa galuu qaban irratti hubannoo wal fakkaataa qabaachuun murtii walitti dhihoo ta’e kennuu danda’u.
- Keessummeessa dhimma falmii beenyaan wal qabatee rakkoo hiikkoo fi raawwii mul’atan adda baafachuudhaan furmaata kennamuu qabu irratti hubannoo wal fakkaatu qabaachuu danda’u.

BOQONNAA TOKKO

Maalummaa Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa Fi Daangaa

Raawwatiinsa Isaa

Seensa

Seerri itti gaafatamummaa waliigalteen alaa akkuma maqaa isaa, kutaa seera hariiroo hawaasaa, kan hariiroo waliigaltee hin bu'uureffanne keessatti miidhaa ga'uuf garee itti gaafatamaa ta'e adda baasuu fi sirna itti gareen miidhame immoo beenyaa itti argatu kan diriirsu dha. Ta'us, beenyaan kan gaafatamu hariiroo itti gaafatamummaa waliigalteen alaa keessatti qofa miti. Hariiroowwan waliigaltee garaagaraa, labsii dorgommii daldalaa fi eegumsa fayyadamtootaa akkasumas hariiroo dhirsaa fi niitii keessattis ni gaafatama. Hariiroowwan kanneen hunda keessatti beenyaan kan murtaa'u ta'us akkaataa fi hanga beenyaa murtaa'u, aangoo mana murtii ilaalu fi falmiiwwan taasifaman garaagar waan ta'eef, daangaa raawwii seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa kan seerota kaan irraa addaan baasuun barbaachisaa dha. Haaluma kanaan, boqonnaa kana keessatti maalummaa, kaayyoo fi daangaa raawwii seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa kan ilaalamu ta'a.

Xumura boqonnaa kanatti leenjifamtoonni:

- ✓ Maalummaa fi kaayyoo seera itti gaafatamummaa waliigaltee alaa irratti hubannoo qaban ni gabbifatu.
- ✓ Daangaa raawwii seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa sirriitti adda baafatu. Hanqinoota gama kanaan jiran adda baasuun fuula duratti haala wal fakkaatuun hojiirra oolchuu danda'u.

1.1. Maalummaa Fi Kaayyoo seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa

Seerri itti gaafatamummaa waliigalteen alaa walitti dhufeenya waliigaltee hin bu'uureffatiin keessatti mirga ykn dantaa eegumsa seeraa qabu irratti miidhaan yommuu dhaqqabu nama kanaaf itti gaafatamaa ta'e addaan kan baasuu fi miidhamichi akka hirphamu (beenyaa argatu) kan tumu dha. Seerri itti gaafatamummaa waliigalteen alaa seerota guddachaa jiran keessatti kan

ramadamu dha.¹ Qabiyyee fi barbaachisummaan seerichaa waggoota 200 darban keessatti gar malee dabalaa dhufeera.² Warraaqsa industiriin wal qabatee meeshaaleen akka mootoraa, geejjiba garaa garaafi oomishawwan balaafamoon baay'inaan waan oomishamaniif balaawwan hedduun qaqqabanii turan. Kun immoo guddina seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa isa hammayyaaf bu'uura ta'eera. Keessattuu, yaaddamni akka itti gaafatamummaa miidhaa dagannoon dhaqqabanii fi itti gaafatamummaa badii malee dhufan haguuggii seeraa akka argatan taasiseera. Guddina seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa kan jaarraa 20^{ffaa} barreessaan tokko akka itti aanutti kaa'eera:

*The twentieth century brought a further expansion of tort law like product liability, liability for medical malpractice, environmental liability, liability for torts in the market place, extended liability of the corporation. Some of the modern developments in tort law were made possible by improvements of information technology which facilitated the attribution of damage to a tortfeasor even over long distance and time.*³

Akka yaada barreessaa kanaatti jaarraa 20^{ffaa} keessa sababoota guddina teekinolojii, odeeffannoo fi saayinsiin wal-qabatee daangaan itti gaafatamummaa waliigalteen alaa kan bal'atee bakkaa fi yeroo dheeraa taruun itti gaafatamummaa hordofsiisuu kan eegale ta'uu isaati.

Guddina Seera itti gaafatamummaa waliigalateen alaa Itophiyaa ilaalchise, seerri itti gaafatamummaa waliigalteen alaa bifa hammayyaa'an kan hojjiira oole erga Kitaabni Seera Hariiroo Hawaasaa (Civil Code) bara 1952 ragga'ee asitti ta'us saniin duratti seerri itti gaafatamummaan waliigalteen alaa bifa bittinnaa'aa ta'een seerota aadaa (customary law) garaagaraa biyyattii keessatti kan hammatamee ture ta'uu seenaa seerota biyya keenyaa irraa hubatama.⁴ Kitaabni Seera Hariiroo Hawaasaa osoo hin ragga'iin duratti haalli itti namni miidhaa geessise itti gaafatamaa ta'u seerota aadaa biyyattii keessatti kan hojjiirra oolaa ture yoo

¹The first treatise on tort in the English language was published by Francis Hilliard in the United States in 1859. Tort is a relatively young area of law and has only been in existence as a distinct area of study in the United Kingdom since 1860, when C.G. Addison's *Wrongs and Their Remedies: Being a Treatise on the Law of Torts* appeared on the bookshelves for the first time.

² Hans-Bernd Schafer, *Tort Law: General*, University of Hamburg (1999) Fuula 570 .

³Kanuma olitti ibsame.

⁴ Muradu Abdo, *Legal History and traditions, teaching material*, (2009), p.254

ta'u,⁵ SHH yeroo ragga'uttis irra caalaatti sirna seeraa biyya Awurooppaa irraa kan fudhatame ta'us, seerotni aadaa kunniin hanga danda'ameen kan hammachiifame ta'uu ogeessotni itti dhiyeenyaan beekan ni ibsu.⁶

Kaayyoo seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa osoo hin ilaaliin duratti hiikkoo itti gaafatamummaa waliigalteen beekuun barbaachisaa dha. Maquma isaa irraa akka hubatamutti, itti gaafatamummaa waliigaltee alaa itti gaafatamummaa utuu waliigalteen hin jiraatin dantaa ykn mirga eegumsa seeraa qabu irratti miidhaa dhufu ilaalchisee qaama itti gaafatamummaa qabu adda baasuu fi miidhaan gahees bifa beenyaan akka sirratu kan taasisudha. Seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaatiif ogeessi tokko hiikkoo armaan gadii kaa'eera.

Non-Contractual Liability Law is a law that gives remedy by awarding compensation to the victim or ordering restitution or injunction. When those interests, which are protected by the Constitution and other laws, are violated, courts will award a sum of money, known as damages (compensation) for infringement of protected interest.⁷

Bu'uura hiikkoo armaan olitti ibsame kanaan, seerri itti gaafatamummaa waliigalteen alaa mirgootni Heera Mootummaan beekamtii argatan yommuu sarbaman haala itti gareen miidhame mirga isaa kabachiifatu yookaan beenyaa itti argatu kan taasisu dha. Haala kanaan, seerri itti gaafatamummaa waliigalteen alaa mirgoota eegumsa heeraa fi seeraa qaban akka akka mirga jiraachuu, mirga walabummaa dhuunfaa, mirga nageenya qaamaa, mirga qabeenyaa fi k.k.f yoo sarbaman fala kan kennu dha.

Kaayyoon seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa, hariiroo waliigalteen alaa keessatti miidhaan yoo dhaqqabu, garee gaafatamuu qabu adda baasuu fi miidhamaan akka beenyaa argatu kan taasisu dha. Kunis, nama dantaan isaa miidhame bakka miidhaan dura turetti deebisuudhaan yoo ta'u, sirna itti miidhaan gahe adda bahu, beenyaan shallagamuu fi murtaa'u diriirsuudhaani dha. Seerri itti gaafatamummaa waliigalteen alaa kun yaad-rimee “ubi jus ibi

⁵ Fakkeenyaaf tumaan seera hariiroo hawaasaa biyya keenyaa kan sababa balaa du'aan namni balleessaa osoo hin raawwatiin itti gaafatamaa ta'e maatii du'aaf beenyaa akka kaffalu taasisu seerota biyya awurooppaa irraa kan kan fudhatame osoo hin taane seerota aadaa duraan Itoophiyaa keessa turan irraa kan fudhatame dha. (Murado Abdu, olitti kan ibsame – fuula 274)

⁶ Rene David, Sources of the Ethiopian Civil Code, 4JEL2 (1967).

⁷ John Cooke, Law of Tort; Pearson Longman 2007, p. 3.

remedium” (there is no wrong without a remedy, if a man has a right, he must of necessity have a means to vindicate and maintain it) jedhu bu’uureffachuun kan guddate dha⁸ Kanaafuu mirgoota sadarkaa Heeraa fi labsiilee addaa addaatti beekamtii fi eegumsa argatan yoo caban sirna itti hirphaman kan diriirsu dha. Kana jechuun kaayyoon itti gaafatamummaa waliigalteen alaa (kanaan booda, IGWA) mirga nama dhuunfaa beenyaa kaffalchiisuu qofatti rarra’ee hafa jechuu miti. Dhimma kana ilaalchisee barreessaan tokko yoo ibsu:

Actions in tort impose a certain standard of behavior which is necessary for people to live in an efficient, harmonious, and civilized manner. Those who have committed torts are still considered to have acted wrongfully. As a result, the state gives the injured party the right to pursue individual compensation in the courts. Doing so encourages civilized behavior. Since, by giving injured parties access to monetary damages, the state limits the likelihood of lawless self-help of the ‘eye for an eye’ variety⁹.

Kanaafuu, seerri IGWA sadarkaa jireenya hawaasni ittiin waliin jiraachuu qabu kan lafa kaa’uu fi akka waliigalaatti nageenya hawaasaa mirkaneessuu keessatti shoorra mataa isaa akka qabu ni hubatama.

1.2. Garaagarummaa Seera itti gaafatamummaa Waliigalteen Alaa fi Seerota Biroo

Beenyaan miidhaa hariiroo itti gaafatamummaa waliigalteen alaa keessatti qofa osoo hin taane hariiroowwan biroo keessattis akka gaafatamu armaan olitti ilaalameerra. Beenyaan hariiroo IGWA keessatti gaafatamuu fi hariiroowwan biroo keessatti gaafatamu kaayyoo garaagraa kan bu’uureffatu waan ta’eef, haalli itti mana murtiitti dhiyaachuu danda’an, falmiiwwan dhiyaachuu danda’anii fi sirni shallaggii isaanii illee garaagarummaa qaba. Kanaafuu, beenyaa hariiroo waliigalteen alaa keessatti gaafataman beenyaa hariiroowwan biroo keessatti gaafataman irraa adda baasuun daangaa raawwii seera IGWA hubachuudhaan hojiirra oolchuuf gargaara. Qabatamatti manneen murtii keesstii beenyaa hariiroo itti gaafatamummaa seera waliigalteen alaa bu’uureffate kanneen biroo irraa adda baasuun wal qabatee hanqinni hubannoo fi raawwii mul’ata. Armaan gaditti garaagarummaa beenyaa hariiroo waliigalteen alaa keessatti gaafatamuu

⁸Nakpodia, E. D., Legal Knowledge of Tort Liability for Teachers in the Nigerian Schools, page 137.

⁹Tort, purposes, policies and principles p, 5 - 6.

fi hariiroowwan biroo keessatti gaafatamu keessattuu kanneen qabatamaan adda baasuun rakkisaa ta'an tokko tokkoon kan ilaallu ta'a

1.2.1. Seera Waliigaltee fi Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa

Akka waliigalaattii beenyaan miidhaa hariiroowwan waliigaltee garaagaraa keessattis murtaa'uu kan danda'u ta'us akkaataa fi hanga beenyaa hariiroowwan waliigaltee keessatti murtaa'u kan IGWA irraa garaagarummaa waan qabuuf falmii dhimma waliigalteen alaa kanneen waliigaltee bu'uureffatan irraa adda baafachuun barbaachisaa dha. Hariiroon wal falmitootaa waliigaltee ykn waliigalteen ala ta'uu adda baasuuf immoo gocha sababa himannaa ta'e qofa osoo hin taane dhimmichaan wal qabatee hariiroon wal falmitootaa maal irraa madde kan jedhu waliin ilaaluun barbaachisaa dha. Beenyaan hariiroowwan lameen keessatti gaafatamu madda dirqama uume (source of obligation), Hayyama (consent), abbaa irratti dirqama uumu (privity) fi kaayyoo beenyaan itti murtaa'u irratti garaagarummaa qaba.

Hariiroo waliigaltee keessatti maddi itti gaafatamummaa waltahinsa gareewwan jidduutti taasifamu yoo ta'u kan IGWA immoo seera dha. Amalli IGWA, inni bu'uuraa itti gaafatamummaan kan hundaa'u dhimmoota gareewwaniin waltahiinsi hin taasifamne irratti dha. Kanarraa kan ka'e, IGWA itti gaafatamummaa hariiroo hawaasaa hanga isaa qulqullaa'ee hin beekkamne (unliquidated damages) jedhamee beekama.¹⁰ Seerri waliigaltee dirqama gareewwan walta'iinsa taasisan qofarratti kan gatu (parties in privity) yoo ta'u, seerri IGWA garuu dirqama nama hundarratti buusa. Waliigalteen tokko dogoggoraan yoo raawwatame [mistake] bu'ura seerichi kaa'uun waliigalticha gaaffii keessa kan galchuu dha. Hariiroo waliigalateen alaa keessatti immoo namni tokko osoo hin beekne dogoggoraan [mistake] miidhaa yoo geessise dogoggorri isaa kun itti gaafatamummaa jalaa kan baasu miti. Akkaataa waliigaltee dirqama raawwachuu dhabuun itti gaafatamummaa waliigalteen alaa kan hordofsiisu akka hin taane SHH kwt.2037 irraa ni hubatama. Kana jechuun garuu tumaaleen seera IGWA dhimma waliigaltee irrattii gonkumaa roggummaa hin qaban jechuu miti. Kunis akka SHH kwt.1677 (1)

¹⁰Radhika seth, Law of Tort, Centre 2, page 3. Unliquidated damages means when the compensation has not been determined previously or agreed by the parties but it is left to the direction of the court. These are the unliquidated damages which distinguish tort from breach of contract or breach of trust in which damages may be liquidated that is, previously determined or agreed to by the parties.

tti tumaaleen waliigalaa seera waliigaltee akkuma barbaachisummaa isaatti dirqamoota biroofis raawwatiinsa qabaata. Akka SHH kwt. 1790 (2) tti immoo sababa gareen tokko waliigaltee raawwachuu dhabeef miidhaa gahu beenyaan bu'uura tumaalee sirna shallaggii beenyaa seera IGWA (2090-2123) shallagama. Akkaataan shallaggii beenyaa bakka seera waliigaltee keessatti ifatti tumametti garuu tumaaleen seera IGWA rogummaa hin qaban. Fakkeenyaaf, akka SHH kwt.1799 (1) tti beenyaan miidhaa sababa waliigalteen raawwachuu dhabeef murtaa'u miidhaa yaada nama amala madaalawaa qabeessaan gahuun isaa beekameef (tilmaamamuu danda'u) ta'a. Waraabbiin Ingliffaa *"Damages shall be equal to the damage which non performance would normally have caused to the creditor in the eyes of a reason able person"* jedha. Bu'uura tumaa kanaan miidhaan sababa waliigalteen hin raawwatamiin hafeef gahe durumaa yaada nama dhama qabeessaan ni gaha jedhamee fudhatamuu kan danda'u ture yoo ta'e itti gaafatamummaan ni jiraata. Yoo kan tilmaamamuu hin dandeenye ta'e immoo hin kaffalamu jechuu dha. Hariiroo itti gaafatamummaa waliigalteen alaa keessatti garuu ulaagaan madaallii kun hin jiru. Qajeeltoon waliigalaa SHH kwt.2091 tiin kaa'ame hanga beenyaa fi miidhaan wal madaaluu qaba kan jedhu dha. As irratti hariiroo waliigaltee keessatti "miidhaa ija nama yaada dhama qabeessaan gaha jedhamee fudhatamu' mataa isaa murteessuun rakkisaa ta'us manni murtii ulaagaa kanaan kan murteessuu qabu waan ta'eef manni murtichaa haala kanaan madaalee miidhaan sababa waliigalteen raawwatamuu dhabeef gahe ija nama yaada dhama qabeessaan gaha jedhamee kan tilmaamu miti jedhee kan ejjennoo qabate yoo ta'e miidhaa akkasiif beenyaa hin murteessu jechuu dha. Hariiroo IGWA keessatti garuu sababa gocha raawwatameen miidhaan qabatamaan gahe kan namni yaada madaalawaa qabu tilmaamuun olitti babal'atee kan dhaqqabe ta'us haala kwt.2101 tiin yoo manni murtii yaada madaalawaan xiqqeesse malee beenyaan kaffalamuu qaba.

Akka waliigalaatti; hariiroo waliigaltee fi waliigalteen alaa keessatti beenyaan gaafatamuu kan danda'u ta'us garee itti gaafatamaa ta'u, haala itti beenyaan shallagamu, darbiinsa yeroo fi aangoo mana murtii dhimma ilaaluun wal qabatee garaagarummaa kan qaban waan ta'eef abbootiin murtii dhimmoota ka'umsi isaanii waliigaltee fi waliigalteen ala ta'an sirriitti adda baasuun dhimmoota qixa sirriin ilaaluuf murteessaa dha.

1.2.2. Seera Itti gaafatamummaa Waliigalteen Alaa fi Seera Waliigaltee Geejjibaa

Hariiroowwan waliigaltee addaa beenyaan miidhaa itti gaafatamu keessaa tokko hariiroo Waliigaltee geejjibaa ti. Waliigaltee geejjibaa jechuun waliigaltee gareen tokko (geejjibsiisaan) maallaqa fudhachuun garee biroo (imalaa) iddoo waliigalame geessuf waliigalamu dha.¹¹ Dirqamni geejjibsiisaa haala mijaa'inaa fi nageenyi isaa eeggameen yeroon imalaa bakka waliigalamee geessisuudha.¹² Imala irratti balaa mudatuun miidhaa qaamaa ykn du'a imaloota irra gahuuf tokko tokko namaaf hanga qarshii kuma afurtamaatti (40,000) tti geejjibsiisaan itti gaafatamummaa akka qabu Seera daldalaa kwt.595 fi 597 irraa ni hubatama. Haa ta'u malee, miidhaan sababa balleessaa geejjibsiisaan yoo gahe kuma afurtamaa olitti itti gaafatamummaa akka qabaatu seera daldalaa kwt.599 jalatti tumameera. Ennaa kana miidhaa gahe shallaguuf tumaalee Seera waliigaltee alaa haalli itti hojiirra oolan jiraachuu mala.

597. - Limitation of liability.

(1) The carrier's liability shall not exceed Eth. \$ 40,000 per passenger, whoever the passenger may be.

(2) Where compensation is to be paid by way of annuity, the capital of the annuity shall not exceed Eth. S 40,000.

Art. 599. - Liability not limited in certain cases.

The provisions of art. 594 and 597 shall not apply where it is proved that the damage is due to the carrier's act or omission and the carrier knew that such act or omission would or could cause damage.

Akkuma tumaa olii irraa hubatamutti, hariiroo geejjibaa keessatti abbaan qabeenyaa balleessaa yoo hin qabaanne, hangi itti gaafatamummaa isaa seeraan daanga'aa dha. Itti gaafatamummaan osoo waliigalteen hin jiraatiin kan dhufe yoo ta'e garuu (fakkeenyaaf konkolaataan lafoo deemaa rukkutuu) abbaan qabeenyaa balleessaa yookaan dagannoo qabaachuu baatu illee hanga miidhaa ga'eef itti gaafatamaa ta'a.

¹¹ Seera Daldalaa kwt. 561

¹² Seera Daldalaa kwt.588

Dhimma 1^{ffaa} DHIMMWF Galmee lakk.67973¹³

Dhimma kana irratti waamamaan himata mana murtii dakaatti dhiyeesseen, konkolaataa iyyataan utuu imaluu balaa gaheen miidhaan qaamaa dandeetti hojii isaa 60% hir'ise waan isarra gaheef, beenyaan akka kaffalamuuf gaafateera. Balaan kan uumame sababa iyyataan saffisa eeyyamamen olitti konkolaachise ta'un mirkana'eera. Dhaddachi Ijibbaataa xiinxala taasiseen “.....iyyataa fi waamamaa jidduu hariiroon waliigaltee geejjibaa akka jiru gareewwan lamaanuu amananiiru. Hangi itti gaafatamummaa Seera daldalaa kwt.597 jalatti ibsame raawwii kan qabu yoo imalaan balaan akka qaqqabuu utuu beekuu sababa gocha ykn goch-dhaba konkolaachisaan miidhaan gahuu mirkaneessuu hafe dha. Dhimma kanarratti miidhaan kan gahe sababa konkolaachisaan saffisa eeyyamameen olitti deemaa tureef ta'uun waan mirkanaa'eef, balaan gahe balleessaa konkolaachisaatin.Kanaafuu falmii iyyataan hanga qarshii kuma afurtamaa olitti kaffaluuf dirqama hin qabu jechuun falmu fudhatama hin qabu.Itti aansuun, dhimmi ilaalamu akkaataa shallaggii beenyaa ta'a. Bu'uura Seera Daldalaa kwt.599 tiin konkolaachisaan beenyaa kaffaluuf dirqamuun wal qabatee beenyaan kan shallagamu bu'uura SHH kwt.2091 fi 2092 ta'a. Kanaafuu,iyyataan waamamaaf beenyaa qarshii 131,063.68 akka kaffalu murteessuun sirrii dha” jechuun murtii jalaa cimsuun murteesseera.

Murtii kanarraa wanti hubatamu geejjibsiisaan miidhaan akka gahu osoo beekuu gocha raawwatteen yookaan raawwachuu dhabeen balaan geejjibaa kan gahe yoo ta'e, tumaalee seera IGWA hojiirra oolchuun itti gaafatamummaa qarshii 40,000 olitti murtaa'u akka danda'u dha.

1.2.3. Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa fi Seera Hojjetaa fi Hojjechiisaa

Seerota addaa waliigaltee keessaa inni biraa Seera Hojjetaa fi Hojjechiisaa ti. Hariiroon hojii dhaabbattoota dhuunfaa fi Dhaabbattoota Misoomaa Mootummaa labsii lakk.1156/2011 hogganama. Labsiin kun mirgaa fi dirqama hojjetaa fi hojjechiisaa tarreessee jira. Dirqama hojjechiisaa keessaa tokko miidhaan hojiirraa yoo qaqqabu hojjetaa yaalchisuu fi beenyaa seeraan tumame kaffaluu dha. Falmiiwwan miidhaa hojiin wal qabatanii kaa'an bal'inaan labsii lakk.1156/11 kan bulaniidha. Bu'uura Labsicha kwt. 96 (1) tiin hojjetaan hojii irratti miidhaan dhaabbataa yookaan yeroo kan irra ga'e yoo ta'e, hojjechiisaan balleessaa yoo hin qabaatiin illee

¹³ Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii waliigala Federaalaatin galmee lakk.67973 ta'e irratti iyyataa Baqqalaa Walchaamoo fi waamamaa Xibabuu Xooraa jidduu turee murtii argteedha(jildii 11ffaa)

itti gaafatamaa ta'a. Miiidhaan hojiirraa kan dhaqqabe sababa balleessaa hojjechiisaan yoo ta'e garuu, hojjetaan bu'uura seera rogummaa qabu biroon beenyaa gaafachuuf mirga akka qabu labsicha kwt. 96(3) jalatti isameera. Kanaafuu, miidhaan hojiirraa balleessaa hojjechiisaa malee kan dhaqqabe yoo ta'e bu'uura labsichaan kan shallagamu ta'uu isaati. Hojjetaan sababa miidhaa hojii irratti dhaqqabeen yoo du'es, hojjechiisaan haala itti namoota irratti hirkataniif beenyaa kaffalu tumameera. Hangaa fi akkaataa shalaggii fi kanfaltiin beenyaa itti raawwatamus diriirsee jira. Fakkeenyaaf hojjetaa hojii irratti miidhaa dhaabbataa guutuu irra yoo ga'e, hojjechiisaan miindaa isaa waggaatti argatu shaniin baay'ifamee hojjechiisaan kaffaluuf akka qabu labsicha keewwata 109(3) jalatti tumameera.

Art. 96. Liability Irrespective of Fault

1) The employer shall be liable, irrespective of fault, for employment injuries sustained by his worker and such liability shall be determined in accordance with the provisions of this Chapter.

3) The provisions of sub-article (1) of this Article shall not affect the right of a worker to claim damages in accordance with the relevant law where an occupational injury is a result of fault on the part of the employer.

Art 109 Disablement Payments

3) The amount of the disablement compensation to be paid by the employer shall be:

a) Where the injury sustained by the worker is permanent total disablement, a sum equal to five times his annual wages;

b) where the injury sustained by the worker is below permanent total disablement a sum proportionate to the degree of disablement calculated on the basis of the compensation provided for in Sub-Article (3) (a) of this Article.

Tumaalee kana irraa kan hubatamu, hangii fi haalli shallaggii beenyaa hariiroo waliigaltee hojjetaa fi hojjechiisaa irraa madduu fi kan hariiroo walii galteen alaa adda adda ta'uu isaa ti. Kana malees, aangoo mana murtii dhimmicha ilaaluu fi akkaataa himanni mana murtiitti dhiyaatu (akka kaffaltii abbaa seerummaa) dhimmoota lameenii garaagari dha.

Kanaan wal qabatee qabxiin miidhaan hojiirraa balleessaa hojjechiisaan yoo gahe hojjetaan beenyaa labsii lakk.1156/2011 fi seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaan shallagamu dhiyeessa moo isaan kana lamaan keessa tokko qofa filatee dhiyeessa kan jedhu irratti ogeessota seeraa jidduu ejjennoo lamatu calaqqisa. Ejjennoon jalqabaa, hojjetaan beenyaa akkaataa labsii hojjetaa fi hojjechiisaa fi seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaatiin gaafachuu ni danda'a kan jedhu dha. Jecha biraan, beenyaa seerota laman keessatti kaa'amanii jiran gaafachuu ni danda'a kan jedhudha. Ejjennoon lammaffaa immoo, labsiin hojjetaa fi hojjechiisaa kwt. 96 (3) hojjetaaf mirga beenyaa gosa tokkoo filachuu malee beenyaa lamaan walitti qabee gaafachuuf hin eyyamu kan jedhudha. Qabxii kana irratti leenjifamtootni bal'inaan kan irratti marii'atan ta'ee, akka bu'uuraatti garuu, akka labsicha kwt 96 (1) tiin hojjetaan tokko hojii irratti yoo miidhaan irra gahe balleessaan jiraachuun osoo tilmaama keessa hin galiin hojjechiisaan kan itti gaafatamu yoo ta'u, beenyaanis bu'uura labsii hojjetaa fi hojjechiisaatiin shallagama. Bu'uura keewwata xiqqaaa 3 tiin immoo, hojjetaan miidhaan gahuu qofa osoo hin taane miidhaan gahuu kan danda'e balleessaa hojjechiisaatiin ta'uu hubachiisuu qaba. Beenyaanis haala labsichaan kaa'ameen osoo hin daangofne bu'uura seera IGWA tiin hanga miidhaa gahe waliin wal gitutti shallagamee murtaa'a jechuu dha. Kanaafuu, kaayyoon seerichaa balleessaan hojjechiisaa yoo jiraate hanga itti gaafatamummaa labsii hojjetaa fi hojjechiisaan osoo hin daangofne hanga miidhaa ga'een akka itti gaafatamu gochuu akka ta'e hubatama. Gama biraatiin, hojjetaan sababa balleessaa hojjechiisaan miidhaan irra gahe haalli itti beenyaa hanga miidhameen olitti gaafatu hin jiraatu.

Dhimmaa 2^{ffaa} Galme DHIMMWF Lakk.80343¹⁴

Falmichi kan jalqabe MMSD Federaalaatti yoo ta'u, "waamamaan himanna dhiyeesseen dhaabbata himatamaa keessatti qacaramee osoon hojjechaa jiruu sababa balleessaa hojjechiisaatiin qubni harka mirgaa koo afurii fi qabni harka bitaa koo sadii maashinaan na irraa citee miidhaan qaamaa waan na irra gaheef, himatamaan beenyaa miidhaa qaamaa fi haamilee dabalatee waliigalatti qarshii 335,680 akka naaf kaffalu" jechuun himateera. Iyyataan deebii kenneen "sababa miidhaa qaamaa kanaan armaan dura akka labsii lakk.377/96 kwt 96 (1) 97 fi

¹⁴ Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii waliigala Federaalaan galme lakk.80343 ta'e irratti Iyyataa Dhaabbata Gogaa Mucuceessaa Itti Gaafatamummaan Isaa Murtaa'e Waaliyaa fi Darajjee Wulatawuu (jildii 15 ffaa)

109 dhaddacha hojjetaa fi hojjechiisaatti na himatee qarshiin 24,000 murtaa'ee erga raawwatameef booda sababuma miidhaa kanaan yeroo lammaffaaf na himachuu hin danda'u" jechuun mormii dhiyeesseera. Ijoo dubbii irrattis miidhaan balleessaa koon kan gahe miti jedhee deebiseera. MMSD Federaalatis kanumaan mormii dhiyaate ilaalchisee ijoo falmii duraan dhiyaatee fi kan ammaa adda adda jechuudhaan kufaa gochuun ijoo dubbii irratti iyyataan maashina waamamaan ittiin hojjetu irratti meeshaa balaa ittisu qabsiisuu dhabuu isaatiin miidhaan balleessaa hojjechiisaatiin ga'uu ragaadhaan mirkanaa'eera jechuudhaan hanga beenyaa shallagee iyyataan qarshii 139, 219 akka kaffaluuf murteesseera. MMOF murticha cimsee murteesseera. Iyyataan murticha irraa komachuudhaan gara DHIMMWF tti kan iyyate yoo ta'u, dhaddachichis deebii waamamaa erga fuudhee booda murtii kenneen " akka bu'uuraatti hojjetaan tokko osoo hojiirra jiruu miidhaan kan irra ga'e yoo ta'e, hojjechiisaan balleessaa qabaachuu baatus itti gaafatamaa akka ta'u labsii hojjetaa fi hojjechiisaa 377/96 kew.96 (1) jalatti kan tumame yoo ta'u, hangi beenyaas bu'uura labsicha kewt.109 tiin shallagee murtaa'uu qaba. Falmiin beenyaa kunis, dhaddacha dhimma hojjetaa fi hojjechiisaatti dhiyaachuu akka qabu labsicha kwt.138 irraa hubatama. Gama biraatiin miidhaan balleessaa hojjechiisaatiin kan ga'e yoo ta'e, hojjetichi himanna beenyaa miidhaa bu'uura seera roqummaa qabuun dhiyeeffachuu danda'u tumaa labsicha kwt.96 (3) irraa hubatama. Himanni beenyaa miidhaa bu'uura kanaan dhiyaatus dhaddacha HH tti ilaalamee murtaa'uu kan qabu dha. Ta'us, tumaan kwt.96 (3) kun raawwatiinsa kan qabaatu hojjetichi mirgoota seerichaan kaa'aman sirnaan hubatee himanna isaa haala sirrii ta'ee fi fooyyee qabuun kan dhiyeeffate yoo ta'e dha. Hojjetaan akkaataa miidhaan irra ga'e irraa ka'uudhaan karaa hojjechiisaan itti gaafatamu lameen keessaa tokko qofa filachuun himanna isaa balleessaa yookaan balleessaa malee dhiyeeffachuu qaba malee mirgoota labsicha kwt.96 (1) fi 96 (3) jalatti ibsaman lameen akka fedhetti wal jijjiiruun akka itti fayyadamu yaadamee miti. Kana malees, namni tokko himanna yoo dhiyeessu, himanna isaa irratti mirga gaafatuuf firiwwan dubbii barbaachisan qofa ibsee dhiyeessuu akka qabu tumaa SDFHH kwt.80 (2) irraa ni hubatama. Firiin dubbii haala kanaan ibsus dhugaa ta'uu mirkaneessuu akka qabu tumaa SDFHH kwt.92 irraa ni hubatama. Haala kanaan, hojjetaan tokko yeroo tokko miidhaa hojjiira gaheef haala itti hojjechiisaan balleessaa malee itti gaafatamu ibsee, yeroo biraa immoo miidhaadhuma saniif hojjechiisaan balleessaadhaan akka itti gaafatamuuf firii dubbii akkuma barbaade ibsuun himanna gaaraagaraa akka dhiyeessu sirni falmii keenya kan hayyamu miti. Dhimma qabanne kanattis yoo deebinu,

waamamaan miidhaa falmii kanaaf sababa ta'e ilaalchisee akkaataa iyyataa balleessaa malee itti gaafatamaa taasisuun dhaddacha hojjetaa fi hojjechiisaatti himanna dhiyeessee beenyaa miidhaa qaamaa qarshii 24,000 murteessifatee raawwiidhaanis fudhachuun isaa ni beekama. Yoo kana ta'e immoo, akka armaan olitti ibsame dhimmuma miidhaa kana irratti yeroo lammaffaa seera itti gaafatamummaa waliigalateen alaa bu'uureffachuun beenyaa miidhaa balleessaa irratti hundaa'e dhaddacha HH tti ilaalamee akka murtaa'uuf himanni dhiyeesse deeggarsa seeraa hin qabu. Sababiin isaas dhimmichi haala fi bifa biraatiin ta'us dursee dhiyaatee akka murtaa'etti kan fudhatamu dha. Akka SDFHH kwt.5 ttis dhimmi tokko murtii argateera jechuuf qabiyyeen isaa ijoowwan ifatti murtaa'e qofa osoo hin taane ijoowwan gareewwan falmitootaan osoo ka'inii jiraatan murtaa'uu danda'an hunda kan hammatu dha. Haala kanaan himannaan waamamaan dhuma irratti dhiyeesse dursa akka dhiyaatee fi murtii argatetti kan lakkaa'amu waan ta'eef akka SDFHH kwt.5 (2)tiin yeroo lammaffaaf dhiyaachuu hin danda'u. Kanaafuu manneen murtii jalaa gaaffii beenyaa yeroo lammaffaaf dhiyaate fuudhanii ilaaluun iyyataan waamamaaf qarshii 139, 219 akka kaffalu murtiin kennan dogoggora bu'uura seeraa qaba" jechuudhaan murtii Manneen Murtii jalaa diigee murteesseera.

Sagaleen addaa murtii kanaa immoo tumaaleen labsii lakk.377/96 kwt.96 (1) fi 96(3) filannoon kan dhiyaatan utuu hin taane tumaalee waliin gaafatamuu danda'aniidha. Waraabbiin Afaan amaaraa kwt.96 (3) : **“የዚህ አንቀጽ ንዑስ አንቀጽ 1 ድንጋጌዎች ማኛውም ሰራተኛ በአሰሪው ጥፋት የተነሳ በስራ ላይ ጉዳት ሲደርስበት አግባብ ባለው ሕግ ማሰረት ካሳ የሚገኝ ቅጣትን አይነ ከብትም”** kan jedhu yoo ta'u, waraabbiin afaan Ingiliffaa immoo **“The provision of sub Art 1 of this article shall not affect the right of the workers to claim damage in accordance with the relevant law where an occupational injury is a result of fault on the part of the employer”** kan jedhudha. Bocamaa fi dubbisa waliigalaa kwt.96 (3) yoo ilaallu, miidhaan hojiirraa balleessa hojjechiisaan hojjetaa irra gahuun yoo mirkanaa'e, hojjetaan mirga beenyaa bu'uura kwt.96 (1) gaafachuu fi dabalataan seera biraan beenyaan akka kaffalamuuf gaafachuu qaba. Labsii lakk.377/96 kwt.96 (3) hojjechiisaan dirqama isaa labsicha kwt.12 (4) fi tumaalee biroon irratti gataman bahachuu dhabuun miidhaan hojjetaa irra yoo gahe akka hojjechiisaatti beenyaa kaffaluun dabalata balleessaa isaan miidhaa gaheef beenyaa kaffaluuf dirqama akka qabu kan tumuudha. Tumaan labsicha kwt.96(3) hojjetaan beenyaa bu'uura kwt.95 hanga 102 hojjechiisaa irraa erga fudhatee booda seera biroon beenya gaafachuu kan eeyyamu malee kan dhorku miti jechuun murtii manneen murtii jalaa cimuu qaba jedheera.

Gaaffiilee Marii

1. Seera hariiroo waliigaltee garaagaraa keessattis ta'e hariiroo waliigalteen alaa keessatti beenyaan ni gaafatama. Garaagarummaan beenyaa seera hariiroo waliigaltee keessatti gaafatamuu fi hariiroo waliigaltee alaa keessatti gaafatamuu maal fa'i? Garaagarummaan dhimmoota falmii waliigaltee fi falmii waliigaltee alaa tarreessuun irratti marii'adhaa!
2. Seerri Daldalaa kwt.599 balaan balleessaa konkolaachisaan yoo qaqqabe hanga beenyaa Seera daldalaa kwt.597 jalatti ibsamee raawwii akka hin qabne ibsa. Yeroo kana beenyaa tumaalee waliigalteen moo waliigalteen alaa bu'uura godhachuun shallagna? Dhaddachi Ijibbaataa dhimma 1^{ffaa} irratti seera IGWA bu'uura godhachuun shallagguun isaa sirriidhaa?
3. Labsii Hojjetaa fi Hojjechiisaa lakk.377/96 kwt.96 (3) (akka fooyya'etti labsii lakkoofsa 1156/2011 kwt. 96 (3)) ilaalchisee murtii dhimma lammaffaa irratti sagalee caalmaan kenname bu'uura seerichaan hiikkoo sirrii dha jettuu?
4. Labsii lakk.1156/11 kwt 96(3) miidhaan hojjetaa irra gahe sababa balleessaa hojjachiisaatiin yoo ta'e, beenyaan labsichaan kaa'ame akkuma jirutti ta'ee, mirga beenyaa bu'uura seera ilaallatuun gaafachuu hojjetaaf eegameera. Bu'uura kanaan himataan kun miidhaa isarra gahe hundaa guutumatti hirphamuuf bu'uura seera kamiin himachuu qaba? Himanni dhaddacha kamitti dhiyaachuu qaba?
5. Maddi itti gaafatamummaan garee tokkoo waliigaltee irraa kan isa tokkoo waliigalteen alaa irraa kan maddu yoo ta'es, haala itti gaafatamummaa akkamiin murtaa'aa? (SHH kwt. 2155 (3) waliin ilaaluun irratti marii'adhaa!

1.2.4. Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa fi Seera Itti Fayyadamtoota

Oomishaa

Meeshaaleen bu'aa oomisha warshaa ta'an sababa uumama isaaniin yookiin yeroo itti fayyadama isaanii of eeggannoo barbaachisu kennuu dhabuudhaan akkasumas hanqina qulqullinaa irraan kan ka'e, carraan fayyaa dhala namaa irraan miidhaa geessisuu ol'aanaa dha. Kana irraa kan ka'e seerotni garaagaraa namoota oomishoota kanatti fayyadamuu isaaniin miidhaan irra ga'eef eegumsa adda addaa kennu. Haaluma kanaan akka seera waliigaltee gurgurtaatti (contract of sale) namni meeshaalee kana gurguru meeshaaleen kun kaayyoo oomishameef yookaan waliigalteen ibsameef sirnaan yoo itti fayyadaman hanqina kan hin qabne ta'uu seeraan wabii

ta'a (warrant against defect). Meeshichi fayidaa barbaadameef osoo hin kenniin kan hafe yoo ta'e, bitataan meeshaa biraan akka bakka buufamuuf yookaan hanqinni uumame sirratuuf akkasumas miidhaa isa irra ga'eef beenyaa gaafachuuf mirg akka qabu SHH kwt.2300 irraa hubatama. Mirgi Seera waliigalteen eegame kun mirga waliigaltee bu'uureffate yoo ta'u, raawwatiinsi isaatis namoota waliigaltee qaban gidduutti (parties in privity) qofa dha. Miidhamaan kan beenyaa gaafachuu danda'u garee meeshicha oomishe irraa osoo hin taane garee isa waliin waliigaltee seene irraa ti. Gama biraan seerri waliigalteen alaa miidhaa meeshaaleen oomishaa dhaqqasiisan ilaalchisee daangaa gareewwan itti gaafatamtoota ta'uu danda'anii fi beenyaa argachuu danda'anii seera waliigalteen olitti bal'isee kaa'a. Kunis akkaataa tumaa SHH kwt.2085 tti namni bu'aaf jecha meeshaalee oomishuun uummatatti gurguru miidhaa oomishti kun nama osoo sirnaan itti fayyadamuu irratti dhaqqabsiisuuf beenyaa kaffaluuf itti gaafatamaa ta'a. Itti gaafatamummaan kunis balleessaa gama isa meeshaa dhiyeessee irratti kan hundaa'u miti. Haata'u malee tumaan seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa kunis itti gaafatamummaa balleessaa malee kan hordofsiisu ta'us fayyadamtootaaf (shamattootaaf) akka labsii waldorgommii seera daldalaa fi eegumsa fayyadamtootaatti mirgaa fi filannoo bal'aa kan kenne miti.

Labsiin wal dorgommii daldalaa fi Eegumsa fayyadamtootaa (labsii lakk.813/2013), fayyadamtootaaf mirga bal'aa kan kenne jiru dha. Haala kanaan mirgi mudaa uumameef beenyaa gaafachuu fi bakka bu'iinsa garee itti gurgure irraa gaafachuu meeshaaleef qofa osoo hin taane tajaajiloota (service) illee kan dabalatu ta'uu labsicha kwt. 20 irraa ni hubatama. Mirgi gaafatamus bakka buusuu qofa osoo hin taane maallaqa deebisiisuus kan dabalatu ta'uu keewwatuma kana jalatti tumameera. Kana malees akka labsicha kwt.14(5) tti fayyadamtootni meeshaalee fi tajaajiloota (goods and services) bituu yookaan fayyadamuu isaaniitiin miidhaa irra ga'eef namoota dhiyeessa meeshaalee fi tajaajiloota kanaa irratti oomishuudhaan (manufacturer), biyya keessa galchuudhaan (importer), jumilaan fi tokko tokkoon dhiyeessuun yookaan haala biraatiin hirmaatan gamtaa fi qeenxeen beenyaa akka kaffalaniif himachuu danda'u. Kanaafuu labsiin kun daangaa namoota itti gaafatamoota ta'anii haala itti gaafatamummaa ilaalchisee mirga fayyadamtootaa kan bal'ise dha jechuun ni danda'ama. Akkaataa beenyaan itti shallagamu ilaalchisee labsichi addatti kan kaa'e miti. Keewwata 20 (3) jalattis beenyaan garee gurgure irraa gaafatamu bu'uura seera rogummaa qabuun waan jedhuuf tumaalee seera hariiroo hawaasaa waliin ilaaluun barbaachisaa dha.

Haata'u malee qabatamatti seerota kana irratti hubannoon jiru laafaa dha. labsii wal dorgommii daldalaa fi Eegumsa fayyadamtootaa irratti hubannoon jiru laafaa dha. Yeroo baay'ee himanni seera waliigaltee hordofuun kan dhiyaatu malee seera waliigalteen alaa (product liability) ykn labsii dorgommii daldalaa fi eegumsa fayyadamtootaa (consumer protection law) hordofee yeroo dhiyaatu hin mul'atu.

Gaaffiilee Marii

1. Labsiin wal dorgommii daldalaa fi Eegumsa fayyadamtootaa kwt.20 (3) jalatti fayyadamtootni meeshaalee fi tajaajiloota hanqina qaban fayyadamuu isaaniitiin miidhaa isaan irra gaheef nama isaanitti gurgure irraa beenyaa bu'uura seera rogummaa qabuun gaafachuuf mirga qabu jedha. Seerri rogummaa qabu isa kami?
2. Itti gaafatamummaa meeshaalee warshaan oomishaman ilaalchisee daangaa raawwii tumaalee seera IGWA fi seera eegumsa fayyadamtootaa adda baasuun irratti mari'adhaa. Dhimmootni bu'uura seerota kanaan mana murtii hojjetanitti dhiyaatan yoo jiraate muuxannoo qabdan kaasaati haala hojiirra oolmaa isaanii irratti marii'adhaa!

1.2.5 Seera Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa fi Seera Qabiyyee Lafaa Dantaa Uummataaf Lakkisiisuu

Qabiyyeen yookiin qabeenyi namoota dhuunfaa dantaa uummataaf jecha kan fudhatamu yoo ta'e, haala itti beenyaan shallagamu labsii lakkoofsa 1161/2011 tarreeffameera. Haaluma kanaan, akka labsicha keewwata 11 tti qabiyyeen lafaa kan fudhatamu yoo ta'e, beenyaan qabeenya achi irra jiruu fi beenyaan buqqa'insaa shallagamee kaffalamuu qaba. Akka labsicha kwt.12 tti beenyaan qabeenyaa (property compensation) beenyaa qabeenya lafa irra jiru bakka buusuuf barbaachisuu fi tilmaama baasii laficha fooyyessuuf bahe hammata. Akka kwt.13 tti namni qabiyyee isaa irraa dantaa uummataaf dhaabbiidhaan buqqa'e lafa wal fakkaataa biraa tilmaama oomisha wal fakkaataa waggaa tokkoo waliin shallagamee bakka buufamuuf qaba. Ta'us, lafti wal fakkaataan kan hin argamne yoo ta'e tilmaama ol aanaa waggoota sadan osoo lafti irraa hin fudhatamiin dura argachaa ture kudha shaniin baay'ifamee kaffalamuuf qaba. Bakka teessoo isaa irraa kan buqqa'e yoo ta'es bakki mana itti ijaarratu kaffalamuuf qaba. Kun, lafa magaalaa hammata. Kana malees, namni kallattiidhaan lafti irraa fudhatamuu baatus sababa lafti tokko

dantaa uummataaf fudhatameef galiin jalaa ctuun miidhaan dinagdee irra gaheef (economic loss), beenyaan akka shallagamuuf qabu labsichaan kaa'ameera.

Labsichi adeemsa itti qabiyyeen dantaa uummataaf yeroo fudhatamu itti tilmamamu, adeemsa komeen itti dhiyaatuu fi gara mana murtiitti dhiyaatu diriirseera. Bulchiinsotni Naannoos labsii kana raawwachiisuuf dambii baasuu akka danda'an ibsameera. Haaluma kanaan, namni qabiyyeen isaa bu'uura labsichaan beenyaan gahaan osoo hin kaffalamiiniif irraa fudhatame yookiin lafa fudhatame irraa dantaa qaba jedhu adeemsa itti mirga isaa kabachiifatu labsicha kwt.18-20 ibsameera. Haaluma kanaan, gareen shallaggii taasifame irratti komii qabu dura qaama komii akka dhaga'uuf dhaabbatetti dhiyeeffachuu qaba. Murtiin qaamni kun kenne irraa ammas gareen komate ol' iyyata gara gumii ol' iyyata dhaga'utti dhiyeeffata. Sanii booda, gara mana murtii ol' aanaatti ol' iyyachuu danda'a jechuu dha.

Kanaan wal qabatee qabxiin lafti dantaa uummataaf lakkisiifame kan jedhamu yoomii kan jedhu xiyyeeffannoo kan barbaadu dha. Labsicha keewwata 2(1) jalatti dantaa uummataa jechuun "Murtii Kaabinee Mootummaa Naannootiin ykn Bulchiinsota Magaalaa Finfinnee fi Dirree Dawwaatiin ykn qaama Mootummaa Federaalaa aangoon kennameefiitiin bu'uura karoora misoomaa, caaseffamaa fi itti fayyadama lafaa mirkanaa'een kallaattiidhaanis ta'e al kallaattiidhaan guddina dinagdee fi hawaasummaa waliinii caalu fiduu danda'a jedhamee murtaa'e dha" jechuun hiikkoo kenna. Kanaafuu, qabiyyeen lafaa dantaa uummataaf gadi lakkisifame jechuuf lafti akka fudhatamu qaama aangoo qabuun murtaa'uu isaa qofa osoo hin taane kaayyoo armaan olitti ibsame kanaaf ulaagaa barbaachisu guutee kan fudhatame ta'uu qaba jechuu dha. Haata'u malee, yeroo tokko tokko qabiyyee fi qabeenyi namoota dhuunfaa akkaataa olitti ibsameen beenyaan barbaachisaan ta'e osoo hin kaffalamiin yeroo itti fudhatamu ni mudata. Qabiyyeen nama dhuunfaa (garee), osoo qaama seeraan aangeffameen beenyaan buqqa'insaa hin shallagamiin ykn ulaagaa dantaa uummataa jedhu osoo hin guutiin kan fudhatame yoo ta'e, bu'uura labsichaan fudhatame kan jechisiisu waan hin taaneef, gareen mirgi isaa jalaa tuqame kallattiidhaan mana murtiitti himachuuf wanti daangessu hin jiraatu. Gama biraatiin, waajjiraaleen fi dhaabbiileen mootummaa hojii mootummaa yeroo hojjetanitti qabiyyee fi qabeenya namoota dhuunfaa irra miidhaa yoo geessisan bu'uurma labsichaan yoo gaafatamuu fi murtaa'u ni mul'ata. Akkuma armaan olitti ibsame labsichi rawwatiinsa kan qabaatu, qabiyyee dantaa uummataaf akka lakkifamu qaama aangoon kennameef murtaa'e irratti yoo ta'u miidhaan

hariiroo kanaan alatti dhaqqabu ulaagaa armaan labsicha jalatti kan hammatamu miti. Akkuma armaan olitti ilaalle, hangii fi akkaataan shallaggii beenyaa lafa dantaa uummataaf lakkifamuu fi kan hariiroo waliigalteen alaa irraa adda waan ta'eefabootiin murtii daangaa raawwii seerota lameenii sirriitti adda baafachuun qabu.

Dhimma 3^{ffaa}

Dhimmi kun jalqaba Mana Murtii ol'aanaa Godina Booranaatti galmee lakkoofsa 13981 irratti ilaalamee kan murtaa'e yoo ta'u, ol'iiyannoodhaan immoo Mana Murtii Waliigala Oromiyaa Dhaddacha Dhaabbii Kibbaatti galmee lakkoofsa 286560 irratti ilaalamee murtaa'eera.¹⁵

Himataan himanna mana murtii ol'aanaa Godina Booranaatti dhiyeesseen “lafa qonnaa kiyya Aanaa Eelwoyyee Ganda Saaritee keessatti argamu bal'inni isaa hektaara 03 ta'e dhaabbatni himatamaa (Dhabbata Chaayinaa CET) kun haroo bishaanii maashina Doozaraan tarsaasee lafa qonna kiyyaa irratti gad lakkisuun midhaan boqolloo lafa kanarratti faca'ee daraaree irraa mancaasuun akkasumas, lafti qonna kiyya albuudni isaa bishaaniin luqqa'ee maansaan (cirrachi) irra kuufamuun fayidaan ala waan na jalaa ta'eef, beenyaa buqqa'insa waggaa kudhanii akka naaf kaffalu” jechuun dhiyeesseera. Haaluma kanaan, osoo lafti qonna isaa kun jalaa hin mancaane ta'e galii qulqulluu waggaa kudhanitti argachuu danda'u ture shallagee qarshiin 480,000 (kuma dhibba afurii fi kuma saddeettama) akka kaffalamuuf gaafateera. Himatamaan deebii kenneen “lafa himataa irratti bishaan lakkisnee hin jirru, midhaan manca'es hin jiru waan ta'eef itti gaafatamummaa hin qabnu. Osoo ta'es himataa irraa lafa fudhanne osoo hin qabaatiinii fi hin buqqisiin sababni beenyaa buqqa'insaa kaffalluuf hin jiraatu. Beenyaan gaafatames haalaan kan ol ka'ee dha waan ta'eef himanni dhiyaate kufaa haa nuuf ta'u” jechuun deebisee falmeera.

Manni Murtii Ol'aanaa Godina Booranaatis bitaa fi mirga erga falmisiisee booda dhimmicha irratti murtii kennuuf ragaa bitaa fi mirgaa dhaga'eera. Dabalataanis qulqulleessa garaagaraa taasisseera. Haaluma kanaan, ragaan dhiyaate bo'oon lolaa himatamaan eddo kaambii isaatti baqaqse lolaa gara biraa irraa dhufu lafa qonnaa himataatti kan galchu ta'uu fi sababa kanaan bokkaan roobee lolaan karaa bo'oo kana seenee midhaan lafa himataarraa mancaasuu, cirrachis laficha irra tuulamee fayidaan ala gochuu mirkanaa'eera. Manni murtichaas kanumaan

¹⁵ Dhaabbata Chaayinaa (CET) fi Dheengee Duubaa

himatamaan itti gaafatamaa dha jechuudhaan beenyaa waggaa 10 shallaguudhaan qarshii himataadhaaf akka kaffalu murteesseera.

Dhaabbatni himatamaa murticha irraa komachuudhaan gara Mana Murtii Waliigala Oromiyaa Dhaddacha Dhaabbii Kibbaatti kan ol'iyate yoo ta'u, Manni Murtii Waliigalaatis erga falmisiisee fi booda qulqulleessa dabalataa ajajeen lafti falmiif sababa ta'e, kunuunsi barbaachisaan ta'e yoo godhameef waggaa 2-3 eddootti deebi'uu akka danda'u ogeessi ibseera. Kanaa booda, murtii Sagalee caalmaan kenneen itti gaafatamummaa ilaalchisee murtii Manni Murtii Ol'aanaa kenne cimsee hanga itti gaafatamummaa ilaalchisee garuu gochi ol'iyataa **balleessaa raawwate irraa kan maddu malee beenyaa akka qaama fayidaa uummataaf qabiyyee irraa fuudhatetti** beenyaa buqqa'insaa kan waggaa kudhanii kaffaluuf itti gaafatamaa hin ta'u. Haala kanaan, beenyaan deebii kennaan gaafachuu danda'uu fi ol'iyataan kaffaluuf itti gaafatamaa ta'u sababa balaa lolaa uumameen (gocha balleessaa ol'iyataa) miidhaa gahe qofaaf ta'a. Manni Murtii Ol'aanaa lafa deebi'ee tajaajila kennuu danda'u irratti beenyaa buqqa'insaa kan waggaa 10 akka kaffalamu murtiin kenne akka SHHH kwt.2091 tti sirrii miti jechuudhaan Murtii Mana Murtii ol'aanaa fooyyessee beenyaa waggaa sadii (lafichi yoo kunuunfame waggaa sadii keessatti eddootti deebi'a kan jedhu bu'uureffatee) qarshii kuma jaatamii saddeet ol'iyataan deebii kennaaf haa kaffalu, lafti deebii kenna waggaa sadii keessatti kan eddootti deebi'u hojiin kunuunsa biyyee fi bishaanii yoo hojjetame ta'uu ibsameera. Hojii eegumsa biyyee fi bishaanii irra jireessan humna qotee bulaan kan hojjetamu waan ta'eef, laficha eddootti deebisuuf akka SHH kwt.2102 tilmaamaan ol'iyataan deebii kennaaf qarshii 30, 000 (kuma soddoma) haa kaffaluuf jechuun murteesseera.

Gaaffiilee Marii

1. Dhimma 3^{ffaa} armaan olii irratti murtii Manni Murtii Ol'aanaa Godina Booranaa kenne fi kan MMWO Dhaddacha Dhaabbii kennaan akkamitti ilaaltu? Lafichi kunuunsi barbaachisaa ta'e yoo godhames deebi'ee tajaajila qonnaa kennuu kan hin dandeenye yoo ta'e, beenyaan haala kamiin shallagamu qaba jettu?
2. Qabiyyeen tokko dantaa uummataaf fudhatameera jechuuf ulaagaan madaallii maali? Dhimma tokko irratti Abbaan Taayitaa Daandiiwwan Itoophiyaa ennaa daandii hojjechiisu lafa himataarratti biyyoo fi cirracha tuuluun fayidaan ala waan godheef himataan beenyaan waggaa kudhanii akka kaffalamuuf gaafateera. ATDI lafichi kan irraa

fudhatame waan hin taaneef beenyaa buqqa'insaa kaffaluuf itti gaafatamaa hin ta'u jedhee falmeera. Dhimma akkasii irratti beenyaan haala kamiin shllagamuu qaba?

3. Garaagarummaa beenyaa sababa lafti dantaa uummataaf fudhatamuuf shallagamu (expropriation), beenyaa qabeenyaa fedha abbaa qabiyyeen dhaabbateef shallagamu (SHH 1177) fi beenyaa miidhaa qabiyyee irratti gahuuf shallagamu (damage to land holding) irratti marii'adhaa.

BOQONNAA LAMA

Maddoota Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa

Seensa

Akka bu'uraatti itti gaafatamummaan waliigalteen alaa seera irraa madda. Seera IGWA biyya keenyaa keessatti maddootni itti gaafatamummaa sadii dha. Isaanis 1) itti gaafatamummaa balleessaa ofii irraa maddu (kwt.2030-2064), 2) Osoo balleessaan hin jiraatin itti gaafatamummaa dhufu (kwt.2066-2089) fi 3) Miidhaa namni biraa geessiseef itti gaafatamummaa fudhachuu¹⁶dha. Kutaa kana keessatti maddoota itti gaafatamummaa kanneen tokko tokkoon kan ilaallu ta'a. Boqonnaa kana keessatti xiyyeeffaanoon keenya tumaalee seera IGWA tokko tokkoon ibsuu osoo hin taane akka waliigalaatti maddoota itti gaafatamummaa sadeen kanneen hubachuu fi hojiirra oolchuudhaan wal qabatee rakkoo hiikkoo fi hojimaataa jiran adda baasuun leenjifamtootni hubannoo wal fakkaatu akka argatan gochuu dha.

3.1. Itti Gaafatamummaa Balleessaa Irraa Maddu

Akka SHH kwt.2028 tti gareen badii isaatiin miidhaa geessise miidhaa gaheef beenyaa kaffaluuf itti gaafatamaa ta'a. Balleessaan gocha itti yaadamee raawwatamu, dagannoodhaan raawwatamu, itti yaaduun raawwachuu dhabuu fi dagannoodhaan raawwachuu dhabuu dabalata.¹⁷ Gochootni raawwataman ykn hin raawwatamiin hafan balleessaa dha jechuuf ulaagaawwan SHH keewwata 2030 – 2037 waliin ilaalamuu qaba. Hiikkoon bu'uraa balleessaa SHH kwt.2030 jalatti kan tumame yoo ta'u, bu'ura keewwata kanaan balleessaan haala faallaa baratama yookaan safuu hawaasa biratti fudhatama qabuun gocha raawwachuu yookaan raawwachuu dhabuu dha. Kan madaalamus nama amala madaalawaa (reasonable person) bu'uureffachuun yoo ta'u, seeraan haala biraatiin yoo tumame malee haalli umurii yookaan sammuu nama balleessaa raawwatee yaada keessa kan galu miti.¹⁸ Kanumaan wal qabatee akka SHH kew.2035 tti seera, dambii, yookaan qajeelfama kam iyyuu cabsuun miidhaa geessisuun balleessaa dha. Seera beekuu dhabuun itti gaafatamummaa jalaa nama hin baasu. Tumaalee 2030 fi 2035 kun nama kamiif iyyuu balleessaan jiraachuu adda baasuuf akka madaallii bu'uraatti kan gargaaru yoo ta'u,

¹⁶ SHH kwt.2120-2137

¹⁷ SHH kwt.2029

¹⁸ Ta'us hanga beenyaa murteessuuf haalli umurii fi sammuu nama gocha raawwatee yaada keessa galuu danda'a (SHH kwt.2099)

tumaalee kana irraas seerichi balleessaan raawwatamuu adda baasuuf ulaagaa ifatti beekame tokkoon (objective standard) akka madaalamu kan barbaade ta'uu agarsiisa.

2030 –Good Usage¹⁹

(1) A person commits an o fault where he acts or forbears in manner or in conditions which offend morality or usual standards of good conduct.

(2) In this respect, regard shall be had to the conduct of areasonable man.

(3) Unless otherwise provided by law, fault shall be assessed without regard to the age or mental condition of the person concerned.

Balleessaan jiraachuu madaaluuf ulaagaan bu'uuraa kan armaan olii kana yoo ta'u, itti aansuun madaalliiwwan dabalataa haala garaagaraa keessatti balleessaan itti madaalamu tarreeffamaniiru. Haaluma kanaan, akkaataa SHH kwt. 2031 tiin hojii ogummaa keessatti balleessaan jiraachuu madaaluuf, bu'uurri isaa qajeelfama ogummichi barbaadu ta'a. Ogummaa yeroo jennu hojii qixa sirriin hojjechuuf beekumsa, leenjii fi dandeettii addaa barbaachisu dha. Ogeessi nama hojii ogummaa kana hojjetu yoo ta'u ogeessa seeraa, ogeessa yaalaa, ogeessa herregaa dabalata. Akka SHH kwt.2032 tti gochi raawwatame dantaa ofiidhaaf ta'u illee dantaan argatu miidhaa geessisu kan caalu yoo ta'e yookaan immoo osoo danataa hin argatiin miidhaa kan geessise yoo ta'e (Intent to injure) balleessaa dha. Akka SHH kwt. 2033 tti aangoo dantaa namoota biroof itti kenname dantaa ofiif oolfachuun balleessaa dha. Hojjetaan mootummaa aangoo dantaa uummataaf isatti kenname fayidaa ofii isaatiif yookaan fayidaa nama biraatiif kan oolfate yoo ta'e balleessa dha.

Tumaaleen keewwata 2038 hanga 2065 haalota addaa balleessaa jedhaman tarreessa. Gochootni balleessaa jedhamanis balleessaa mirga dhuunfaa irratti raawwatamaan kanneen akka seeraan ala nama tuquu, mirga bilisummaa namootaa daangessuu, maqa balleessii, balleessaa mirga wal fuutotaa irratti raawwatamu, balleessaawwan qabeenya irratti raawwataman fi balleessaawwan mirga dinagdee irratti raawwataman kan hammatu dha.

Seeraan ala nama tuquu (Battery) SHH kwt.2038-2039:- Nama tokko fedha isaatiin alatti itti yaaduun kan tuqe yoo ta'e balleessaa dha. Gochi kun qaamaan yookaan wanta lubbuu qabuun

¹⁹ Hiikkoo isa fooyya'e irraa kan fudhatame dha.

ykn meeshaadhaan raawwatamuu danda'a. Miidhaan qaamaa ga'uu fi ga'uu dhabuun ulaagaa miti. Gama biraatiin tuquudhaaf sodaachisuun qofti balleessaa miti. Ta'us gochi sodaachisuu akka seera yakkaa kwt.580 tti yakka waan ta'eef akka SHH kwt.2035 tti balleessaa dha. Seera hariiroo hawaasaa kwt.2039 haalota addaa balleessaa hin jechisiisne tarreessa. Isaanis miidhamaan gochicha ni morma jedhee yoo hin tilmaamne, haala of irraa ittisuu (self defence) keessatti kan raawatame yoo ta'e, nama maraataa miidhaa akka hin geessine dhorkuuf yoo ta'ee fi haala biraa yaada nama madaalawaan balleessaa kan hin jechisiisne yoo ta'e dha. Keewwata kana keewwata 2039 (c) jalatti himatamaan mucaa isaa, barataa isaa yookaan hojjettuu isaa haala madaalawaa ta'een kan miidhaa geessise yoo ta'e itti gaafatamaa hin ta'u jedha. Haata'u malee kun faallaa heera mootummaa waan ta'eef akkasumas akka SY kwt.576 tti daa'imman rukkutuun yakka waan ta'eef haala ammaan ittisa hin ta'u.

Mirga bilisummaa namootaa daangessuu-SHH kwt.2040-2043 - Inni kun osoo aangoo seeraan kenname hin qabaatiin bilisummaa namootaa daangessuu yoo ta'u, haala akkasii keessatti tuqaatiin qaamaa jiraachuu baatus balleessaa dha. Haata 'u malee himatamaan mirga sochii bilisummaa daangesse haala sababa gahaa ta'een miidhamaan yakka raawateera jedhee amanee yoo ta'e balleessaa miti. Ta'us, yerootti qaama mootummaa ilaallatutti dabarsuu qaba. Kana malees, namni nama biraaf akka inni bakka murtaa'e irraa hin deemneef wabii ta'ee ture tokko inni wabii seenameef miliquu danda'a jedhee sababa gahaa ta'een kana mane yoo ta'ee fi kanaafis mirga sochii (bilisummaa) isaa kan daangesse yoo ta'e baleessaa miti.

Maqa Balleessii (SHHkwt.2044-2049):- Nama lubbuun jiru tokko jechaan, barreeffamaan yookaan haala biraa kamiinuu akka jibbamu, akka salphatu, akka itti kolfamu fi amantaan, kabajni yookiin egereen isaa akka badu namni maqa balleesse itti gaafatamaa ta'a. Gochi maqa balleessii yoo raawwate yaadni miidhuu (Intent to injure) ulaagaa hin ta'u. Ta'us, haalotni addaa balleessaa hin jechisiisne kwt.2045-249 tti tarreeffamaniiru. Haaluma kanaan inni jecha dubbate ykn barreeffamicha qopheesse yaadni isaa haala sababa qabeessaan nama dhuunfaa tokko miidhuu danda'a jedhee tilmaamuu kan qabu yoo ta'e malee yeroo dubbatu yookiin yeroo barreessu nama dhuunfaa tokko irratti kan xiyyeeffate yoo hin taane balleessaa miti. Kana malees dhimma dantaa uummataa irratti yaada kennuun nama dhuunfaa tokko kan miidhu ta'us balleessaa hin jechisiisu. Himatamaan jechi waa'ee nama dhuunfaa dubbate/ barreesse soba ta'uu isaa sirriitti osoo beekuu kan dubbate yoo ta'e garuu itti gaafatamaa ta'a. Kan biraan jechi

dubbatame itti yaadamee nama tokko miidhuuf yoo ta'e malee dhugaa yoo ta'e balleessaa miti. Falmiiwwan akka mana murtii fi mana mare bakka bu'oota uummataatti dubbatamanis balleessaa kan jechisiisan miti.

2.2. Itti Gaafatamummaa Balleessaa Malee Dhufu

Namni tokko balleessaa isaa malee itti gaafatamaa kan ta'u, seeraan ifatti yoo tumamee fi gocha raawwateen yookaan qabeenyi to'annoo isaa jala jiru miidhaa kan dhaqqasiise yoo ta'e akka ta'e shh kwt.2027 (2) jalatti tumameera.²⁰ Haalotni kun SHH kwt.2066-2085 tarreeffamanii jiru. Isaanis: Haala dirqisiisaa ta'e keessatti miidhaa geessisuu (2066), miidhaa qaamaa qaqqabsiisuu (2067), hojiiwwan balaafamoo ta'aniin miidhaa geessisuu (2069), itti gaafatamummaa beeyladooaa (2071-2076), itti gaafatamummaa qabeenya gamoowwanii (2077-2080), konkolaattotaa fi maashinoota (2081-2084) fi bu'aawwan oomishaatiin miidhaa gahan (2085) hammata. Akka waliigalaatti namni tokko balleessaa malee itti gaafatamummaa kan qabaatu yoo seeraan ibsame qofa waan ta'eef haalota SHH kwt.2066-2085 jalatti ibsamaniin qofa itti gaafatamaa ta'a.

Haala dirqisiisaa keessatti miidhaa geessisuun wal qabatee akka SHH kwt 2066 tti namni balaa dhihoo ofii isaa irra ykn nama sadaffaa irra gahuuf jedhu ittisuuf jecha haala dirqisiisaa (necessity) ta'e keessatti ta'e jedhee miidhaa geessise itti gaafatamaa ta'a. Ta'us miidhaan balleessaa miidhamaatiin kan gahe yoo ta'e itti gaafatamummaan hin jiraatu. Gama biraatiin akka SHH kwt.2103 tti miidhaan haala dirqisiisaa keessatti qabeenya irra kan gahe yoo ta'e manni murtii beenyaa yaada madaalawaan (equity) murteessuu qaba. Gareen akka SHH kwt.2066 haala dirqisiisoo keessatti (Ofii isaa ykn nama biroo ykn qabeenya balaa hatattamaa jalaa baraaruu) miidhaa geessise miidhaan gahe kan qabeenyaa yoo ta'e, manni murtii beenyaa yaada madaalawaadhaan shallagee murteessuu qaba. Itti gaafatamummaa haala dirqisiisaa keessatti miidhaa gahuun wal qabatee seera yakkaa keessatti balaa cimaa gahuuf jedhu hambisuuf itti yaadaniin miidhaa dhaqqabsiisuun itti gaafatamummaa jalaa kan nama baasu ta'us (nama dirqama ogummaa lubbuu namaa eeguu hin qabneef qofa), hariiroo itti gaafatamummaa

²⁰ Seerri HH kwt.2027 (2) Namni tokko meeshaalee qabiyyee isaa jala jiraniin (possession) miidhaan yoo gahe itti gaafatamaa ta'a haa jedhu iyyuu malee meeshaa to'annoo abbaa qabeenyaa jala hin jirreen miidhaan yoo gahe sababa abbaa qabeenyaa ta'eef qofa haalli itti gaafatamu ni jiraata. (2071(1), 2077 (1),(2081 (1))

waliigalateen alaa keessatti miidhaa dhihoo gahuuf jiru ittisuuf miidhaa haala addaan miidhaan balleessaa miidhamaa kan gahe ta'uu yoo argisiise malee itti gaafatamummaa jalaa hin bahu.

Miidhaa qaamaan wal qabatee, akka SHH kwt.2067 tti namni miidhaa qaamaa geessise balleessaa qabaachuu baatus itti gaafatamaa ta'a. Haata'u malee, gochi miidhaa hordofsiise seeraan kan hayyamame yoo ta'e (Fakkeenyaaf akka SDFY kwt.56 (4) tti poolisiin nama yakkaan shakkame qabuuf tarkaanfii madaalawaa ta'e fudhachuu danda'a), gochi of irraa ittisuuf kan raawwatame yoo ta'e, miidhaan balleessaa miidhamaan kan ga'e yoo ta'e yookaan miidhaan sochii spoortii keessatti kan gahe yoo ta'e itti gaafatamummaan hin jiraatu.

Haalotni keewwata 2071-2085 jiran miidhaa qabeenyaan gahan kan hammatu yoo ta'u miidhamaan beenyaa argachuuf balleessaa gareewwan itti gaafatamu jedhamanii hubachiisuun irraa hin eegamu. Haaluma kanaan namni gocha balaafamaa miidhaa hin baratamneef nama saaxilu raawwachuu isaatiin miidhaa dhaqqabsiise, abbaa qabeenya fi to'ataa beeyiladaa, abbaa qabeenya fi to'ataa konkolaataa yookaan maashinaa, abbaa qabeenya gamoo akkasumas namni meeshaalee oomisha isaa tahe miidhaa yoo geessise balleessaa qabaachuu baatus beenyaa miidhaa kaffaluuf itti gaafatamaa ta'a.

Gareewwan itti gaafatamtoota jedhaman kun balleessaa garee 3^{ffaa} jiraachuu isaa hubachiisuudhaan yookaan ka'umsa miidhaa beekamuu dhabuu yookaan miidhaa uumame to'annoo isaaniin ala ta'uu hubachiisuudhaan itti gaafatamummaa jalaa bahuu hin danda'an.²¹ Ta'us, miidhaan guutummaatti yookaan gar-tokkoon balleessaa miidhamaan kan ga'e yoo ta'e, akkuma isaatti guutummaatti yookaan gartokkoon itti gaafatamummaa jalaa bahuu danda'u (2086/2). Dabalataan miidhaa maashinaa fi konkolaataan gahuuf yeroo miidhaan gahetti gocha hannaatiin maashinni ykn konkolaataan harka isaatii bahuu (2081/2) yookaan bakka bu'ummaan kan bulchu yoo ta'e (2082 (2)) yoo ta'e itti hin gaafatamu. Miidhaa bu'aa oomishaan gahuuf mudaan (hir'inni) oomishaa haala baratamaan salphaatti adda bahuu kan danda'u yoo ta'e (2085/2), walitti dhufeenya faayidaa irraa maddu yoo hin jiraatne (2089) fa'aa dha. Kana malees, qabeenyota olitti ibsaman kana miidhamaan osoo dantaa ofii isaaf fayyadamuu fi abbaan

²¹ Keewwatni 2086 (1) waraabiin afaan Ingiliffaa haalotni kunniin yoo jiraatan itti gaafatamummaa jalaa bahu jedhu faallaa waraabbii afaan Amaariffaati. Kana malees Kana malees hiikkoo irra deebbiidhaan taasifame keessatti 'The persons legally answerable in the case of the creation of an abnormal risk, or for damage caused by animals, buildings, machines, motor vehicles or manufactured goods, cannot relieve themselves of their liability to the victim by providing that they have committed no fault or that the cause of the damage remains unknown, or that it was not within their power to prevent the damage, or that the damage was caused by the fault of a third person.' Jedha. Kanaafuu waraabiin afaan Ingiliffaa kitaaba seera hariiroo Hawaasaa dogoggora ta'uu argisiisa.

qabeenyaa yookaan to'ataan fayidaa irraa hin argatiin miidhaan kan gahe yoo ta'e, beenyaa gaafachuu hin danda'u (2089). Kanumaan wal qabatee DhIMMWF hiikkoo dirqisiisaa kenneen namni tokko haala hariiroo bu'aa gidduu galeessa hin godhanneen (abbaa qabeenyaaf osoo hin kaffalle) konkolaataadhaan osoo geejjibsifamaa jiruu balaan yoo irratti dhaqqabe abbaan qabeenyaa akka SHH kwt.2089 (1) tiin itti gaafatamaa akka hin taane galmeewwan lakkoofsa 27565, 16270, 21296, 24818 murteesse jira. Haala akkasii keessatti, miidhamaan beenyaa kan argatu yoo miidhaan sababa badii konkolaachisaan gahuun mirkanaa'e dha. Badiin jiraachuu fi dhiisuu adda baasuuf immoo tumaalee seeraa hariiroo hawaasaa itti gaafatamummaa badii irra maddu tumantu hojiira oola jechuu dha. Gama biraatiin DHIMMWF galmee lakk.92020²² ta'e irratti daa'ima irra balaan konkolaataa yoo gahe haala addaan ilaalamuu akka qabu ibseera. Dhimma kanarratti tumaalee Heera mootummaa kwt.36(2) , Waliigaltee Idil Addunyaa mirga daa'immanii irratti taasifamee kwt.3 fi 6(1) fi Chaartara Mirgaa fi Nageenya Daa'immanii Afrikaa kwt.4(1) fi 5(1) waliin dubbicha sakatta'uun murtii dabarseen hariiroon faayidaa malee geejjibsiiisuu yoo jiraate illee daa'immaniif eeggannoo olaanaa taasifamuu waan qabuufi daa'immani kunis haala of eeggannoo hin qabneen konkolaataan akka imalan yoo taasifaman miidhaa isaan irra gahuuf abbaan qabeenyaa fi konkolaachisaan itti gaafatamummaa qabaatu jedhee murteesseera.

Haalli biraan, abbaan qabeenyaa itti hin gaafatamne inni biroon balaan sababa badii miidhamaan yoo gahe dha. Haa ta'u malee, badiin miidhamaan raawwate kallattiin miidhaa gahe waliin sababa fi bu'aa kallattii qabaachuun isaa ilaalamuu qaba. Miidhamaan gocha yakkaa utuu raawwatu miidhaan balaa konkolaataa waan irra gaheef qofa akka ittisaatti ilaalamuu hin qabu.

2.3. Itti Gaafatamummaa Balleessaa Nama Biroof Dhufu

Maddi itti gaafatamummaa kun immoo itti gaafatamummaa garee sadaffaa ilaallatuuf (sababa balleessaa raawwateef yookaan kan seera irraa maddeef) itti gaafatamummaa seeraa hordofu dha. Haallan itti badii nama biraaf itti gaafatamummaa darbee fudhatu Seera hariiroo hawaasaa kwt.2027 (3), 2124-2136 jalatti tarreeffameera. Bu'uurri itti gaafatamummaa kanaa hariiroo seeraa nama miidhaa geessisee fi nama itti gaafatamummaa baatu gidduu jiru dha. Bu'uura

²² Dhimma Dhaddacha Ijibbaataan galmee lakk.92020 ta'e irratti iyyataa Mana Mare Federeshinii FDRE fi waamamaa Maammoo ittaafaru jidduu turee murtii argateedha(jildii 15^{ffaa})

kanaan balleessaa ijoolleef maatiin (kwt.2124-2125), balleessaa hojjetaa mootummaaf mootummaan ykn waajjirri isaa (kwt.2126-2128), balleessaa hojjetaaf hojjechiisaan (kwt.2130-2134) itti gaafatamtoota ta'u. Kana malees, maqa balleessaa barreeffamoota yeroo yeroon maxxanfaman irratti bahuuf gulaalaan, kanneen kitaabota irratti bahaniif immoo maxxansaan kitaabichaa itti gaafatamtoota ta'u (kwt.2135). Itti gaafatamni kun hundaa'uudhaaf namni miidhaa geessise badii hojjachuun isaa mirkanaa'uu qaba yookaan gochi isaa badii ta'uu baatus seeraan itti gaafatamummaa kan hordofsiisu ta'uun mirkanaa'uu qaba. Haaluma kanaan, mootummaan hojjetaa isaaf, maatiin ijoollee to'annaa isaanii jala jiraniif, hojjechiisaan hojjetaa isaaf itti gaafatamummaa kan fudhatan qaamni sun miidhaa itti gaafatamummaa hordofsiisu geessisuun yoo mirkanaa'edha.

Sababni itti seerri hariiroo waliigalteen alaa nama tokko balleessaa nama biraatiif itti gaafatamaa taasise haala hariiroo gidduu isaanii jiruu fi sababoota dinagdee kan bu'uureffate yoo ta'u sababootni gurguddoon kanneen armaan gadii ti.

Tokkoffaa:- Hariiroo to'annoo (the control test)- Gareen itti gaafatama jedhame amalaa fi gocha nama badii raawwatee to'achuuf danda'u jedhamee waan tilmaamuuf. Seerris kanuma hayyama. Fakkeenyaaf, Labsiin Hojjetaa fi Hojjechiisaa lakk. 1156/2011 keewwatni 4(1) hariiroon hojjetaa fi hojjechiisaa kan hundaa'u hojjetaan ajaja hojjechiisaan jalatti hojjechuuf yommuu waliigalan ta'uu ni tuma.

Art.4 Element of contract of Employment

(1) A contract of employment shall be deemed formed where a natural person agrees directly or indirectly to perform work for and under the authority of the employer for a definite or indefinite period or piece of work in consideration for wage.

Kana malees hojjetaan dirqama fi qajeelfama hojjechiisaan dabarseef raawwachuu akka qabu labsicha keewwata 13 jalatti tumameera. Seerri gocha badii hojjetaan ykn ijoolleen raawwataniif hojjechiisaan yookaan maatiin itti gaafatamaa yoo taasisu kallattii biraatiin amala isaanii to'achuu dhabuudhaan dogoggora qabdu jechuu dha.

Lammaffaa:- Miidhamaaf filannoo beenyaa bal'aa akka argatu gochuu (Deep Pockets Tests). Akka yaada kanaatti maatiin, mootummaan, jaarmayinni ykn hojjechiisaan isa gocha badii

raawwate qabeenyaan waan caaluuf beenyaa kaffaluu qaba kan jedhu dha. Namootni miidhaan irra ga'e carraa bal'aa namoota qabeenya qaban irraa argachuu qabu yaada jedhu qaba.

Sadaffaa:- Faayidaa Dinagdeeti. Namni gocha nama tokkoo irraa dantaa dinagdee argatu miidhaa gocha sanaan wal qabatuun dhufuufis itti gaafatamaa ta'uu qaba yaada jedhu dha.

Arfaffaa- Miidhaawwan akka balleessaa hojjetaatiin dhaqqabu irratti hojjechiisaan Inshuraansii galuun, gatii meeshaa irratti dabaluun miidhaa dhaqqabu akka irraa qoodamu /salphatu gochuu danda'a jedhamee waan tilmaamamuuf.²³

Itti gaafatamummaa miidhaa garee sadaffaan gahuun wal qabatee qabxiin ilaalamuu qabu tokko miidhaa hojjetootaan raawwatamaniif itti gaafatamummaa hojjechiisaan kan wal qabatu dha. Itti gaafatamummaa kana murteessuun dura hariiroon hojii Seera hojjetaa fi hojjechiisaa labsii lakk.1156/2011 kwt.4 jala jiru guutamuun ilaalamuu qaba. Keessattuu, ulaagaan to'annoo hojii guutummaa guututti jiraachuu adda baasuun dhimma murteessaa dha. Hariiroon hojii jiraachuun erga mirkanaa'ee, hojjetaan badii inni raawwate badii hojiirraa (professional fault) ta'uu fi dhiisuun ilaalamuu qaba. Badiin hojirratti mudatan maal akka ta'e kwt. 2127 jalatti tumamee jira. Hojjetaan badii yoo geessisu, tilmaamni seerri fudhatu badii hojiirratti gahu ta'un tumameera. Kun ragaa faallaan tilmaama fashalaa'uu danda'uudha. Walumaa galatti, badiin hojjetaa badii hojiirratti gahu yoo hin taane, hojjechiisaan itti gaafatamummaa hin qabaatu. Kanaafuu badii hojjetaan gahu hundaaf hojjechiisaan itti gaafatamummaa kan fudhatu miti.

Dhimma 4^{ffaa} Galmee MMOG SH/L lakk.49304²⁴

Himataan himanna dhiyeesseen "himatamtootni gaafa 12/6/2002 aanaa Amboo ganda Gomosaa Saaxoo bakka caffee konosii jedhamutti himatamaa 1^{ffaa},n **qawwee muka isaa qabatee laphee kootti qabee yoo na doorsisu**, himatamaa 2^{ffaa},an immoo qawwee kilaashiidhaan rasaasa sadii natti dhukaasee harka koo bitaa ciqilee gad wanta na caccabseef yakkaan himatamanii himatamaa 1^{ffaa},n biyyaa waanta badeef himatamaa 2ffaa'n waggaa 6 adabamee mana sirreessaa galeera. Ani umuriin ko waggaa 28 yoo ta'u, dhagaa caccabsee, kuntaala baadhee, hojii humnaa

²³ Abdulmalik Abubeker & Desta G/Michael, Extra-Contractual Liability, Teaching Material, 2009 page 111-113.

²⁴ Himataa Fayisaa Baqqalaa fi Himatamtoota Lalisaa Diroo faa (N-2), galmee lakk. 49304 irratti dhaddacha guyyaa 19/10/2005 ooleen kan murtaa'e dha.

garaagaraa hojjedhee guyyaatti qarshii 30 kaniin argachaa ture sababa miidhaa na irra gaheen galiin argachuu qabu wanta na dhabsiisaniif himatamtootni hanga umuriin 60 ta'utti galiin argachuu malu 345, 600, beenyaa haamilee qarshii 1000 fi baasii wal'aansaaf bahe qarshii 30.0000, gatii harka koa cabee dhiigni dhangala'e qarshii 5,000 walumaagalatti, qarshii 426,600 kan dhufu keessaa kaan fedhii kiyyaan dhiisee himatamtootni qarshii 220,500 akka naaf kaffalan" jechuun gaafate.

Himatamaa 2^{ffaa},n dhiyaatee falmii godheen "himataa waliin akka aadaa naannootti araaramnee jaarsa irratti kaffaleeraaf" jedheera. Manni murtichaas, himatamaa kana waliin araaraan kan xumuran ta'uu waan mirkanaa'eef bu'uura sdfhh kwt.244 (2) (f) tiin himanni himatamaa 2^{ffaa} irratti dhiyaate kufaa dha jedheera.

Himatamaa 1^{ffaa} ilaalchisee manni murtichaa sababa himatamaan waraqaan waamichaa isa ga'ee fuudhuu dideef dhimmichi bakka inni hin jirretti akka ilaalamu ajajee dhuma irratti murtii kenneenis himatamaa 1^{ffaa},n dhiyaatee mirgasaaf wanta falmate hanga hin qabnetti itti gaafatamummaa hin qabu wanti jechisiisu hin jiru. Kanaafuu galii himataan gara fuula duraatti hojjetee argachuu danda'u himatamaan 1^{ffaa} himataadhaaf bu'uura SHH kwt.2102 tiin qarshii 20,000 (kuma digdama) fi beenyaa haamilee qarshii 1000 haa kaffaluuf jedhee murteesseera.

Dhimma Marii^{5ffaa} Dhimma DHIMMWF Galmee lakk.16270²⁵

Ka'umsi dhimmichaa waamamaan Mootar saayikiiliin utuu deemuu konkolaataa iyyataan rukutamee miidhaan qaamaa irra gaheera. Yeroo balaan gahetti waamamaan miidhamaan Motorsayikilii hatameen hayyama osoo hin qabaatiin deema akka ture ragaadhaan mirkanaa'eera. Dhaddachi Ijibbaataa dhimmicha irratti murtii kenneen: Miidhaa balaa konkolaataadhaan gahu ilaalchisee miidhamaan konkolaataa qabeenyummaan isaa kan himatamaa ta'een miidhaan gahuu malee gama abbaa qabeenyaatiin balleessaan jiraachuun mirkaneessuun irraa hin eegamu. Haalota abbaan qabeenyaa itti gaafatamummaa jalaa bahu keessaa tokko akka SHH kwt.2066 (2) tiin balleessaan kan miidhamaa yoo ta'e dha. Akka SHH kwt.2086 (2) ttis abban qabeenyaa miidhaan guutummaan yookaan gar tokkeen kan gahe

²⁵Dhimma Dhaddacha Ijibbaataan Mana Murtii waliigala Federaalaan galmee lakk.16270 ta'e irratti iyyataa Dhaabbata Misooma Qonnaa Hawaasaa fi waamamaa Maharii Maataa jidduu turee murtii argateedha(jildii 3ffaa)

balleessaa miidhamaatiin ta'uu yoo mirkaneesse malee guutummaatti yookaan gartokkoon itti gaafatamummaa jalaa bahuu hin danda'u. Balleessaan miidhaamaa jiraachuu mirkaneessuunis dirqama abbaa qabeenya konkolaataa miidhaa geessisee ti. Waamamaan motor-saayikilii hatame utuu konkolaachisuu kan miidhamee ta'us nama motora hatame konkolaachisu irratti miidhaa geessisuun seerri akka itti gaafatamummaa jalaa baasu hin jiru. Miidhaan kan gahe sababa konkolaachisaan iyyataa daandii waamamaatti dhiphisuun konkolaachisee fi dha. Kanaafuu falmiin miidhaamaan Motora hatame osoo konkolaachisuu miidhame jedhu ittisa bu'uura seeraa qabu miti. Gama biraatiin waamamaan yoo konkolaachisu eeyyama konkolachisummaa utuu hin qabaatiin yoo konkolaachise illee, nama eeyyama malee konkolaachise konkolaataan rukutuun itti gaafatamummaa jalaa nama hin baasu jechuun iyyataan itti gaafatamummaa qaba jedheera.

Dhimma Marii 6^{ffaa}

Dhimmi kun Mana murtii ol'aanaa Godina Booranaatti kan jalqabe dha.²⁶ Himataan konkolaataa himatamaa lammaffaatiin osoo deemuu konkolaatichi konkolaataa himatamaa 1^{ffaa} waliin walitti bu'uudhaan balaan dhaqqabee himataa irra miidhaan qaamaa lafeen cinaachaa cabeera. Himataan yeroo balaan gahetti konkolaataa himatamaa lammaffaa (Save the children) tiin tola osoo hin kaffaliin kan deema ture yoo ta'u, himanna abbaa qabeenya lameen irratti dhiyeesseen beenyaa qaamaa hirdhate qarshii kuma shantamii shan, beenyaa haamilee qarshii 1000, baasii waldhaansaa fi mana yaalaatti baase, akkasumas daldalaa waan ta'eef, yeroo ciisee yaalame baatii lama galii daldala isaa irraa argachuu qabu sababa balaa kanaatiin dhabe qarshii guyyaatti qarshii 150 yoo ta'u, qarshii 150 x60= 9000, kan abukaatoo, manatti of wal'aanuuf jedhee tarreessuun qarshiin 85,730 akka kaffalamuuf gaafateera. Haalli itti balaan gahe konkolaataan himatamaa 1^{ffaa} ariitiidhaan konkolaachifamuu isaa fi konkolaataan himatamaa lammaffaa (kan himataan keessa jiru) daandiin ala bahuun kan walitti bu'an ta'uu ragaa namaa fi ogeessaan mirkanaa'era.

Himatamaan 1^{ffaa} falmii taasiseen: “ani itti gaafatamummaa fudhadhee himataa kana konkolaataa kiyya hin yaabsifne. Himatamaa 2^{ffaa} tu yaabsise waan ta'eef itti gaafatamummaa

²⁶Dhimma Mana Murtii Olaanaa Booranaatti galmee lakk. 08872 irratti Himattuu Saaraa Jirmoo vs himatamtoota Kidaanee Teklehaaymaanot fa'a (n-2) jidduu turee gaafa 17/10/2006 murtaa'edha.

hin qabu jedheera. Hanga beenyaa gaafatame irrattis mormuun deebiseera. Himatamaa 2^{ffaa} nis itti gaafatamummaa ilaalchisee sababiin balaan dhaqqabuu danda'eef sababa konkolaataan himatamaa 1^{ffaa} ariitiidhaan deema tureen konkolaataa keenyaan wal rukkuteen dha, Konkolaataan keenyi hojjetaa ofii malee kan nama biroo haala kanaan fe'uu waan hin taaneef, itti gaafatamummaa hin qabnu, miidhamaanis kaffaltii tokko malee konkolaataa keenyaan deema ture. Kanaaf, itti gaafatamummaa hin qabnu” jedheera. Himatamtootni lameenuu haguuggii inshuraansii waan qabnuuf gidduu lixuun akka falmaniif gaafatanii Inshuraansiin Awwaashii fi Inshuraansiin Niyaalaa bu'uura SDFS kwt. 43 makamarii itti gaafatamummaa fi hanga beenyaa irratti deebii kennanii falmaniiru.

Manni Murtii ol'aanaa Godina Booranaa bitaa mirga erga falmisiisee fi ragaa dhaga'ee booda “falmii ammaa kanaaf konkolaattotni himatamaa 1^{ffaa} fi himatamaa 2^{ffaa}, of eeggannoo godhuu dhabuudhaan walitti bu'ame, himataan ammaa kan konkolaataa himatamaa 2^{ffaa} keessa jiru miidhaan lafee cinaachaa irra kan dhaqqabe ta'uu isaa hubatamee jira. Himatamtootni 1^{ffaa} fi 2^{ffaa} itti gaafatamtoota” jedhee himatamtootni qarshii 66,959 himataaf akka kaffalan, dhaabbiileen Inshuraansiis hanga haguuggii kennanitti akka kaffalan murteesseera.

Himatamaan lammaffaa (save the children) itti gaafatamummaa irratti komachuudhaan falmiidhuma dura kaase tarreessuun ol'iyyannoon Mana Murtii Waliigala Oromiyaa Dhaddacha Dhaabbii Kibbaatti kan dhiyeeffate yoo ta'u, Manni Murtii Waliigala Oromiyaa Dhaddacha Dhaabbii Kibbaas²⁷ murtii kenneen konkolaattotni walitti bu'anii miidhaan yoo gahe lamaanuu miidhaa gaheef beenyaa qixa kaffaluuf akka qabaatan SHH kw.2084 (1) tumamee jira. Dhimma harkaa qabnu ilaalchisee konkolaattotni lameenuu miidhaa gaheef shoora mataa isaanii kan taphatan ta'uu jecha ragoota mana murtii jalaatti dhagahamanii fi ibsa ogeessa Tiraafikii pilaanii dhihaate irraa ifatti hubachuun danda'amee jira. Kunis, konkolaataan deebii kennaa 2^{ffaa} ariitiidhaan fuula duraan deemee dhufuu isaa konkolaataan ol'iyyataa immoo hayyama malee nama fe'uu fi darbees karaa ofii lakkisee cm 45 gara karaa konkolaataa fuula duraan dhufaa jiruu konkolaataa deebii kennaa 2^{ffaa}tti seenee deema turuun isaa mirkanaa'ee jira. Bakka kana ta'uun hubatamutti immoo balleessaan konkolaataa gara isa kaaniitti malee kan konkolaataa kootii miti falmiin jedhu deeggarsa ragaas ta'e seeraa kan hin qabne dha. Waan ta'eef himatamtootni

²⁷Dhimma Mana Murtii Waliigalaa Oromiyaa Dhaddacha Dhaabbii Kibbaatiin galmee 194073 irratti ol'iyyataa dhaabbata save the children fi D/kennitoota saaraa jirmoo faa (n-2) jidduu turee gaafa 16/3/2007 murtaa'e.

lamaanuu itti gaafatamummaa qabu jedhamuun sirrii dha. Bakka balleessaa konkolaataan isaa qabaachuun mirkanaa'ee jirutti falmiin bilisaan miidhamaa feene jedhu deeggarsa seeraa hin qabu jedhee murtii Mana Murtii jalaa cimseera.

Gaaffilee Marii

1. Dhimma 4^{ffaa} irratti M/M/O/G/Sh/Lixaa himatamaa 1^{ffaa} itti gaafatamaa taasisuun sirrii dhaa? Gocha himanna irratti ibsame raawwachuun isaa yoo mirkanaa'ee hoo?
2. Dhimma 5^{ffaa} irratti dirqama mirkaneessuun wal qabatee murtiin kenname dhama qabeessa dhaa? Miidhamaan Motor saayikiliin kan deemaa ture tahuun isaa ho? Akka SHH kwt.2081-2084 tti akka konkolaataatti lakkaa'ama moo miti? Motorsaayikiliin lafo adeemaa irratti miidhaa yoo geessisee ho haala kamiin ilaalamuu qaba jettu?
3. Dhimma 6^{ffaa} irratti Manni Murtii Ol'aanaa Godina Booranaa fi Manni Murtii Waliigala Oromiyaa Dhaddacha Dhaabbii Kibbaa himatamtoota lameen itti gaafatamtoota jechuun murtiin kennan sirrii dha jettuu? Falmii dhaabbatni himatamaa lammaffaa "save the children" kaase hoo SHH kwt.2089 waliin akkamitti ilaaltu?
4. Namootni konkolaataa kireeffatanii osoo itti fayyadamanii miidhaan yoo ga'e abbaan qabeenyaa maallaqa fudhachuudhaan Kan itti fayyadame waan ta'eef inni kireeffate itti gaafatamaa hin ta'u falmii jedhu kaasu. Falmii akkasii akkamitti ilaaltu? (Konkolaachisaan abbaa qabeenyaan Kan qacarama yoo ta'e hoo? G.Dh.Ij. Fed. Lakk. 55228 (jildii 11) waliinis ilaalaa!
5. Hiikkoon seera HH kwt.2144 (3) maali? Itti gaafatamummaa gocha nama biraaf dhufu dha jechuu dandeenyaa?

BOQONNAA SADII

Sirna Fi Hanga Shallaggii Beenyaa

Seensa

Hariiroo waliigalteen alaa ilaalchisee dhimmootni mana murtiitti baay'inaan dhiyaatanis ta'e rakkoon hiikkoo fi raawwii hedduuminaan kan itti mul'atu akkaataa fi hanga beenyaa miidhaa murteessuun kan wal qabatani dha. Keessumattuu hanga beenyaa murteessuu keessatti wantoota ilaalcha keessa galuu qaban irratti hubannoo fi hojimaatni jiru wal fakkaataa miti. Gama biraatiin, tumaaleen sirna shallaggii beenyaa hariiroo IGWA (SHH kwt.2090-2123) beenyaa dhimmoota biroo shallaguuf illee raawwatiinsa qabaachuu (bakka kutaa addaatiin ifatti hin tumamnetti) raawwatinsa qabaachuu akka danda'u tumaalee SHH kwt.1790 fi 1677 irraa hubatama. Kanaafuu, akkaataa beenyaan murtaa'u irratti hubannoo dabalaataa fi wal faakkaataa uumuun barbaachisaa dha.

Gosa miidhaa hundaaf mala shallaggii tokko qofa kaa'uunis ta'e miidhaa gosa hundaaf mala shallaggii adda addatti tarreessuun rakkisaa dha. Kanaafuu SHH haalaa fi akkaataa itti beenyaan miidhaa shallagamu irratti qajeeltoowwan bu'uuraa ta'an diriirsee jira. Haalli dhimmoota mana murtiitti dhiyaatan garaagarummaa kan qaban ta'us, manneen murtii qajeeltoowwan bu'uuraa seeraan ka'aman kana irratti hubannoo walitti dhiyeenya qabuun hiikkoo kan kennanii fi beenyaas kan murteessan yoo ta'e, tilmaamummaa murtii kan dabaluu dha. Haaluma kanaan, boqonnaa kana keessatti sirnaa fi hanga shallaggii beenyaa irratti dhimmoota qabatamaan rakkoo ta'an irratti xiyyeeffachuun kan ilaallu ta'u.

Xumura boqonnaa kanarratti leenjifamtoonni:

- ✓ Akka waliigalaatti yaad-rimee miidhaa fi beenyaa irratti hubannoo qaban cimsatu.
- ✓ Qajeeltoowwan bu'uuraa shallaggii beenyaa sirriitti hubachuun hojiirra oolchuu ni danda'u.
- ✓ Hanga beenyaa miidhaa (kan ifaa fi haamilee) murteessuun wal qabatee rakkoo hubannoo fi raawwii jiru adda baasuun kallattii fuula duraa irratti ejjennoo walitti dhiyoo ni qabatu.

- ✓ Sirna shallaggii beenyaa miidhaa ifaan wal qabatee rakkoo raawwii jiru adda ni baafatu. Ogummaa fala kennuuf isaan dandeessisus ni horatu.
- ✓ Haalota beenyaan bifa garaagaraa qabatamatti murtaa’u irratti hubannoo qaban ni gabbifatu. Hojiirras oolchuu ni danda’u.

3.1. Yaad-rimee Miidhaa Fi Beenyaa

Miidhaan hubaatii dantaa (mirga) eegumsa seeraa qabu irra qaqqabu dha. Miidhaan yoo hin jiraanne beenyaan gaafatamu hin jiraatu. Gama biraatiin, beenyaan sababa miidhaan gaheef kaffaltii maallaqaa yookaan bifa biroon haala itti hirphamu dha. Kunis, maallaqaan yookaan bifa biroon ta’uu danda’a. Akkaataan itti beenyaan maallaqaa fi bifa biroo itti murtaa’u qajeeltoo garaagaraa kan hordofu dha. Manneen murtii beenyaa osoo hin murteessiin duratti hanga miidhaa tilmaamuu danda’uu qabu. Miidhaan seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa dhaqqabu miidhaa ifaa (kwt.2090- 2104) fi miidhaa haamilee (kwt.2105-2117) ta’uu danda’a.

Miidhaan ifaa (material damage) miidhaa dantaa dinagdee irratti dhaqqabu yoo ta’u, maallaqatti shallagamee beenyaan madaalawaa ta’e kaffalamuu danda’a. Kunis, galii miidhaa jalaa hafe, baasii inni baase, kasaara dhaqqabe, gatii qabeenya hir’ate yoo manca’ee fi baasii gara fuulduraatti baasuu danda’u fa’i. Miidhaan ifaa bakka lamatti qoodama; miidhaa qaqqabee jiru (present Material Damage) fi miidhaa fuula duraa (Future Material damage) dha. Miidhaan dhaqqabee jiru miidhaa yeroo beenyaan shallagamutti gahuun isaa mirkanaa’e yoo ta’u, miidhaa guyyaa jalqabaa hanga gaafa murtiin kennamutti jiru ilaallata (seera hariiroo hawaasaa kwt.2150). Kunis:qabeenya miidhame, galii dhabame, baasii bahe fi itti gaafatamummaa biroo hordofe hammata. Miidhaan dhaqqabee jiru (present material damage) kasaara yookaan baasii mudate (damnum emergens- diminution of estate) fi galii hafe (lucrum cessans-non increase of estate) ta’uu danda’a.²⁸

Miidhaan of-fuulduratti dhaqqabu miidhaa yeroo ammaa hin dhaqqabne garuu gara fuulduratti kan dhaqqabu ta’uun isaa hin oolle (mirkana’e) dha. Miidhaa of fuulduraa dhaqqabuun isaa yoo mirkanaa’e, miidhaan ga’uun isaa osoo hin eegamne beenyaa gaafachuun danda’ama (SHH kwt.2092). Daangaan miidhaa dhaqqabee fi miidhaa fuula duraa guyyaa murtiin kennamu dha.

²⁸ Chichinoovich, fuula 12

(SHH kwt.2150). Hanga beenyaa irratti ol'iiyyatamee kan fooyya'ee murtaa'u yoo ta'e, guyyaan manni murtii ol'iiyyannoon ilaalee murteesse daangaa yeroo ta'a. Haala kanaanis ta'u, shallaggiin beenyaa miidhaa of fuulduraa tilmaamuun salphaa hin ta'u. Sababiin isaa yeroo tokko tokko hanguma miidhaa illee yerootti adda baasuun rakkisaa ta'uu danda'a. Fakkeenyaaf, namni miidhaan qaamaa cimaa irra gahee wal'aansarra jiru du'uu danda'a. Miidhaan hanga fayyutti eeguudhaaf darbiinsi yeroo waggaa lama SHH kwt.2143 ni daangessa. Gargar baasanii yeroo biraa himachuuf immoo tumaan SHH kwt.2151 2) (Split of claim) daangessa. Yeroo akkasii manneen murtii hanga danda'ameen beenyaa yoo shallagan haalota naannoo irraa ka'uun hanga miidhaa tilmaamuun fi osoo miidhaan hin geenye ta'e galii yookaan qabeenya miidhamaa irra gahu ture hagam ta'uu danda'a kan jedhu tilmaama keessa galchuu qabu. Haala kanaanis, miidhaa hanga miidhaa tilmaamuun rakkisaa yoo ta'e manneen murtii akka SHH kwt.2150 (2) tiin beenyaa yeroodhaaf murteessuun dhimmicha yeroo biraa akka ilaalamu ajajuu danda'u.

Miidhaa Haamilee:- Miidhaan ifaa galii ykn qabeenya miidhamaan kan walqabatu yoo ta'u, miidhaan haamilee garuu waa'ee dantaa maallaqaa osoo hin taane miira ykn haamilee miidhamaan kan wal qabatu dha. Kunis, gidiraa, cinqama, jeeqama, qaani, aarii, gaddaa fi k.k.f kan hammatu dha. Akkaataa beenyaan miidhaa haamilee itti shallagamu kutaa itti aanutti kan ilaallu ta'a.

Dhimma Marii 7^{ffaa}

Dhimma Mana Murtii waliigala Federaalaan galmee lakk.12667²⁹ ta'e irratti Murtii argate dha. Himattuun himanna Mana Murtii sadarkaa Jalqabaa Federaalaatti dhiyeessiteen, konkolaataan waamamaa mucaa ishee rukkutee waan ajjeeseef beenyaa miidhaa lubbuu fi haamilee walumatti qarshii 31,000.00 akka kaffalamuuf akka murtaa'u gaafatteetti. Falmii ishee keessatti himattuun mucaan osoo hin du'iin dura "dinnichaa fi qaaraa daldalee kan nagargaaru fi barataa kutaa 7^{ffaa} waan tureef gara fuulduratti barnootaan bakka olaanaa gahee na soora" jechuun gaafattee jirti. Waamamaan deebii kenneen; mucaan barataa ofiiyyuu galii hin qabne waan ta'eef, mucaan du'uu isaatiin galii omaatu dhabame hin jiru jechuun falmeera. Manni murtii jalaa himaticha Kufaa godhe. Manni murtii Olaanaa murtii jalaa diiguun beenyaa miidhaa qaamaa qarshii kuma

²⁹Dhimma Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk.12667 oliyyataa Warshaa Foomii fi pilastika Finfinnee fi Deebii kenna Tsehayinnasha Mokonnaan jidduu turee murtii argateedha.

jaha fi beenyaa haamilee qarshii kuma tokko murteesseera. Manni murtii waliigalaa murtii kana haquun beenyaan gosa kamiyyuu akka hin kaffalamne murteesseera.

Gaaffiilee Marii

1. Falmii himattuun “ilmi koo barataa kutaa 7^{ffaa}ti, bor baratee bakka guddaa gahee na soora” jechuun dhiyeessite ulaagaa miidhaa of fulduraa “miidhichi gahuun isaa mirkana yoo ta’e” jedhu ni guutaa? Beenyaan haamilee akka hin kaffalamne murtaa’uun sirriidhaa?
2. Beenyaan haamilee itti gaafatamummaa waliigaltee alaa badii irraa maddan qofaaf raawwii qaba moo itti gaafatamummaa badii malee ykn garee sadaffaaf raawwii qaba? Ogeessotni seeraa tokko tokko beenyaan haamilee kan murtaa’u miidhaa itti gaafatamummaa badii irraa maddan qofa dha. Beenyaa haamilee ni kaffalchiisuu jedhamanii kanneen seera hariiroo hawaasaa kwt.2106 hanga 2115tti tarreeffamaniis itti gaafatamummaa badii irraa maddan qofa dha. Kanaafuu, utuu balleessaa hin jiraatin miidhaa gahuuf beenyaan haamilee murtaa’u hin jiru jedhu.³⁰Yaada kana irratti walii galtuu?

3.2. Sirna Shallaggii Beenyaa

3.2.1. Sirna Shallaggii Beenyaa Miidhaa Ifaa

Miidhaa ifaa (dinagdee) gaheef beenyaa kaffalchiisuuf kaffaltiin maallaqaa fi kan biroo (maallaqaan ala) hojiirra akka oolu seera hariiroo hawaasaa kwt.2090 jalatti tumamee jira. Bu’uura tumaa kanaan akka qajeeltootti beenyaan miidhaa ifaa maallaqaan shallagamee kaffalamuuuu qaba. Haata’u malee kun yeroo hunda kan hojiirra oolu miti. SHH kwt. 2090 (2) jalatti: “The court may, subject to the liberty of persons and to the right of third parties, order **in lieu or in addition** to money damages other appropriate measures to make good or limit the damage” jechuun tumameera. Tumaa kanaarraas kan hubatamu miidhaa ifaaf beenyaan biroo kan murtaa’u haala addaan ta’uu fi falootni kun beenyaa maallaqaa waliin ykn bakka maallaqaa murtaa’uu akka danda’uu dha.

³⁰ Itti gaafatamummaa waliigalteen alaa Moojula wiirtuu leenjii Federaalaan leenjii hojii duraaf qophaa’e(kan fooyya’ee qophaa’e, fuula 37.

Haallan itti falawwan biroon bakka maallaqaa bu'uun ykn maallaqa waliin murtaa'an seera hariiroo hawaasaa kwt.2118 hanga 2123 tti tumamanii jiru. Manni Murtii beenyaa bifa biroo murteessun dura falli kennamu bilisummaa dhuunfaa abbaa idaa waliin kan walitti hin buune ta'uu fi mirga garee sadaffaa kan hin hubne ta'uun mirkaneeffachuu qaba. Falawwan biroon bilisummaa nama dhuunfaa kan huban yoo ta'e raawwatamummaa hin qabaatu. Fakkeenyaaf heera mootummaa federaalaa kwt.18 (3) jalatti namni kamiyyuu fedhii isaan ala dirqisiifamee hojjechuu akka hin qabne tumameera. Kanaafuu, falawwan biroon kennaman abbaan idaa hojii dirqame akka hojjetu kan taasisu ta'uu hin qabu. Faloota biroo ajajuun dura mirgi garee sadaffaa illee ilaalamuu qaba. Faloota biroon murtaa'u danda'anis:

- A) Qabeenya Deebisiisuu (SHH kwt.2118)- Meeshaan seeraan ala fudhatame akkuma fudhatametti kan jiru yoo ta'e, manni murtii meeshaamti kun akka deebi'uuf ajajuu ni danda'a. Meeshaa kana irraa faayidaan argamu yoo jiraate, erga fudhatamee eegalee hanga guyyaa murtiitti faayidaan jiru tilmaame ni kaffalama. Gareen qabeenyicha akka deebisuuf ajajame qabeenyichatti baasii baasee yoo jiraate tumaalee seera badhaadhina hin malle argachuu jalatti gaafachuu ni danda'a.
- B) Qabeenya wal fakkaataa bakka buusuu-³¹ Meeshaan miidhamaa guutummaan kan miidhame ykn manca'e yoo ta'e bakka meeshicha meeshaa biraa bakka buusisuun ni danda'ama. Miidhaan gahe garuu gamisa yoo ta'e, wanta manca'e suphisiisuun ykn maallaqa ittiin suphamuu kaffalchiisuun ni danda'ama. Miidhaa qabeenya irra gaheef qaamni itti gaafatamummaa fudhatu mootummaa yoo ta'e falli kun hojiirra kan oolu miti.
- C) Maqaa Gaarii ykn Kabaja Xuraa'e Haaromsuu:-³² Gareen maqaa gaarii, kabaja ykn carraa gaarii gara fuulduraa nama biroo balleessuun itti gaafatamaa ta'e himatamaa ifatti dhiifama akka gaafatu ykn haala maqaa gaarii bade qajeelchuu danda'uun ifatti akka maxxansiisu, beeksisu ykn ibsu gochuun maqaa gaarii, kabaja ykn carraa gaarii gara fuulduraa manca'e bakkatti deebisuun ni danda'ama.
- D) Dhorka Dabarsuu:-³³ Himatamaan itti fufiinsaan dantaa miidhamaa hubaa kan jiru yoo ta'e, miidhaa gahaa jiru ittisuuf ykn dhorkuuf ajaja dhorkaa dabarsuun barbaachisaadha.

³¹ SHH kwt.219

³² SHH kwt.2120

³³ SHH kwt. 2121

E) Gocha Farra Dorgommii Daldalaa Ta'e Dhaabsisuu:-³⁴ Daldaloota jiddutti gochi farra daldalaa jedhamanii seeraan tarreeffaman yoo mudatan, Manni Murtii gochi kun akka dhaabbatu ajajuu ni danda'a.

Faloota biroon walqabatee dhimmi ilaalamuu qabu tumaaleen tarreeffaman kunniin duguugamanii kan tarraa'an miti. Akka SHH kwt.2090 (2) tti manni murtii faloota biroo rogummaa qaban jedhee itti amane murteessuu akka danda'u aangoo bal'aa kenneefii jira. Kanaafuu, Manneen murtii daangaalee kaa'aman jechuunis bilisummaa dhuunfaa abbaa idaa fi mirga garee sadaffaa kan hin hubne ta'uu mirkaneeffachuun kaayyoo beenyaa waliin madaalee falawwan biroo murteessuu ni danda'a.

3.2.2. Sirna Shallaggii Beenyaa Haamilee

Akka bu'uuraatti miidhaan haamilee miidhaa miira namarra gahuun waan walqabatuuf dantaa maallaqaan shallagamu miti. Shallaggii beenyaa haamileetiif qajeeltoon waliigalaa akka SHH kwt.2105 jalatti kaa'ametti beenyaan bifa biroon akka kaffalamu gochuu dha. Haala addaan garuu seeraan yoo tumame miidhaa haamileef maallaqni kaffalamuu akka danda'u kwt.2105 (2) jalatti ibsameera. Tumaalee itti aananii jiran keessattis manneen murtii beenyaa maallaqaa murteessuu akka danda'an ibsameera. Kanaafuu, beenyaa haamilee murteessuun dura haalli ykn karaan mijataan haamilee miidhame deebisanii hirphuuf dandeessisu jiraachuun isaa xiinxalamuu qaba. Beenyaa bifa biroo akka fala jalqabaatii kan fudhatameef miirri namaa maallaqaan shallaguun rakkisaa waan ta'ee fi miira nama hubamee hirphuuf maallaqa caalaa faloota biroon bu'a qabeessa taa'anii waan fudhatamaniifi dha. Miidhaa haamileetiif beenyaan maallaqaa kan kaffalamu haala addaatiin (exceptional) akka kwt.2106-2117 jalatti tumameen qofa dha. Tumaaleen kunniin irra jireessaan itti gaafatamummaa gocha balleessaa irraa kan maddani dha.³⁵ Tumaalee kanniin yoo ilaalle jecha..."may" jedhu kan fayyadaman waan ta'eef, maallaqa ajajuu fi dhiisuun aangoo mana murtii ta'a. Kanaafuu, kaffaltii maallaqaa beenyaa haamileef himataan waan gaafate qofaaf kan argatu utuu hin taane manni murtii falli biroon filatamaa ta'e hin jiru jedhee yoo amane kan murteessu dha. Manni murtii haala kanaan, miidhaa haamilee gahe maallaqaan hirphuun filatamaa dha jedhee yoo amane hanga isaa baaxii seerichaan kaa'ame SHH kwt.2116 (3) gaditti murteessuu ni danda'a. Malootni biroon murtaa'uu

³⁴ SHH Kwt.2123

³⁵ Keewwata 2113 irraa kan hafe kaan gochoota balleessaa irraa maddani dha.

danda'an miidhaan gahe maqa balleessii yoo ta'e, beeksisa maqaa haaromsuu maxxansiisuu (SHH kwt. 2120) ykn gochicha irraa akka dhaabbatuu fi dhiifama gaafatu gochuu (SHH kwt.2049) fi kan biroos ta'uu danda'a.

Gaaffiilee Marii

1. Beenyyaa haamilee murteessuuf falawwan biroon fudhatamuu danda'an kanneen biroo akkamiiti? Fakkeenyaan kaasuun irratti marii'adhaa! Miidhamaan haalota tumaalee SHH kwt 2106-2117 jiran irratti beenyaa maallaqaa gaafatee osoo jiruu haalli itti manni murtii beenyaa bifa biroo murteessu hoo haala akkamii faa hammata?
2. Beenyaan haamilee itti gaafatamummaa badii nama biroon dhufu irratti gaafatamuu danda'aa? Itti gaafatamummaa balleessaa malee (strict liability) irratti hoo?

3.3. Murteessa Beenyyaa

3.3.1. Murteessa Beenyyaa Miidhaa Ifaa

SHH qajeeltoo waliigalaa itti miidhaan ifaa shallagamu diriirsee jira. Qajeeltoon waliigalaa beenyaan miidhaa ifaa itti shallagamu qajeeltoo miidhaa fi beenyaan wal gitu (Rule of Equivalence) yoo ta'u, haalotni biroo osoo qajeeltoo kana hin fayyadamiin beenyaan miidhaa itti shallagamus seerichaan diriireera. Armaan gaditti haalota beenyaan miidhaa ifaa itti shallagamu kan ilaallu a'a.

3.3.1.1. Qajeeltoo Miidhaa fi Beenyyaa Wal Gitu (Rule of equivalence)

Shallaggii beenyaa miidhaa ifaaf qajeeltoon bu'uura akka SHH kwt.2091 jalatti kaa'ametti beenyaan miidhaa gaheen wal gituu qaba kan jedhu dha. Kaayyoon beenyaa miidhamaa bakka miidhaan dura tureetti deebisuu malee galii dabalataa argamsiisuu waan hin taaneef miidhaan wal gitu qaba. Bu'uura qajeeltoo kanaatiin beenyaa shallaguuf hanga miidhaa gahee adda baasanii beekuun barbaachisaadha. Miidhaa gahe adda baasuudhaan maallaqatti tilmaamuuf manneen murtii maloota itti aananii jiran fayyadmuu danda'u. ³⁶

³⁶Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa, Moojula wiirtuu leenjii Federaalaan leenjii hojii duraaf qophaa'e(kan fooyya'ee qophaa'e fuula 24 fi 25.

- ✓ Miidhamaa haala miidhaan dura turetti deebisuu (Reinstatement)- Haala kanaan beenyaa shallaguuf haala miidhamaan miidhaan dura ture beekuun barbaachisaa dha.
- ✓ Gatii bakka buusuuf barbaachisuun shallaguu (Exchange Value) - Tooftaan kun sababa miidhaa gaheen gatii qabeenyaa hir'rate bakka buusuun hirphuu dha. Bu'uura kanaan, beenyaa murteessuuf gatii gabaa qabeenyichaa miidhaan duraa beekuun barbaachisaa dha.
- ✓ Faayidaa argamu malu madaaluun (utility value) - Malli kun raawwii kan qabu miidhaan gahe mirga bu'aa ykn faayidaa argachuu irratti yoo ta'e dha.Fkn. Sababa dorgommii daldala seeraan alaatiif bu'aa dhabameef beenyaa kaffaluu.

3.3.1.2. Haalota Addaa Beenyaa fi Miidhaan Wal Hin Gitne (Departures from the Rule of Equivalence).

Qajeeltoon beenyaa fi miidhaan wal qixa ta'uu qaba jedhu yeroo hunda haqa kan mirkaneessu miti. Tumaan SHH kwt.2090 (1) tis haala addaan miidhaan fi beenyaan wal caaluu akka danda'u agarsiisa. Bu'uuruma kanaan haqa mirkaneessuuf jecha haalotni addaa miidhaa fi beenyaan haala wal hin madaalleen murtaa'uu danda'an seerichaan tumameera. Haalota kanas, haalota itti beenyaan hin kaffalamne, haalota dirqisiisoo manneen murtii beenyaa itti xiqqeessuu qabanii fi haalota manni murtii beenyaa akka xiqqeessuu danda'u hayyamame jechuun bakka sadiitti goodnee ilaaluu dandeenya.

- i. Haala miidhaan jiraatus mirgi beenyaa gaafachuu hafaa ta'u- Akka SHH keewwata 2097 (1) tti beenyaan faallaa yaada gaarii (good faith) hin gaafatamu. Akka keewwatuma kana keewwata xiqqaa 2 tti immoo miidhamaan miidhaa isa mudate xiqqeessuu yookaan hambisuu osoo danda'uu (madaallii nama amala madaalawaa) xiqqeessuu/hambisuu dhiisee faallaa yaada gaariidhaan beenyaan gaafachuu hin danda'u. As irratti wanti hubatamuu qabu bu'uura tumaa kanaatiin miidhaan ga'uun yoo mirkanaa'e illee mirga beenyaa gaafachuutu daanga'a. Kanaan wal qabatee qabatamatti SHH kwt.2098 waliin wal keessa fayyadamuun ni mul'ata.
- ii. **Haalota Manneen murtii dirqama beenyaa xiqqeessuu qaban (compulsort mitigation)-** Akka SHH kwt.2098 (1) tti miidhamaan miidhaa isa irra gaheef gar tokkee balleessaa isaatiin kan gumaache yoo ta'e beenyaan argatus hanguma kanaan kan hir'atu ta'a. Miidhamaan miidhaa gahe ofii isaatii kan hammeesse yoo ta'e ykn miidhaan gahe keessatti hirmaannaa yoo qabaate akkuma ciminaa fi bal'ina isaatti hanga beenyaa shallagamu keessatti ilaalcha keessa ni galfama.

Kunis, yaaddama bu'uuraa namni tokko badii isaarraa fayyadamaa ta'uu hin qabu jedhu tilmaama keessa kan galchedha. Kanaan wal qabatee qabatamatti keewwatni kun haalota akkamii keesatti raawwatinsa qaba? kan jedhuu fi beenyaan hagamiin xiqqaachuu qaba? kan jedhu irratti hojimaatni jiru wal fakaataa miti.

iii. Yaada Madaalawaan (equity)³⁷ bu'uureffachuun hanga beenyaa xiqqeessuun murteessuu-Haalawwan seerichaan adda bahanii tumaman yoo mudatan Abbootiin murtii qajeeltoo miidhaa fi beenyaan wal qixa jedhu osoo hin hordofiin hanga beenyaa yaada madaalawaan xiqqeessanii murteessuu ni danda'u. Haallan itti Manneen murtii yaada madaalawaan murteessuu danda'anis:

- ✓ Miidhaan kan gahe nama gochi isaa balleessaa ta'uu hin hubanneen yoo ta'e. Akka SHH keewwata 2030 fi 2035 tti namni kam iyyuu gochi isaa balleessaa ta'uu beekuu dhabuun itti gaafatamummaa jalaa kan hin baasne yoo ta'e illee sababa garaagaraan (fakkeenyaaf, umurii, haala sammuu, haala hubannoo) gochi raawwate balleessaa ta'uu nama hin hubanneef akka SHH kwt.2099 tti hanga itti gaafatmummaa (beenyaa) yaada madaalawaan gad xiqqeessuuf danda'u. Hanga beenyaa xiqqeessuu fi dhabuun aangoo mana murtichaa yoo ta'u, manni murtii hanga miidhaa ga'een gaditti xiqqeessuuf kan filate yoo ta'e, humna qabeenyaa gareewwan lameenii fi gareen itti gaafatamaa ta'e beenyaa kaffaluu isaatiin miidhaa isa irra ga'uu danda'u madaaluu qaba. Sababni biraa yoo jiraates yaada keessa galchuu ni danda'a.
- ✓ Badii sababa ajaja qaama ol aanuutiin raawwatamu -hojjetaan gadii ajaja hoogganaa isaa seeraan alaa akka ta'e isaaf galee osoo jiruu, keesumattuu hoogganaan ol'aanaan ajajicha kenne ajajicha kennuudhaaf aangoo ykn dandeettii kan hin qabne fi ajajichis gocha seeraan alaa ta'uu isaa otoo beekuu hojjetaan gadii ajaja kana raawwate balleessaa akka ta'e kwt.2036 (2) jalatti tumameera. Haata'u malee, hojjetaan gadii miira naamusa ykn ajajamuu barbaachisaa ta'een ajaja seeraan alaa hogganaan isaa kenne sababa raawwateen nama biraa irratti miidhaa yoo dhaqabsiise beenyaan kaffalamu hanga miidhaa ga'een gaditti hir'ifamee murtaa'uu akka danda'u kwt.2100 jalatti tumameera. Yeroo kanatti immoo manni murtii sadarkaa dirqisiisummaa dirqama itti kennamee (degree of

³⁷ Jecha Ingiliffaa 'equity' Amaariffaan immoo 'ርቶ' jedhuuf hiikkaa Afaan Oromoo madaalawaa ta'e argacuu hin dandeenye. Jechi kun haqa uumamaa kan abbaan murtii haala dhimmichaa irraa ka'ee madaalawaa dha jedhee yaadu ibsa. Ogeessotni seeraa Jechoota yookaan walitti hidhaminsa jechootaa 'Marartoo', 'Tilmaama sammuu', 'Madaallii Haqaa', 'yaada madaalawaa', 'Haqummaa, fayyadamanis isaan kun hundinuu guutummaatti yaada kana hin ibsan. Ta'us barreeffama kanaaf jechi itti dhiyeenya qaba jennee fudhanne 'yaada madaalawaa' jedhu fayyadamneerra.

imperativeness of the duty) yaada keessa galchuu qaba. Himatamaan ajaja itti kenname mormuuf haala hin dandeenye keessatti kan raawwate yoo ta'e, itti gaafatamaa hin ta'u.

- ✓ Miidhaa ni dhaqqaba jedhamee hin tilmaamne (kwt.2101)-miidhaan dhaqqabe kan haala yaada madaalawaan tilmaamuun olitti kan babal'ate yoo ta'e, beenyaan tilmaama sammuu murtaa'u hanga miidhaa qabatamatti gaheen gaditti murtaa'uu danda'a. Jechi "Unforseeable" jedhu miidhaan dhaqqabe sababa addaa silaa himatamaan sammuu madaalawaan of duratti ilaaluun arguu hin dandeenyeen kan hammaate ta'uu mul'isa. Itti gaafatamumman dhufe gocha itti yaadamee raawwatame irraa kan dhufe yoo ta'e garuu hangi beenyaa hin xiqqaatu.
- ✓ Haallan dirqisiisoon yoo mudatan (kwt.2103) - Gareen akka SHH kwt.2066 haala dirqisiisoo keessatti (Ofii isaa ykn nama biroo ykn qabeenya balaa hatattamaa jalaa baraaruf) miidhaa geessise miidhaan gahe kan qabeenyaa yoo ta'e manni murtii beenyaa yaada madaalawaadhaan shallagee murteessuu danda'a. Miidhaa qaamaa ilaalchisee keewwata 2067 waliinis ilaalaa. Haala akkasii keessatti manni murtii hanga beenyaa yaada madaalawaadhaan (equitably) murteessuu kan qabu ta'us, hanga beenyaa xiqqeessuu fi xiqqeessuu dhabuun aangoo isaa ti.

3.3.1.3. Beenyaa Yaada Madaalawaan Murtaa'u

Yeroo tokko tokko miidhaan jiraachuun isaa mirkanaa'us, hanga miidhaa ifaa dhaqqabe sirriitti adda baasuudhaan qajeeltoo waliigalaa armaan olitti ibsame hojiirra oolchuun rakkisaa ta'uu danda'a. Haalli akkasii yeroo mudatu manneen murtii haalota jiran fi tarkaanfiilee miidhamaan fudhate waliin ilaaluun akka SHH kew.2102 (1) tiin beenyaa 'yaada madaalawaan' murteessuu qabu. Yeroo kana manni murtii haalota naannoo dhimmichaa irraa ka'uun ulaagaawwan (sababa) ittiin hanga murteesse filate sababaan deeggaruun qaba. (Murtii DHIMMWF galmee lakk. 108251 jildii 19^{ffaa} waliin ilaalaa!) As irratti wanti dagatamuu hin qabne, akka tumaalee armaan olitti ibsaman SHH kwt.2099, 2100, fi 2101 tiin manni murtii 'yaada madaalawaan' beenyaa kan hir'isee kan murteessuu qabu yoo ta'u akka SHH kwt.2102 tti immoo hanga beenyaa murteessuuf kan garaagaramnu ta'uu dha. Shallaggiin beenyaa SHH kew.2102 (1) jalatti ibsame hanga beenyaa xiqqeessuuf utuu hin taane miidhaa sirriitti shallaguun yeroo hin danda'amnetti filannoo seeraan dhiyaate ta'uu isaati.

Dhimma 8^{ffaa}

Dhimma MMO Godina Arsii Lixaatti dhiyaatee ol'iyannoodhaan MMWODHDK tti murtaa'e tokko irratti Ayyaanoo Burqaa fi Fantaanesh Haayile yohaannis irratti konkolaataa himatamaa baajaajii himattuutti bu'uun miidhaa ga'eef beenyaa guutuu (total loss) fi sababa baajaajiin dhaabbateef hanga murtiin kennamutti galii citeef himatteetti. (Himatni miidhaan ga'ee jia 10 booda dhiyaate). Himatamaa fi gidduu Lixaan inshuraansiin deebii kennaniin balaan akkuma gaheen deebii kennituun suphaaf qarshii 31,350 akka fudhattu yookaan akka suphamuuf garaajii akka galchitu jedhamee isheetu "sababa baajaajiin guutummaatti waan manca'eef hin fudhadhu" jedhee dide waan ta'eef, galii citeef itti hin gaafatamnu jechuun falmaniiru. Qarshii kana fudhachuu diduu ishees ragaa dhiyeessaniiru. Manni murtichaa erga falmisiiseen booda miidhaan ga'e kan suphamuu danda'u ta'uu ogeessaan qorachiisee gatii suphaaf barbaachisu qarshii 32,000 fi galii sababa baajaajiin dhaabbateef hanga murtiin kennamutti hafeef kan baatii 21 shallagee murteesseera. MMWO DHaddaachi DHaabbii Kibbaa ol'iyannoodhaan ilaalee murtii kenneen gatiin suphaa yeroos kennamee fi kan amma ogeessi tilmaamee dhiyeesse walitti dhihoo dha. Deebii kennituun maallaqa yeroo san kennameef fudhattee suphisiistee osoo ta'e galii sababa baajaajiin dhaabbateef jalaa hafuu malu hambisuu dandeessi turte. Haata'u malee, baajaajii suphamuu danda'u miidhaan gahe manca'insa guutuu ti sababa jedhuun kana hin raawwanne. Akka SHH keewwata 2097 tti gareen beenyaa miidhaa gaafatu miidhaa yaada gaariidhaan (good faith) xiqqeessuu yookaan hambisuu danda'u osoo hin raawwatiin hafee miidhaa gahuuf beenyaa gaafachuu akka hin dandeenye tumameera. Gama biraatiin, deebii kennituun akkuma tilmaamni dhiyaateefiin maallaqicha osoo fudhatte ta'e iyyuu yookaan bu'uura dhaabbatni inshuraansii jedheen garaajii galeera osoo ta'e iyyuu baajaajichi battala hojiitti kan galu hin ta'u. Suphaaf dhaabbachuun isaa kan hin hafne dha. Inumaa, tilmaamni gatii suphaa iyyuu erga balaan gahee baatii tokkoo fi torbaan lamaa booda gaafa 21/7/2009 taasifamuu argisiisa. Deebii kennituunis, falmii mana murtii kanatti taasifteen maallaqicha baatii lama booda akka kennuuf ibsitee falmiteetti. Haalota kana yaada keessa galchuun deebii kennituun osoo dhuma maallaqicha yerootti fudhatteetti ta'e iyyuu, yeroo suphisiisuuf ishee barbaachisu galiin guyyaa cituun kan hin hafne waan ta'eef, yeroo kana tilmaama keessa galchuun galiin guyyoota hojii 90 shallagamuuf qaba jechuun akka SHH kwt.2102 tiin murteessee jira.

Dhimma Marii 9^{ffaa}

Dhimma Dhaddacha Ijibbaataan galmee lakk.54021³⁸ ta'e irratti murtii argate dha. Dhimmichi kan jalqabe mana murtii sadarkaa duraa Federaalaatti yoo ta'u, himattuun sababa konkolaataan qabeenyummaan isaa kan himatamaa ta'e konkolaataa ishee irraan miidhaa geessisee faayidaan ala godheef beenyaa gatii konkolaataa fi galii sababa konkolaataan dhaabbateef irraa cite gaafatteetti. Himanni miidhaan erga ga'ee ji'a shanitti dhiyaate.

Dhimmicha irratti Inshuraansiin Awwaash gidduu seenee falmuun himattuun akkuma balaan ga'een qarshii 100,000 akka fudhattu kenninaan waan diddeef amma beenyaa sababa galiin cite jechuun gaafatte fudhatama hin qabu jedhee falmeera. Manni murtichaa gatii konkolaataa fi galii sababa konkolaataan dhaabbateen cite hanga gaafa murtiin kennameetti jiru shallaguun murteesseera.

Dhaddachi ijibbaata Mana murtii waliigala Federaalaa dhimmicha ilaalee murtii kenneen waamamtuun (himattuun jalaa) beenyaa sababa konkolaataan dhaabbateef gaafattu akka SHH kwt. 2097(1) yaada gaarii kan faallessa ta'uu hin qabu. Konkolaatichi yeroo miidhaan irra gahe qarshii 132,000 kan baasu ta'uun mirkanaa'eera. Kana keessaa, Inshuraansiin qarshii 100,000 kennuuf yoo jedhu hin fudhu jechuun turte. Qarshii 100,000 kana osoo fudhatteetti ta'e maallaqa kanaan hojii biraa hojjechuudhaan ykn konkolaataa biraa gatii gad aanaa ta'e bituun yookaan qarshii dabalataa liqeffachuun bakka konkolaataa miidhamee bituun sababa balaatiin galii irraa cite xiqqeessuu osoo dandeessuu maallaqafudhachuu diduudhaan kasaaraa hambisuu yookaan xiqqeessuu akka hin barbaanne hubatama. Kanaafuu, waamamaan miidhaa gahe hir'isuun yaada gaariin kan hin sochoone waan ta'eef, bu'uura seera hariiroo hawaasaa kwt. 2097 (2) tin galii guyyaa miidhaan gahe hanga guyyaa murtiitti dhabamee jechuun kan murtaa'e dogongora. Kanaafuu, miidhamaaf galiin dhabamee kan baatii sadii qofti gahaa jechuun murtii jalaa fooyyessuun murteessera.

³⁸ Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii waliigala Federaalaan galmee lakk.54021 ta'e irratti iyyataa Duulaa Yaasiin fi Waamamaa Abbabach Isheetee jidduu turee murtii argteedha (jildii 11 ffaa)

Dhimma 10^{ffaa}

Dhimma dhaddachi ijibbaataa galmee lakkoofsa 132017 (jildii 22)³⁹ irratti murtaa'edha. Waamamaan sababa konkolaataan isaa konkolaataa iyyataa tokkoffaa ta'e iyyataa lammaffaan osoo konkolaachifamuu balleessaa waamamaa lammaffaatiin itti bu'amee miidhaan irra gaheef gatii suphuuf barbaachisuu fi galii guyyaa cite guyyaatti qarshii 300 shallagamee hanga murtiin kennamutti shallagamee akka kaffalamuuf gaafateera. (Himanni miidhaan gahee guyyaa 35 tti dhiyaate). Iyyatootni deebii kennaniin itti gaafatamummaa amananii himataan yeroo konkolaataan isaa miidhaan irra gahetti Inshuraansiin Afrikaa haguuggii kennee waan tureef, battaluma beeksisne dhaabbanni inshuraansii suphisiisuuf gatii gaafatu qorachiisee qarshii 87,000 himataan akka fudhatee suphisiisu kennamuufis fudhachuu kan dide waan ta'eef, gatii suphaa kana irraa kan hafe sababa galii citeef jedhee gaafachuu hin danda'u jechuun deebisaniiru. Manni murtii dhimmicha jalqaba falmisiise gatii konkolaaticha suphisiisuuf barbaachisu ogeessaan tilmaamsisee himatamtootni qarshii 112,183 (kuma dhibba tokkoo fi kudha lama fi dhibba tokkoo fi saddeettamii sadii) akka kaffalan akkasumas sababa konkolaataan dhaabbateef gaafa miidhaan gahe (onkolooleessa 5 bara 2006) irraa jalqabee hanga gaafa murtiin kennamutti jiru (Amajji 8,2009) kan guyyaa suphaa garaagaraaf barbaachisu hir'ifamee akka waliigalaatti qarshii 131,200 (kuma dhibba tokkoo fi kuma soddonii tokkoo fi dhibba lama) akka kaffalaniif murteesseera. MMOF dhimmicha ol'iyannoodhaan ilaalee cimseera.

Dhaddachi ijibbaataa Mana Murtii waliigala Federaalaa dhimmicha iyyannoodhaan ilaalee himataan konkolaataan isaa yerootti akka suphamee gara hojiitti akka deebi'u Inshuraansiin Afrikaa dhaabbiilee hanga miidhaa tilmaaman tilmaamsisee akka suphamuuf qarshii 87,0000 kennuufis sababa himataan dideef kan hin milkaa'iin hafe dha. Himataan (waamamaan) qarshii kana fudhatee konkolaataa isaa yerootti suphisiisee hojiitti akka galu gochuun miidhaa gama kanaa xiqqeessuu yookaan hambisuu danda'a ture. Akka SHH kwt.2097 (2) ttis yaada gaariidhaan miidhaa xiqqeessuuf yookaan hambisuuf hin yaalle. Kanaafuu, galiin cite akka xiqqaatuuf gaheen (hirmaannaan) himataa illee waan jiruuf akka SHH kwt.2097 (2) tti beenyaa guutuu gaafachuu hin danda'u jechuun gatii suphaaf barbaachisa jedhamee murtaa'e cimsee, galii cite ilaalchisee himatamtootni (waamamtootni) walakkaa isaa qarshi 65,700 (kuma jaatamii shan dhibba toorba) qofa akka kaffalan fooyyessee murteesseera.

³⁹ Maatiyaas Waldeyes (N-2) Vs Malaakuu Makkee

Gaaffiilee Marii

1. Dhimmoota armaan olii sadeen wal biratti madaalaa! Sababni itti hangi beenyaa hir'ate wal fakkaataa ta'us, hangi hir'atee murtaa'e garaagari dha. Sababa himataan miidhaa yaada gaariidhaan hin xiqqeessineef jedhamee beenyaan kan hir' ifamu yoo ta'e, hagamiin ta'uu qaba? Yaadota akkamiitu ilaalcha keessa galuu qaba? Murtiiwwan sadeen gama kanaan madaaluun kallattii fuula duraa irrattis marii'adhaa!
2. Sirna seeraa biyyoota tokko tokkoo keessatti haalli itti beenyaan miidhaa ga'een olitti murtaa'u ni jira. Kunis, beenyaa adabbii (punitive or exemplary damage) jedhamuun beekkama. Kaayyoon isaa beenyaa kanfalchiisuu qofa utuu hin taane nama balleessaa raawwate adabuus dabalata. Sirna akkasii seera hariiroo waliigalteen alaa biyya keenyaa keessatti hammatameera jechuun danda'amaa?
3. DHIMMWF galmee lakk.34138 ta'e irratti murtii kenneen kaayyoon seera itti gaafatamummaa waliigalteen alaa miidhamaa beenyaa akka argatu gochuun dabalata namootni gocha balleessaa irraa akka of qusatan (deterance effect) gochuu akka ta'e ibseera. Yaada kana irratti waliigaltuu?
4. Haala raawwii tumaalee SHH kwt.2097 fi 2098 irratti muuxannoo jiru kaasuun marii'adhaa!

3.3.2. Murteessa Beenyaa Miidhaa Haamilee

Hanga beenyaa miidhaa haamilee murteessuuf qajeeltoo miidhaa fi beenyaa wal qixaa hojiirra oolchuun hin danda'amu. Kanaafuu, hanga danda'amaa ta'etti miidhaa gaheef beenyaan wal madaalu (fair compensation) murtaa'uu akka qabu SHH kwt.2106 hanga 2026 tti tumamee jira. Haa ta'u malee, miidhaa haamileef beenyaa madaalawaa ta'e murteessuun salphaa miti. Haala wal fakkaatuun hojiirra oolchuufis rakkisaa dha. Kana salphisuuf jecha baaxiin olaanaa beenyaa haamilee qarshii 1000 (kuma tokko) caaluu akka hin qabne SHHtiin tumamee jira. Hangi beenyaa kanaa haala qabatamaa ammaan yoo ilaalamu baayyee kan xiqqaate ta'uu ogeessotni seeraa irratti waliigalu. Labsiiwwan yeroo dhiyoo as bahan keessatti hangi beenyaa haamilee fooyya'aa jira. Labsii lakk.410/2004 kwt.34 (4) jalatti sarbamu mirga koppiif beenyaa haamilee qarshii 100,000 (kuma dhibba tokkoo) eegalee akka murtaa'u tumameera. Labsii lakk.590/2000 kwt.41/2 jalatti beenyaan miidhaa haamilee maqaa balleessummaa sab-qunnamtiitiin qaqqabu hanga qarshii kuma dhibba tokkoo ta'uu akka danda'u tumameera.

Gaaffiilee Marii

1. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataan MMWF tti galmee lakk.69428⁴⁰ ta'e irratti murtii argate irratti Manni murtii olaanaa Godina Jimmaa sababa ilmi waamamtoota du'aan darbeef beenyaan haamilee qarshii kuma tokko tokko waamamtoota (maatiif) akka kaffalamu murteesseedha. Dhaddachi ijibbaataa murtii kenneen: Miidhaa haamileef beenyaan murtaa'u qarshii kuma tokko haala kamiin iyyuu caaluu akka hin qabne SHH kwt.2116 (3) jalatti tumameera. Kanaafuu, sababa du'a ilma isaaniif waamamtootaaf qarshii kuma tokko tokko idaa'amaan qarshii kuma lama akka kaffalamu murtaa'uun dogoggora jechuun waamamtootaaf tokko tokko isaaniif qarshiin dhibba shan idaa'amaan qarshii kuma tokko akka kaffalamu murteesseera. Kaayyoon beenyaa haamilee aarii, gidiraa, cinqama miidhamaa irra gahe beenyaa'uuf kan kaffalamu yoo ta'u miira namoota garaa garaa miidhamee bakka tokkotti fidanii hanga beenyaa shallaguun dhama qabeessaa?
2. Barreeffama tokko irratti akka SHH keenya kwt.2114 fi 2115 tti beenyaan haamilee miidhamaaf qarshii 1000 erga murtaa'ee booda maatiinis haalli itti mirga ofii gaafatan waan jiruuf, beenyaan haamilee walumatti qarshii 1000 ol haalli itti ta'u jiraachuu danda'a jedha.⁴¹Yaada kana irratti hoo waliigaltuu?

⁴⁰ Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii waliigalaa Federaalaan galmee lakk.69428 ta'e irratti iyyataa Awwaash Baankii Fi Waamamaa Mahammad Abbaa Alii (fa n-2) jidduu turee murtii argateedha(jildii 13ffaa)

⁴¹Yaadannoo lakk. 20 fuula 172

BOQONNAA AFUR

Sirna Shallaggii Beenyaa Miidhaa Ifaa

Seensa

Armaan olitti, boqonnaa sadaffaa keessatti, maloota beenyaan miidhaa ifaa garaagaraa fi miidhaa haamilee itti kaffalaman akkasumas, qajeeltoowwan bu'uuraa hanga beenyaa murteessuuf gargaaran ilaalleerra. Qajeeltoowwan shallaggii beenyaa armaan olitti ilaalle akka waliigalaatti, shallaggii beenyaa miidhaa hundaaf iyyuu kan rogummaa qaban ta'us, gosa miidhaa ifaa gahe keessatti dhimmootni dabalataan ilaalamuu qaban ni jiru. Kanaafuu, boqonnaa kana keessatti qajeeltoowwan bu'uuraa kun haala kamiin hojii irra oolu kan jedhu gosa dhimmootaan adda baasuun ni xiinxalama. Haaluma kanaan, xiyyeeffannoon kutaa kanaa akkaataa shallaggii beenyaa miidhaa ifaa irratti yoo ta'u, beenyaa miidhaa qaamaa, beenyaa miidhaa balaa du'aatii hordofuun gaafatamuu fi beenyaa miidhaa qabeenyaa adda adda baasuun kan ilaalamu ta'a.

Haaluma kanaan xumura boqonnaa kanaan booda leenjifamtootni;

- Shallaaggii beenyaa miidhaa ifaa garaagaraa keessatti qabxiilee ilaalcha keessa galfamuu qaban irratti hubannoo wal fakkaataa qabaachuun hojiirra ni oolchu.
- Namoota haala hojii fi umurii garaagaraa keessatti argamaniif beenyaa miidhaa qaamaa gara fuula duraa shallaguun irratti ogumma qaban daran cimsatu.
- Shallaggii beenyaa miidhaa qaamaa fuula duraa keessatti akkaataa firiiwwan dubbii akka galii, hanga miidhaa ragaa mana yaalaan ibsamuu, umurii miidhamaa fi gosa hojii hojjetuu hanga beenyaa murteessuuf gargaaran irratti hubannoo qaban bal'ifatu.
- Hanga beenyaa qallabaa sababa namni du'eef gaafatamu murteessuuf wantoota ilaalcha keessa galfamuu qaban adda baafachuu irratti ogumma qaban cimsatu.
- Hanga beenyaa miidhaa qabeenyaa shallaguun wal qabatee rakkoolee hiikkoo fi hojimaataa mul'atan adda baasuun hojimaata seera bu'uureffatee fi wal fakkaataa ta'e ni hordofu.

4.1. Shallaggii Beenyaa Miidhaa Qaamaa

Falmii itti gaafatamummaa waliigalteen alaa keessatti dhimmi baay'inaan mana murtiitti dhiyaatan keessaa tokko falmii beenyaa miidhaa qaamaa yoo ta'u, shallagiin isaatis rakkisaa dha.

Kunis akka bu'uraatti akkaataa SHH kwt.2090 (1) tiin miidhaa qaamaaf beenyaan maallaqaan kan shallagamu qabu ta'us, uumama isaatiin qaamni dhala namaa maallaqaan kan shallagamu waan hin taaneef miidhaa qaamaa ga'uuf beenyaa gitu maallaqaan tilmaamuun rakkisaa waan ta'ee fi dha. Haata'u malee, kutaa qaama nama tokkoo irratti miidhaan yeroo dhaqqabetti beenyaa miidhaa malu murteessuudhaaf sababa miidhaa qaamaa dhaqqabeen baasii miidhamaan baasee fi galii jala hafe ilaalcha keessa galchuudhaan tilmaamuun ni danda'ama. Kanas, gatii qaama namaa shallaguun osoo hin taane sababa miidhaa qaama irra ga'een (qaama hir'ateen) miidhaa dantaa diinagdee irra gahe shallaguun ta'a. Haaal kanaan, dantaan diinagdee miidhamuu danda'us:

- a. Sababa miidhaa qaamaan dhaqqabeen baasii /kasaara dhaqqabe. (Damnum emerges-increase in liabilities)
- b. Sababa miidhaa qaamaa dhaqqabeen galii cite (lucrum cessans -loss of gain) fi
- c. Sababa miidhaa ga'een miidhaa fuula duraa dhaqqabu ta'uu danda'a.

4.1.1. Shallaggii Baasii Fi Galii Citee

Miidhaa qaamaa dhaabbataafis ta'ee miidhaa qaamaa yeroof ga'u wal'aanuuf mana yaalaattis ta'e mana yaalaan alatti ba'uu ni danda'a. Baasiin kunis kaffaltii yaalaa, qorichaa, meeshaalee deeggarsaa, manatti of wal'aanuuf bahe, deeggarsa nama biraa kan barbaachise yoo ta'e, baasii kanaaf ba'e dabalachuu danda'a. Baasii sababa miidhaatiin bahe ragaa qabatama dhiyaate bu'uureffachuun kan shallagamu danda'u waan ta'eef, qabatamatti shallaguun kan hedduu rakkisu miti. Galii hanga murtiin kennamutti cite ilaalchisees beenyaa sirrii miidhaa ga'e waliin qixa hundaan wal gitu murteessuun rakkisaa ta'us, galii miidhamaa yeroo miidhaan ga'e dura qabu ture bu'uureffachuun murtii kennuun fala ta'a.

Gaaffii Marii

1. Biyya Faransaayitti, namni qaamni miidhame mana yaalaa uummataatti yoo wal'aaname kaffaliin mana yaalaa wabii hawaasummaadhaan (social security provisions) haalli itti kaffalamuufiif, jiraatu illee akka waliigalaatti, miidhamaan mirga ogeessa yaalaa filachuu fi mana yaalaa filachuu waan qabuuf bakka wal'aansa tolaa argatutti deemee wal'aanamuuf dirqama hin qabaatu. Kanaafuu, carraa akkasii dhiisee baasii ofiitiin mana yaalaa fedhetti

deemee yoo wal'aaname mirga garee itti gaafatamaa ta'e irraa baasii isaa gaafachuu qaba. Biyya keenyatti miidhamaan bakka fedhetti yaalamee baasii isaa gareen itti gaafatamaa ta'e akka kaffaluufiif gaafachuu danda'a jettuu? Kanaan wal qabatee muuxxannoo qabdan kaasaatii irratti marii'adhaa. Gaaffii kana SHH kwt.2097 waliin illee kaasaati marii dhaa!

4.1.2. Shallaggii Beenyya Miidhaa Qaamaa Gara Fuuladuraa

Miidhaan qaamaa dhaqqabe dhaabbataa kan hin taanee fi galii miidhamaa fuula duraa (gaafa murtiin kennamuu booda kan jiru) irratti dhiibbaa kan hin qabaanne yoo ta'e, beenyaan fuula duraa gaafatamu hin jiraatu. Haata'u malee, miidhaan qaamaa dhaqqabe gaafa murtiin kennamuun boodattis dhaabbataafis ta'e yeroo murtaa'eef kan galii miidhamaa irratti dhiibbaa qabaatu ta'uu yookaan miidhamaa baasii garaagaraaf kan saaxilu ta'uun isaa kan mirkanaa'e yoo ta'e, beenyaan fuula duraa shallagamuufii qaba. Ta'us, haala akkasii keessatti beenyaa shallaguun salphaa miti. Haala akkasii yeroo mudatu, akkuma kutaa darbe keessatti ilaalame beenyaa bu'uura SHH kwt.2102 tilmaamaan murteessuun ni danda'ama ta'a. Haata'u malee, Abbootiin Murtii beenyaa bu'uura SHH kwt.2102 yoo murteessan maal bu'uureffachuu qabu kan jedhu seerichaan ifatti waan hin tumamneef, beenyaa haala wal fakkaataa hin taaneen akka murtaa'u qaawwaa bane jira. Kanaafuu, abbootiin murtii hanga beenyaa miidhaa qaamaa kan gara fuula duraa bu'uura SHH kwt.2102 kan murteessan yoo ta'e, wantoota akkamii tilmaama keessa galchuu qabu kan jedhu qabxii xiyyeeffannoon ilaalamuu qabu dha. Sababiin isaatis, manni murtii hanga beenyaa yoo murteessu haalota barbaachisoo ta'an ilaalcha keessa galchuu akka qabu tumaa SHH kwt.2153 (1) irraa ni hubatama. Kanumaan wal qabatees DHIMMWF hiikkoo dirqisiisaa galmeel lakkoofsa 108251⁴² irratti kenneen abbootiin murtii akka SHH kwt.2102 tiin hanga beenyaa yoo murteessan ulaagaawwan itti madaalan fayyadamuu akka qaban murteesseera.

Armaan olitti, akkuma waliigalaatti hanga beenyaa miidhaa ifaa yoo murtaa'u, qajeeltoo beenyaa fi miidhaan wal qixa jedhuu fi qajeeltoowwan hanga beenyaa ittiin hir'ifamu (kwt.2097-2103) waliin ilaalamuu akka qabu caqafameera. Isaan kunniin haalota waliigalaa beenyaa miidhaa ifaa ta'e kam iyyuu shallaguuf akka waliigalaatti ilaalamuu qaban yoo ta'u, dabalataan beenyaa

⁴² Jildii 19 ffaa fuula 235 (Kororeeshinii Ijaarsa Dandii Itoophiyaa rojektii Daandii Godee Denaan Fi Ammakaak Kalifuu)

miidhaa qaamaa murteessuuf qabxiwwan dabalataan ilaalamuu qaban irratti wanti ifatti seeraan tumame jiraachuu baatus, kaayyoo waliigalaa qajeeltoo shallaggii beenyaa galmaan gahuu danda'an kanneen armaan gadii akka haala isaatti ilaalcha keessa galchuun barbaachisaa dha.

- ✓ Gosaa fi sadarkaa miidhaa (Miidhaa dhaabbataa guutuu, Miidhaa dhaabbataa gar-tokkee miidhaa yeroof).
- ✓ Hojii miidhamaan miidhaan dura irratti bobba'ee hojjechaa ture yookaan hojjechuu (mindeeffamaa, hojii dhuunfaatiin kan jiraatu, kan hojii hin qabne ykn hin hojjanne)
- ✓ Sababa barumsa, leenjii yookaan dandeettii addaa miidhamaan qabuun hojiiwwan miidhaan dura hojjechuu danda' u.
- ✓ Kutaa qaamaa miidhamee fi walitti dhufeenya galii isaa cite waliin qabu
- ✓ Umurii miidhamaa

Kanaan wal qabatee, qabxiin falmisiisaan ka'u tokko namni miidhaan qaamaa dhaabbataan irra dhaqqabe sababa miidhaa dhaabbataa irra ga'een hojii isaa lakkisuuf kan hin dirqamne yoo ta'e, galiin isaas yoo hin xiqqaanne ta'e beenyaan ni malaafii kan jedhu dha. Kunis, gama tokkoon galiin miidhamaa sababa miidhaan qaamaa ga'eef dhaabbate yoo hin jiraanne beenyaa haamilee fi kan maqaaf (nominal damage) yoo ta'e malee, miidhaan maallaqaan kaffalamu akka hin jirre kan argisiisu yoo ta'u, gama biraatiin immoo qabatamatti hir'inni qaamaa ga'ee osoo jiruu miidhaan hin geenye jechuun ni danda'amaa yaadota jedhan waan mul'ataniifi dha. Qabxiin kun caalmaatti kan irratti marii'atamu ta'ee akka waliigalaatti garuu beenyaan miidhaa qaamaa kan fuula duraa yoo shallagamu waa'ee jireenya fuula duraa miidhamaa murteessuu waan ta'eef carraawwan uumama jireenya dhala namaa keessatti mudatan gamanumaa hubataman waliin ilaaluun kaayyoo seerichaa kan galmaan gahu dha.

Ammas kanumaan wal qabatee hojjetaan miindaa dhaabbataa qabu ture tokko sababa miidhaa qaamaa dhaabbataa irra ga'een hojii isaa itti fufee hojjechuu kan hin dandeenyee fi sababuma kanaan mindaan isaa guutummaatti kan irraa dhaabbate yoo ta'e, beenyaan fuuladuraa haala kamiin shallagamu qaba kan jedhu qabxii falmisiisaa kan biraa ti. Kunis, namni kun galiin isaa yeroo ammaa guutummaatti kan dhaabbate yoo ta'e illee, carraan, deebi'ee hojii biraan of jiraachisuu hanga miidhaa irra ga'ee fi ogumma inni qabu irratti kan hundaa'u waan ta'ee fi dha.

Fakkeenyaaf, hojjettoota dhaabbata tokkoo mindaa wal fakkaatu qaban keessaa inni tokko harka lameen dhabee inni biraa immoo sababa harka tokko citeef hojii isaanii itti fufanii hojjechuu kan hin dandeenye yoo ta'e, miidhaan galiin isaanii amma hafe wal qixa ta'us, miidhaan jireenya isaanii fuula duraa irratti dhaqabu wal qixa jechuun hin danda'amu. Haata'u malee, namoota akkasii lameeniif iyyuu miidhaa ga'e guutummaatti fudhatamee bara jireenya isaanii hafetti haala wal fakkaatuun shallagamuu qaba moo carraan hojii biraa deebisanii hojjechuu isaanii illee ilaalcha keessa galuu qaba kan jedhu qabatamatti qabxii falmisiisu dha.

Namoota qacarrii malee hojii mataa ofiitiin galiin argatan irra miidhaan qaamaa dhaabbataa yoo ga'eef beenyaa shallaguun kanneen miindaa dhaabbataa qaban caalaatti kan rakkisu dha. Kunis sababa miidhaa qaamaa dhaqqabuun dantaa dinagdee isaa miidhamu galiin gidduu galeessaa miidhamaan sanaan duratti argachaa ture bu'uureffachuun shallagna osoo jedhame galiin namootni akkasii hojjetanii argatan akka kan miindaatti dhaabbataa osoo hin taane haala gabaa fi sababoota dhuunfaa isaanii irratti hundaa'uun yerootii gara yerooti kan jijjiiramuu danda'u waan ta'eef hanga miidhaa ga'e tilmaamuun rakkisaa ta'a. Kana malees qabatamatti namootni galiin isaanii kan galmeessanii kaa'an waan hin taaneef haalli itti mirkanaa'us rakkisaa dha. Osoo galiin waggaa mirkanaa'es galiin kun bara jireenya isaa hafetti kanumaan itti fufa jechuunis rakkisaa dha. Haala akkasii keessatti ragaadhuma naannoo rogummaa qaban galiin miidhamaan waggaa gidduu galeessaan argachaa ture, carraa jijjiirama galiin mul'achuu danda'u, ciminaa miidhaa fi kkf ilaalcha keessa galchuun madaallii sammuun (2102) murteessuun fala akka ta'e ogeessotni seeraa akeeku.⁴³

Gama biraatiin, namootni umuriin isaanii hojiiif ga'eessota ta'an sababa garaagaraan hojii hojjetanii galiin kan hin qabne ta'uu danda'u. Kunis, sababa hojjechuu hin barbaanneef yookaan sababa carraa hojii dhabaniif ta'uu danada'a. Namoota haala akkasii keessa osoo jiraniin miidhaan qaamaa dhaabbataa irra ga'e garee ittigaafatamaa ta'e irraa beenyaa miidhaa gaafachuuf mirga qabuu kan jedhu ilaaluun barbaachisaa dha. Gareewwan akkasii ilaalchisee "chichinoovich" namoota galiin biraa ijaa qabaniif ogumma isaaniin hojjechaa hin jirre, hojjetaniis galiin argachuuf fedha hin qabne irra miidhaan qaamaa yoo ga'e illee wanti dhabe waan hin jirreef beenyaan akka kaffalamu gochuun kaayyoo tumaa kwt.2091 kan deemu miti

⁴³ yaadannoo lakk.23 fuula.159

jedhu.⁴⁴ Ogeessi kun itti fufuun namoota carraa hojii dhabaniif garuu beenyaan bu'uura SHH kwt.2102 shallagamee murtaa'uuf qaba jedhu. Ogeessotni kaan garuu, namni miidhaan qaamaa irra ga'e nama ga'eessa yoo ta'e, durumaa nama sababa miidhama qabuun hojjechuu hin dandeenye yoo ta'e malee, beenyaan bu'uura SHH kwt.2102 murtaa'uu qabu jedhu.⁴⁵ Qabxiin kana dhimmoota armaan gadii waliin ilaalaa.

Dhuma irratti, daa'iiman yookaan ijoollee umuriin isaanii gaa'elaaf hin geenyeef beenyaan miidhaa qaamaa gara fuula duraa shallagamuuf qaba moo miti kan jedhu qabxii yeroo baay'ee falmisiisu dha. Kana irratti qabatamaan akkuma dhimmoota armaan gadii irraa hubatamu, abbootii murtii biratti ejjennoon garaagaraa ni calaqqisa. Ejjennoo inni jalqabaa daa'imman fi ijoolleen umuriin gaa'elaaf hin geenye (akka labsii hojjetaa fi hojjechiisaa lakkoofsa 1156 keewwata 89 (2) tti waggaa 15 gad) seeraan hirkattoota ta'anii waan tilmaamaniif bu'uura seeraan galiin irraa citu waan hin jirreef beenyaan miidhaa shallagamuuf hin jiru kan jedhu dha. Ejjennoo inni biraan ijoolleen umuriin gaa'elaaf hin geenye galiin ammatti argatan jiraachuu baates of fuuladura gali argachuun isaanii waan hin hafneef galiin lammii biyyattii inni gadi aanaan (Fakkeenyaaf, Iskeelii miindaa hojjetaa mootummaa isa gad aanaa yookaan gali hojjetaa guyyaa) qabameefii kaffalamuu qaba kan jedhu dha. Yaadni sadaffaan immoo manni murtii haala qabatama jiru ilaalcha keessa galchuun beenyaa miidhaa bu'uura SHH kwt.2102 tiin murteessuu qaba kan jedhu dha⁴⁶.

Yaadota sadeen kana keessaa isa kamtu dhama qabeessa akka ta'e dhimmoota qabatamoo waliin kaasuun mariin kan gabbifamu ta'ee, akka waliigalaatti garuu beenyaan miidhaa dhaabbataaf kaffalamu carraa miidhamaan bara jireenya isaa hafetti isa mudatu kan ilaallatu ta'uu dagatamuu hin qabu. Kan miidhame ijoollee umuriin hojiif hin geenye ta'us, namni kun gara ga'eessummaatti kan deemu ta'uu dagatamuu hin qabu. Caalmaatti mee dhimmoota armaan gadii waliin haa ilaallu:

⁴⁴ As irratti chichinovich muuxannoo biyyoota Amerikaa fi Inglaand madaaluun manneen murtii biyya Amerikaa namoota akkasiif beenyaa "professional earning capacity" akka murteessanii fi manneen murtii biyya Ingiliz immoo faalla isaa miidhamaan gali dhabe waan hin jirreef jedhanii beenyaa akka hin murteessine caqasuun seerri hariiroo biyya keenyaa akka muuxannoo biyya Inglaanditti ilaalamuu akka qabu falmu. Fuula 64-65

⁴⁵ Fakkeenyaaf , teaching material- fuula 169-170

⁴⁶Krzeczunowicz Jerzy (George), The Ethiopian Law of Compensation for Damage, (Addis Ababa, Faculty of Law, 1977) p 66 .

Dhimma-11^{ffaa}-Murtii DH/IJ/M/M/W/F/lakk 92040⁴⁷

Dhimmichi MMSDF tti jalqabe. Waamamtuun himanna dhiyeessiteen “konkolaataan qabeenyummaan isaa kan iyyataa ta’ee fi nama Biiniyam Amiitii jedhamuun konkolaachifamu of eeggannoo gochuu dhabuudhaan osoo ani daandii qaxxaamura jiruu natti bu’ee miidhaa na irra ga’een lafeen harka bitaa irree ol na cabee, ilkaan sadii na buqqa’eera; walumaagalattis, miidhaan qaamaa dhaabbataa 30% na irra ga’eera. Ani yeroo miidhaan na irra ga’u umuriin koo waggaa 28 yoo ta’u, galii miindaa ji’aa harka na ga’u qarshii 1717 argadha ture. Fuula duratti umurii waggaa 40 jiraachuu waan danda’uuf beenyaan waggaa 40, baasii wal’aansaa fi beenyaa haamilee dabalatee qarshii 269,344.50 abbaan qabeenyaa fi konkolaachisaan gamtaa fi qeenxeen itti gaafatamtoota jedhamanii akka naaf kaffalan” jechuun himatteetti.

Manni murtii sadarkaa duraa Federaalaa dhimmicha irratti erga wal falmisiiseen booda murtii kenneen galii himattuun ji’atti argattu qarshii 1717.50 ta’uu fi miidhaan dhaabbataa dhaqqabe % 30 ta’uu, fuula durattis himattuun waggaa afurtama jiraachuu kan dandeessu ta’uu ilaalcha keessa galchuudhaan galii qulqulluu ji’atti argattu waggaa 40’n yoo baay’atu qarshii 247,320 akkasumas baasii mana yaalaatti wal’aansaaf bahe qarshii 13,024, beenyaa miidhaa haamilee qarshii 1000, baasii geejjibaa 100 walumatti qarshii 261,544 iyyataan waamamtuuf akka kaffalu jedhee murteesseera.

Himatamaan murtii kana komachuudhaan MMOF tti kan iyyate yoo ta’u, manni murtichaatis kaffaltii kaan akkuma jiruun fudhatee yeroo miidhaan ga’etti galiin qulqullaa’aa harka ishee galu qarshii 1617.50 ta’uu mirkanaa’eera jechuudhaan hanga beenyaa miidhaa fooyyessuun qarshii 232,848 murteesseera.

Iyyataan (himatamaan jalaa) ammas murtii kana komachuudhaan dhaddacha ijibbaataa mana murtii waliigala Federaalaatti kan iyyate yoo ta’u, qabiyyeen komii isaatis galiin waamamtuu dhaabbate osoo hin jiraatiin beenyaa miidhaa gara fuula duraa murteessuunis ta’e haalli itti shallagame sirrii miti. Beenyaan bifa qallabaan akka kaffalamu murtaa’uu osoo qabuu yeroo tokkotti akka kaffalamuuf murtiin kenname sirrii miti kan jedhu dha.

⁴⁷Iyyataa obbo ximqatuu Ganene fi waamamamtuu Aadde Taaggeseech Yohaannis, Jildii 16 ffaa gaafa 9/6/2006 murtaa’e

Dhaddachi Ijibbaata Mana Murtii Waliigala Federaalaa murtii kenneen “waamamtuun hojiin ishee maallaqa qabduu yoo taatu, miidhaan boodattis hojjechuun hin dandeessu jedhamuu baatus miidhaan qaamaa dhaabbataa 30% kan irra ga’e ta’uun ragaa mana yaalaan kan mirkanaa’e ta’uu, hojii isheenis galiin argattu ture kan hin cinne ta’uu manneen murtii jalaatti kan mirkanaa’e dha. Waamamtuun mirgi nageenya qaamaa heera mootummaan kan eegameef yoo ta’u, beenyaan yoo murtaa’us kanaa fi miidhichi dhiibbaa waliigalaa jireenya ishee fuula duraa irratti dhaqqabsiisuu danda’u yaada keessa galchuudhaan malee hojii duraan hojjechaa turte ykn hojii biraa akka hin hojjenne dhiibbaa irra gahe hin jiru, hojii ofii duraanii hojjechaa waan jirtuuf galiin irraa cite hin jiru sababa jedhu qofaan beenyaan hir’ifamuu qaba yookaan kaffalamuuf hin malu yaadni jedhu sirrii miti. --- Miidhaan gahuu ragaadhaan kan mirkanaa’e yoo ta’ee fi jireenya miidhamaa gara fuula duraa irratti dhiibbaa qabatama dhaqqabsiisuun isaa sababa gahaan kan mirkanaa’e yoo ta’e, beenyaa murteessuun kaayyoo seerichaa fi yaada tumaalee SHH kwt.2090 fi 2091 waliin seera qabeessa dha. Gama biraatiin, sirni shallaggii beenyaa qajeeltoo dandeettii hojjechuu waliigalaa (General Utility) osoo hin taane, qajeeltoo fayidaa addaa (specila utility) hordofuun yoo murtaa’e haqa qabeessa ta’a” jedheera. Akkaataa shallaggi irratti waamamtuun hojjetuu dhaabbata dhuunfaa waan taateef, hojii irra turuu kan dandeessu bu’uura labsii lakk. 715/2003 kwt.17 (1) tiin hanga waggaa 60 waan ta’eef, beenyaa waggaa 40 shallaguun sirrii miti jechuudhaan umurii waamamtuu yeroo miidhaan ga’e waggaa 28 akka ka’umsaatti fudhachuun hanga waggaa 60 geessutti waggaa 32 waan hafuuf kanas galii ishee yeroo miidhaan ga’ee fi miidhaa % ga’e waliin ilaaluun beenyaa $(1617 \times 12 \times 32 \times 30\% = 186,278.40)$ iyyataan waamamtuuf akka kaffalu jechuun fooyyessee murteesseera. Kaffaltiiwwan biroo kan manni murtii ol’aanaa murteesse akkuma jiruun cimseera. Haalli kaffaltiis iddoo tokkotti ykn yeroo yeroodhaan akka kaffalamu murteessuun aangoo mana murtii ti jechuun komii gama kanaan dhiyaate kufaa godheera.

Gaaffiilee Marii

1. Dhimma armaan olii irratti iyyataan galiin waamamtuu dhaabbate (hafa) akka hin jirre caqasuun falme akkamitti ilaaltu? Qabxiiwwan dhaddachi ijibbataa hanga beenyaa shallaguuf ilaalcha keessa galche hariiroo qajeeltoo shallaggii beenyaa waliin qaban waliin kaasuun irratti marii’adhaa! Dhimmicha irratti miidhamtuun sababuma miidhaa qaamaa %30

irra ga'e hojii ishee itti fufuu kan hin dandeenye osoo ta'ee fi miindaan ishees kan dhaabbate osoo ta'e tooftaa murtii kanaan yoo shallagame hanga beenyaa murtaa'u akkam ta'a jettu?

2. Nama hojii dhuunfaan jiraatu irra miidhaan qaamaa dhaabbataa ta'e yoo gahe, beenyaa miidhaa murteessuuf wantoota ilaalcha keessa galuu qaban maal fa'i? (Yeroo miidhaan ga'etti galii isaa? hanga galii hir'ate? Umurii isaa?) Umuriin hoo hanga waggaa meeqaa (hanga lubbuun jiraachuu danda'u? hanga umurii sooromaa hojjetaa mootummaa? gosa hojii inni irratti bobba'e? kan biraa?)
3. Namoota hojjetaa mootummaa ta'anii soorama bahanii jiran irra miidhaan dhaabbataa yoo gahe beenyaan shallagamuuf qabaa? Shallagamuuf qaba kan jettan yoo ta'e akkamitti? Hanga yoomiittis shallagamuufii qaba?

Dhimma 12^{ffaa} -Murtii M/M/OI/G/Jimmaa lakk.28048⁴⁸

Himattuun “konkolaataan qabeenyummaan isaa kan himatamaa ta'e, daa'ima koo Taammiraat Dassaleeny jedhamtu barattuu kutaa 3 ffaa umuriin ishee waggaa kudhan taate daamacee miidhaa cimaa waan irraan gaheef, miilli ishee hojjechuu dadhabee jira. Umuriin ishee waggaa 20 yeroo ta'u digiriin eebbifamtee miindaa/galii gidduu galaan ji'atti qarshii 2000 (kuma lama) waan argattuuf bu'uura staatiksii biyyoolessaatiin umuriin nama tokkoo waggaa 60 waan ta'eef, osoo miidhaan kun hin dhaqqabne ta'ee miidhamtuun waggaa 40'f miindaa kana kan argattu waan ta'eef, galii fuula duraa irraa hafe qarshii 240,000 baasii wal'aansaaf bahe qarshii 9,036, beenyaa haamilee qarshii 3,000 durgoo abukaatoo fi dhala isaa waliin akka kaffaluuf itti naaf murtaa'u” jechuun gaafattee jirti.

Himatamaan miidhamtuun ammas akkuma duraanitti barumsa ishee itti fuftee kan barachaa jirtu ta'uu fi beenyaan gaafatames kan ol ka'e ta'uu kaasuun falmeera.

MMO Godina Jimmaa bitaa fi mirga erga falmisiisee murtii kenneen, “himatamaan itti gaafatamummaa qaba jedhee hanga beenyaa fuula duraa irratti ‘—galii bu'uura godhannee tilmaamuuf miidhamtuun galii dhaabbataa qabdu waan hin jirreef akkaataan shallaggii isaa rakkisaa dha. **Karaa gara biraatiin, beenyaan kan kaffalamuuf miidhaa maallaqaan**

⁴⁸Dassaleeny Saxxany vs Pheexiroos Ashabbir.MMO Godina Jimmaa galmee lakk.28048 irratti dhaddacha guyyaa 9/3/2006 ooleen murteesse.

tilmaamamu bu'uura godhachuun qofa osoo hin taane, fala namni mirgi heeraan kabajameef jalaa sarbame tokko ittiin kabajamus tokko beenyaa kaffaluun waan ta'eef qaamni namaa galii argamsiisuu qofaaf osoo hin taane faaya uumamaa ti. Kanaaf, beenyaan kaffalamu wantota kanneen ilaalcha keessa kan galche ta'uutu irraa eegama.

Kanarraa ka'uudhaan miidhaan daa'ima kanarra qaqqabe 50% ta'uu ragaa mana yaalaan kan mirkanaa'e waan ta'eef, miidhamuun ishee kan shakkisiisu miti. Miidhaan gahuun erga mirkanaa'ee immoo galiin dhaabbataa miidhamaan argatu kan hin jirre yoo ta'e illee haalli shallaggii beenyaa bu'uura shh kwt.2102 madaallii haqaan murtaa'uu qaba. Kanaafuu, yeroo miidhaan dhaqqabetti umuriin daa'ima waggaa 10 yoo ta'u, akka biyya keenyaatti umuriin dubartii tokko gidduugaleessaan jiraattu waggaa 58 ta'uu istaatiksiin biyyoolessaa baasee ittiin hojjetamaa jira. Kanaafuu, miidhamtuun kun waggaa 48 miidhama kana waliin rakkachaa kan dabarsitu akka ta'e ni hubatama. Umurii kana keessatti galiwwan jalaa hafuu caalaayyuu daa'imummaan **bakka fedhii ishee gahuu kan hin dandeenyee fi umurii kanaan dhimmoota hedduudhaaf baasii kan barbaachisu ta'uu ni tilmaamama.** Haala miidhaan itti gahe ilaalchisees osoo miidhamtuun karaa irra deema jirtuu konkolaataan himatamaa kanaa dagannoodhaan miidhaa kan qaqqabsiisee fi dhimmi kanaafis yakkaan kan itti gaafatamee jiru ta'uun garagalcha galmee ragummaaf dhiyaate irraa hubatama. Kanaaf, haalawwan kana tilmaama keessa galchuun himatamaan beenyaa miidhaa qarshii 150,000 (kuma dhibba tokkoo fi shantama) durgoo abukaatoo %10, kaffaltii seerummaa dabalatee akka kaffalu" jechuudhaan murteesseera.

Himatamaan itti gaafatamummaa fi hanga beenyaa murtaa'e irratti komachuun ol'iyyata MMWO Dhaddacha Dhaabbii Lixaatti dhiyeeffatus, dhaddachichi bu'uura SDFS kwt.337 tiin cimseera.⁴⁹ DHIMMWO tis bitaa fi mirga erga wal falmisiiseen booda murtii kenneen “---Manni murtii ol'aanaa beenyaa bu'uura SHH 2102 yoo murteessu inni miidhaa geechise **of eeggannoo inni godhee ture, ulfina miidhaa fi kkf** jidduu galeessa godhatee kan murteesse dha. Kanarraa fi bu'aa maallaqni yeroo ammaa gabaa keessatti qabu waliin yoo ilaallu beenyaan miidhaa manni murtii ol'aanaa iyyataan ammaa akka kaffalu murteesse miidhaa ga'e waliin ol ka'e kan nama jechisiisu miti”⁵⁰ jechuudhaan murtii manneen murtii jalaa cimseera.

⁴⁹Manni murtichaa galmee lakk.176364 ta'e irratti MMO cimsee murteesse.

⁵⁰DHIMMWO galmee lakk.180741 irratti dhaddacha guyyaa 14/11/2006 ooleen murteesse.

Dhimma 13^{ffaa} Murtii DH/I/M/M/W/F lakk.35034⁵¹

Dhimmi kun MMSD Federaalaatti kan jalqabe yoo ta’u, DHIMMWFtti murtii dhuma kan argate dha. Dhimmicha irratti iyyattootni himanna mana murtii sadarkaa duraatti dhiyeessaniin “ konkolaataan taaksii qabeenyummaan isaa kan himatamaa 1^{ffaa} (deebii kennaa 1^{ffaa}) ta’ee fi deebii kennaa 2^{ffaa} dhaan konkolaachifamu mucaa keenya barattuu Iyyerusaalem Simuur jedhamtu umuriin ishee waggaa 11 taate itti bu’uun tafa ishee mirgaa irra miidhaan waan geessiseef, lafeen cabee hokkolaa kan deemtu yoo ta’u, sababa miidhaa kanaan fuula dura baratte kan isaan qallabuu dandeessu ta’uu ibsuun miidhaa qaamaa fi beenyaa haamilee dabalatee walumatti ida’amee qarshii kuma dhibba tokko waamamtootni akka nuuf kaffalan” jechuun himataniiru. Himatamtootnis deebii kennanii fi falmii taasisaniin miidhaa ga’eef itti gaafatamummaa akka hin qabnee fi galiin hafes kan hin jirre ta’uu caqasuun falmaniiru.

Manni murtichaas falmii bitaa mirgaa erga dhaga’een booda murtii kenneen, miidhaan kan ga’e konkolaataa qabeenyummaan isaa kan himatamaa 1^{ffaa} ta’ee fi balleessaa himatamaa 2^{ffaa} tiin ta’uu waan mirkanaa’eef, himatamtootni itti gaafatamtoota erga jedheen booda hanga miidhaa irratti garuu miidhamtuun barnoota ishee hordofachaa kan jirtu ta’uu mirkanaa’eera, ragaan mana yaalaatis miidhamtuun kan hokkoltu ta’us, adeemuu kan dandeessu ta’uu waan ibseef **miidhamtuun himattoota gara fuula duraa gargaaruu kan dandeessu ta’uu fi ofii isheetis faayidaan ishee irraa hafuu danda’u jiraachuu shakkisiisaa dha** jechuudhaan gaaffii beenyaa miidhaa qaamaa kufaa gochuudhaan beenyaa haamilee qarshii 800 himatamaan lammaffaa akka kaffalu murteesseera. MMOF tis dhimmicha ol’iyyannoodhaan ilaalee iyyattootni daa’ima jedhamte miidhaan ifaa kan ammas ta’e kan fuula duraa qabatamatti kan ga’e ta’uu hin mirkaneessine jechuudhaan murtii mana murtii jalaatiin kenname cimseera.

Himatootni murtii kana komachuudhaan DHIMMWF tti kan iyyatan yoo ta’u, dhaddachi kunis bitaa mirga erga falmisiisee booda murtii kenneen “---- akka bu’uuraatti seerri hariiroo hawaasaa keenya hariiroo itti gaafatamummaa walii galteen alaa keessatti namni miidhaan irra ga’e sirna itti hirphamu diriirseera. Gama biraan, sirni shallaggii beenyaa humna hojjechuu waliigalaa (General Utility) osoo hin taane qajeeltoo faayidaa addaa (specific utility) yoo hordofe haqa qabeessa akka ta’u amanama. Hojimaatni kunis, miidhaan qabatamatti dhaqqabe hagam akka

⁵¹ DHIMMWF galmee lakk.35034 irratti murteesse. (Xiruqalam Dasee fi Tsiggée Kafiyalew fa’a (N-2), jildii 9 fuula 68-70, gaafa 6/2/2001 murtaa’e).

umuriin ishee waggaa 9 yoo ta’u, ji’atti qarshii 150 argachaa waliigala waggaa 80 yoo jiraatte carraan ishee gara fuula duraa hojjettee of jiraachiftu ni xiqqaata waan ta’eef, kan waggaa 71 shallagameef qarshii 127,800 akka kaffalan himatee jira.

Himatamtootni miidhaan kan ga’e balleessaa konkolaachisaadhaan miti. Miidhamtuun daa’ima waggaa 9 waan taateef galii hin qabdu; kan irraa cites hin jiru jechuun itti gaafatamummaa fi hanga beenyaa irratti falmaniiru. Miidhaan ga’es balleessaa konkolaachisaatiin ta’uun mirkanaa’eera.

Manni murtii dhimmicha sadarkaa duraan ilaale miidhamtuun tilmaamaan waggaa 50 yoo jiraattee **fi ji’atti galii gadi aanaa ta’e qarshii 150 yoo argatte**, kan waggaa 41 qarshii 78,000 waan ta’uuf, himatamtootni gamtaa fi qeenxeedhaan akka kaffalaniif jechuun murteesseera.

Himatamtootni murtii kana komachuudhaan mana murtii waliigalaatti ol’iyyatanis murtichi waan cimeef iyyannoodhaan dhaddacha ijibbaata Mana Murtii Waliigala Federaalaaf dhiyeeffataniiru.

Dhaddachi Ijibbaataas dhimmicha iyyannoodhaan ilaalee murtii kenneen “...Daa’imti jedhamte sababa rukkutamteen galiin irraa cite yookaan hafe akka hin jirre beekamaa dha. Ta’us, daa’imni kun sababa balaa irra ga’een qubni harkaa kan hin diriirre, harkii fi miilli ishee kan naafate ta’uu ragaan mana yaalaa mul’isa. Sababa kanaan gara fuula duraa akka nama **qaama guutuu qabuutti olii fi gadi jettee jiruu ofii mo’achuuf humni qabdu haalaan kan gadi xiqqaate ta’uun ni hubatama. Kuni immoo, jireenya ishee gara fuula duraa irratti miidhaan kan ga’u ta’uu kan mirkanaa’e waan ta’eef**, miidhaan kun hanga dhaqqabutti eeguu osoo hin barbaachisiin beeynaan kaffalamuuf akka qabu SHH 2092 jalatti tumameera” jechuun iyyattootni beenyaa akka kaffalan jedhamuun hanqina hin qabu jedhee hanga beenyaa fooyyessuudhaan tilmaamaan qarshii 30,000 akka kaffalan murteesseera.

Gaaffiilee Marii

1. Dhimmoota armaan olii irratti sababoota manneen murtii sadarkaa sadarkaan jiran hanga beenyaa miidhaa fuula duraa murteessuuf tarreessan tokko tokkoon kaasuun seera qabeessummaa fi roguummaa isaanii irratti marii’adhaa!
2. Beenyaa miidhaa gara fuula duraa ijoollee /daa’immaniif murtaa’u kan maalii ti? Sababa miidhaa qaamaa ga’eef baasii dabalataa jireenya isaa/isheetti quunnamu moo jireenya

isaa/ishee fuula duraatti galii gad aanaa argachuu dandeessu moo kan biraa ti ?
Dhimmoota armaan olii waliin kaasaa ti irratti marii'adhaa!

3. Beenyaan bu'uura SHH kwt.2102 tiin madaallii haqaan murtaa'u murtiin walitti dhihoo fi tilmaamawaa ta'e akka kennamuuf adeemsi fala ta'uu qabu maal akka ta'e irratti marii'adhaa!

Dhimma Marii 15^{ffaa} Murtii DH/IJ/M/M/W/F Lakk.11173⁵⁴

Himanna iyyattuun MMO naannoo Harariitti waamamaa irratti dhiyeessiteen “Waajjirri bulchiinsa magaalaa manneen seeraan ala ijaaraman wayita jigsutti poolisootni nageenya kabachiisaa turan keessaa tokko qawwee dhukaasee rasaasaan harka koo mirgaa fi harma jala na rukkutee miidhaa qaamaa cimaa waan na irraan gaheef , amma umuriin koo waggaa 37 yoo ta'u, gara fuula duraatti hanga umuriin koo waggaa 50 ta'utti beenyaa ittiin jireenyaa guyyaatti qarshii 6 kan waggaa 23 immoo qarshii 50,680 waan ta'uuf, beenyaa haamilee qarshii 1000 waliin akka naaf kaffaluuf akka itti naaf murtaa'u jechuudhaan himattee jirti.

Manni Murtii Ol'aanaatis, falmicha erga dhaga'een booda murtii kenneen himatamaa itti gaafatamaa gochuudhaan himattuun haadha manaa yoo taatu miidhaan dhaabbataa %10 irra gahee waan jiruuf gara fuula duraatti hojii mana keessaa hojjechuu waan hin dandeenyeef, **hojjettuu manaa kan ittiin qacarattu** madaallii sammuutiin qarshii beenyaa miidhaa qarshii 17,000 fi kan haamilee qarshii 1000, walumatti qarshii 18,000 akka himatamaan kaffaluuf murteesseera.

Himatamaan murtii kana komachuudhaan mana murtii waliigala naannichaatti kan ol'iyyate yoo ta'u manni murtichaas dhimmicha ilaalee miidhamtuun haadha manaa waan taateef, miidhaan maallaqaa irra gahe hin jiru jechuudhaan murtii beenyaa miidhaa qaamaa jalaa haquudhaan kan beenyaa haamilee qofa cimseera.

Himattuun jalaa murtii MMW naannichaa komachuudhaan “miidhaan qaamaa dhaabbataa %10 narra gahee osoo jiruu akka waan miidhaan na irra hin geenyeeetti fudhatamuun sirrii miti” jechuudhaan bu'uura manni murtii ol'aanaa murteesseen akka ilaalamuuf gaafatteetti.

⁵⁴Murtii dhaddacha Ijibbaata mana Murtii waliigala Federaalaa galmee lakk. 11173 irratti iyyattuu almaaz Asaffaa fi Waamamaa komishinii poolisii Naannoo hararMana murtii Dhaddachi ijibbaataa galmee lakk.11173 ta'e irratti murteesse dha.

DHIMMWF tis, falmii bitaa fi mirgaa erga dhaga'een booda murtii kennan "-- miidhaan gara fuula duraatti ga'a jedhame kan mirkanaa'e yoo ta'e, hanga raawwatamutti eeguu osoo hin barbaachisiin miidhamaaf beenyaan kaffalamuuf akka qabu 2092 jalatti tumameera. Miidhamtuun ennaa miidhaan qaamaa irra ga'utti galii dhabdus akka hin hojjenne kan dhorku waan ta'eef, **wantoota jireenya isheef barbaachisoo ta'an raawwachuufnama nama ishee gargaaruuf kaffaluun ishee hin hafu.** Kunis of fuuldura baasiif ishee saaxila yookaan faayidaa dinagdee ishee miidheera jedhamuu kan danda'u dha" jedhee akka SHH kwt.2102 tti qarshii 8,000 fi kan haamilee qarshii 1000 akka kaffalamuuf murteesseera.

Dhimma 16^{ffaa} Murtii DH/IJ/M/M/W/F⁵⁵

Dhimmicha irratti iyyattuun himanna MMO Godina Wallagga Lixaatti dhiyeessiteen "himatamaan yakka reebichaa na irratti raawwateen ija koo mirgaa balleesseera. Kanaafis yakkaan himatamee adabameera. Mana yaalaa magaala finfinneetti deddeebi'ee yaalamuuf nama na geessu waliin baasii geejjibaa qarshii 2950, yaalaa fi qorichaaf qarshii 363, haguuggii ijaaf (eye glass) qarshii 450, Magaala Finfinneettis baasii nyaataaf, siree, taaksii kan guyyaa 135 walumatti, qarshii 8100, akkasumas beenyaa haamilee qarshii 1000, ani umuriin koo waggaa 20kan ta'ee fi barataa kutaa 10 yoo ta'u, sababa miidhaa ija koo irra ga'e kanaan barnoota koo addaan kutuuf dirqameera. Osoo iji koo na hin jaamne ta'e yoo xiqqaate ji'aan qarshii 120 qacaramee argachuu nan danda'a ture. Galii kana hanga umuriin koo sooromaa waggaa 55 ga'utti nan argadha ture. Haaluma kanaan, galiin waggaa 35 yoo herregamu 120x12x35=qarshii 40,000 of duratti akkan dhabu ta'eera. Kanaafuu, walumaagalatti beenyaa miidhaa qarshii 52,830 baasii fi kisaaraa waliin akka himatamaan naaf kaffaluuf itti naaf murtaa'u" jecuun gaafatteetti.

Himatamaan deebii kennee fi falmii godheen beenyaan gaafatame haalaan kan ol ka'ee fi ragaan deeggarame waan hin taaneef fudhatama hin qabu jedhee falmeera.

⁵⁵Galmee DHIMMWF lakk 19338) Zeeyinabaa Hasan fi Waamamaa Fireew Takkaaliny lakk. G. 19338 ta'erratti iyyattuu Zeeyinabaa hasan fi waamamaa Fireew Takkaaliy gidduutti dhaddacha guyyaa 72/7/2000 murteesse. Jildii 5^{ffaa} fuula 106-112.

Manni Murtii Ol'aanaa Godinichaas, falmii bitaa fi mirgaa ilaaluudhaan himattuun reebicha isheerra ga'een ija ishee tokko kan dhabde waan ta'eef, namni ija tokko qabu nama ija lama qabu waliin dandeettiin hojjechuu qixxee akka hin qabaatne ni amanama erga jedheen booda himattuun yeroo miidhaan irratti dhaqqabe umuriin ishee waggaa 27 kan ture yoo ta'u, otoo miidhaan irra hin dhaqqabne ta'ee guyyaatti qarshii 4 ji'atti qarshii 120, waggaatti qarshii 1440 argachuu ni dandeessi. Himattuun hanga waggaa 50 tti ni jiraatti jedhamee waan tilmaamamuuf walumaagalatti, galii qarshii 41,760 ni argatti ture. Haata'u malee sababa miidhaa ishee irra dhaqqabeen danddeettiin hojjechuu ishee 40% dhaan kan hir'ate waan ta'eef, kunis yeroo herregamu qarshii 16,800 waan ta'uuf, beenyaa haamilee qarshii 1000 dabalatee qarshii 17,800 bittaa qorichaaf qarshii 363, haguuggii ijaaf qarshii 415, geejjibaaf qarshii 1060, turtii finfinneetti sireef, nyaataaf, geejjiba taaksiif himattuu fi nama ishee gargaaruuf qarshii 1740, waliigalatti, qarshii 21,378 himatamaan himattuudhaaf haa kaffalu jechuudhaan murteesseera.

Himatamaan murtii kana komachuudhaan MMWO tti ol'iyyannoo dhiyeeffatus manni murtichaa ol'iyyannoo isaa osoo hin fudhatiin hafeera.

Himatamaan ammas iyyannoo isaa DHIMMWO tti kan dhiyeeffate yoo ta'u, dhaddachi kunis erga falmisiisee booda murtii kenneen sababa iji ishee tokko baduun himattuun hojjetee galii akka hin arganne waan ishee dhorku waan hin taaneef, manneen murtii jalaa beenyaan miidhaa gara fuul-duraa isheef kaffalamuu qaba jechuudhaan murtiin kennan akka seera hariiroo hawaasaa lakk. 2090 (1) tti seera qabeessa miti jechuudhaan beenyaa murtaa'eef diiguudhaan baasii himattuun yaalii hordofuuf baaste fi beenyaa haamilee ilaalchisee murtii kenname cimseera.

Himattuun jalaa murtii kana komachuudhaan DHIMMF tti kan dhiyeeffate yoo ta'u, dhaddachichis murtii kenneen beenyaan miidhaa ga'e waliin qixa ta'ee madaalamuu qaba yoo jedhamu wanti ilaalamuu qabu akka waliigalaatti miidhamaa irratti miidhamni ga'uu isaatiin akka namaatti **hir'ina humna hojjechuu waliigalaa** (General Utility) waliin ilaalamee malee miidhama isaatiin duratti hojii hojjechaa ture hojjechuu dhabuu isaatiif miidhamichi dhiibbaa fi hir'ina addaa hordofsiise (special utility) tilmaama keessa galchuun hin ta'u. Kanas kan ta'e qabatamatti yoo ilaalamu tokkoo tokkoon kutaa qaamaa hojii hojjechuudhaaf qofa osoo hin taane akka waliigalaatti akka namaatti jiraachuuf faayidaa fi dantaa garaagaraa kan qabu waan ta'efi dha.

Miidhaan ga'uun qabatamatti hanga mirkanaa'etti, miidhamaaf beenyaan hin kaffalamu jechuun kaayyoo fi galma seerichaa armaan olitti ibsamee fi miidhaa beenyaa'uu fi amala balleessaa sirreessuu kan faallessu dha. Iyyattuun miidhaa iji tokko baduu irra dhaqqabeen guutummaan guutuutti dandeettiin hojjechuu ishee dhabdeetti kan hin jedhamne ta'us, olitti akkuma ibsame beenyaan hanga miidhaa ga'e waliin qixa ta'ee madaalamuu qaba yoo jedhamu hir'ina humna waliigalaa hojjechuu waliin ilaalamee malee hir'achuu dandeettii hojjechuu addaa waliin ilaalamee waan hin taaneef, iyyattuun ija ishee tokko dhabuun ishee jireenya ishee gara fuula duraatti hir'ina galii yoo kan hin hordofsiisne ta'es akka namaatti jiraachuu fi sochii tokko tokko guyyaatti gootu irratti miidhaan dhaqqabuun isaa haala sababaawaan kan mirkanaa'e (reasonable certainty) waan ta'eef, kaayyoo waliigalaa seerichaa fi kallattii tumaalee kwt. 2091 fi 2092 tiin beenyaa murteessuun barbaachisaa dha. Gareen miidhaan irratti dhaqqabe hanga miidhaa irra ga'ee fi inni miidhaa dhaqqabsiise beenyaa kaffaluuf dirqama isarra jiru hubachiisuun akka irra jiru seera HH lakk. 2141 irratti kan kaa'ame yoo ta'e iyyuu, miidhamaan miidhaan kan irratti dhaqqabe ta'uu mirkaneessee garuu immoo hanga beenyaa tilmaamuuf haalli rakkisaa ta'e yeroo mudatu, bu'uura kwt. 2102 tiin abbootiin murtii tilmaama sammuutiin hanga beenyaa murteessuuf aangoon kan kennameef waan ta'eef MMO godina wallagga lixaa hanga beenyaa tilmaama sammuutiin murteessuun isaa fi MMWO tis kanuma cimsuun isaa seera qabeessa jechuudhaan beenyaan miidhaa gara fuula duraa iyyattuudhaaf kaffalamuu hin qabu jedhamee DHIMMWO tiin murtii kenname diigeera.

Dhimma Marii 17^{ffaa} Murtii DH/Ij/F/M/M/W lakk.42962⁵⁶

Dhimmicha jalqaba kan ilaale MMSDF ti. Himataan sababa konkolaataan himatamaa isa rukkutee miidhaa irra geessiseen miidhaan qaamaa %18 waan irra ga'eef beenyaan akka kaffalamuuf gaafateera.

MMSDF falmcha erga dhaga'een booda murtii kenneen konkolaataan qabeenyummaan isaa kan himatamaa ta'een miidhaan qaamaa 18% kan irra ga'e ta'uu mirkanaa'us himataan sababa miidhaa qaamaa irra ga'een galiin irraa cite yookaan hafe waan hin jirreef beenyaan kaffalamuuf hin jiru jechuun murteesseera.

⁵⁶Iyyataa Ayyelee Admaasuu fi waamamaa Ajjabuu Shumee, jildii 10 fuula 244

Dhaddachi ijibbaataa dhimmicha iyyannoodhaan ilaalee murtii kenneen himataa irra miidhaa ga'uun yoo mirkanaa'e beeyaan madaalawaa ta'e kaffalamuuf qaba. **Kan ilaalamuu qabus miidhamaan miidhaan duratti galii argachaa ture osoo hin taane sababa miidhaa irra ga'een gara fuula duraatti dandeettii hojjechuu isaa irra miidhaa qabatamatti geessisutu ilaalamuu qaba.** Iyyataa irra miidhaan ga'e guutummaan guutuutti dandeettii hojjechuu isaa kan dhabsiise ta'uu baatu illee %18 dandeettii hojjechuu isaa kan xiqqeessse ta'uun ragaa mana yaalaatiin mirkanaa'eera. Miidhaa kanaaf, beenyaa madaalu shallaguun rakkisaa ta'us, bu'uura SHH kwt.2102 tilmaamaan murteessuun ni danda'ama jechuudhaan iyyataaf (himataa jalaaf) qarshii 30,000 murteesseera.

Gaaffiilee Marii

1. Dhimmoota armaan olii irratti sababoota manneen murtii sadarkaa sadarkaan jiran beenyaa murteessuuf tarreessan tokko tokkoon kaasuun sirrii ta'uu isaa irratti marii'adhaa! Qabxiiwwan (dabalataan) ilaalamuu qaban jettanis kaasaatii irratti marii'adhaa!
2. Nama yeroo miidhaan ga'etti galii hin qabne garuu miidhaan qaamaa dhaabbataa irra ga'e, beeyaan miidhaa fuula duraa bu'uura SHH kwt.2102 (1)'n madaallii haqaan murtaa'uu qaba yoo jennu, beeyaan murtaa'u kan maalii ti? Galii miidhamaan fuula dura hanga lubbuun jiraatutti hojjetee argachuu danda'u ture garuu sababa miidhaan irraa hafe? Baasii sababa qaama miidhameef namoota of gargaarsisuuf baasu? Baasii jireenya isaa gara fuula duraatitti of jiraachisuuf (qallabaaf) isa barbaachisu? Kan biraa?
3. Namni miidhame nama sababa dullumaan ykn dhukkubsataa ta'eef hojjechuu hin dandeenye yoo ta'e hoo? Beenyaa kaffalamuufii qabaa?
4. Gama kaayyoo beenyaa kaffalchiisuutiin wal qabatee beenyaa miidhaa qaamaa fuula duraa kan nama galii qabu tureef kaffalamuu fi nama galii hin qabneef kaffalamu garaagarummaa ni qaba jettuu? Maaliif?

4.1.3. Miidhaa Qaamaa Dhaabbataa Parsantiidhaan Ibsamu

Yeroo baay'ee ogeessotni yaalaa miidhaa qaamaa ga'uuf hanga miidhaa dhibbentaan ibsuun ragaa ni kennu. Ta'us, ragaan kun yeroo baay'ee miidhaa akka waliigalaatti qaama guutuu waliin ilaaluun kan ibsu malee qixa ogummaa hojii miidhamaatiin dandeettii ogumma isaatiin

hojjechuu irratti dhiibbaa hordofsiisu kan ibsu miti. Yeroo tokko tokko immoo hanga miidhaa parsantiin ibsamu iyyuu dandeettii hojjechuu akka waliigalaatti dhaqqabe waliin ilaaluun osoo hin taane kutaa qaama sanaa waliin qofa madaaluun ibsama. (Fakkeenyaaf, harki tokko % 50 miidhameera jedhamee yeroo ibsamu mudata). Bu'aa kutaan qaama namaa tokko gama galiitiin abbaa isaaf qabaatu (particular utility) yoo ilaalame gosa ogummaa yookaan hojii irratti hundaa'uun namaa namatti bu'aa wal caalu kan argamsiisuuf ta'uu danda'a. Fakkeenyaaf nama ogumma taayippii barreessuun jiraatuuf harki yookaan qubni harkaa miidhamuun haala galii irratti miidhaan geessisu %100 ta'uu danda'a. Ragaan mana yaalaa irraa kennamu garuu yeroo baay'ee miidhaan ga'e dandeettii hojjechuu waliigalaa waliin ilaalamee waan ta'uuf, haala addaa miidhamaa ilaalcha keessa kan galchu miti. Haala akkasii keessatti, Manneen murtii miidhaa dhaabbataa dhibbentaan ibsamu akkuma jirutti fudhachuu qabu moo? Kutaa qaamaa miidhame bu'aa inni hojii miidhamaa keessatti qabaatu waliin ilaalu qabu kan jedhu qabxii xiyyeeffannoo barbaadu dha. Gama biraan, miidhaa dhaabbataaf beenyaan yoo shallagamu kallattii galii miidhamaan yeroo miidhaan irratti gahe qofaan ilaalamuu qaba moo? Miidhaa waliigalaa waliin ilaalamuu qaba kan jedhus xiyyeeffannoon ilaalu barbaachisaa dha. Mee dhimmoota armaan gadii waliin haa ilaallu:

Dhimma 18^{ffaa} Murtii M/M/O/G/Adda Adaamaa lakk.16029⁵⁷

Himataan himanna dhiyeesseen “konkolaataan qabeenyummaan isaa kan himatamaa ta'ee fi isumaan konkolaachifamu osoon ani gaarii kosiin ittiin gatamu oofaa jiruu duubaan dhufee daandii natti dhiphisee miidhaa na irraan geessisee lafeen miilaa na cabee faayidaan ala ta'eera. Miidhaa qaamaa ga'eef himatamaan bu'uura SHH kwt.2081 fi 2082 tti itti gaafatamaa dha. Balaan kun osoo na irra hin ga'iin dura waldaa IMX 'Yegna Tesfa' jedhamutti guyyaatti qarshii 15, ji'atti immoo qarshii 450 kan argadhu ture sababa miidhaa kanaan na irraa dhaabbateera. Amma umuriin koo waggaa 40 yoo ta'u hanga umuriin koo sooromaaf waggaa 60 gahutti kan waggaa 20 yoo shallagamu 450x12x20=qarshii 108,000 kan kiraanchii tokkichi qarshii 2000 yoo ta'u, kan bara jireenya koo hafee kiranchii 5 qarshii 10,000 baasii mana yaalaa dabalatee akka naaf kaffaluuf itti naaf murtaa'u” jechuun gaafateera.

⁵⁷Himataa Mikaa'el Mallasaa fi Himatamaa Daarik Biraanuu, galmee lakkoofsa 16029 irratti dhaddacha gaafa 22/04/2006 murtaa'e

Himatamaan itti gaafatamummaa fi hanga beenyaa irratti mormuun falmeera. Itti gaafatamummaa irratti murtii galmee yakkaa irratti himatamee bilisa jedhamee murtaa'e dhiyeeffateera. Adeemsa falmii keessa miidhaan himataa irra ga'e % 28 ta'uu hospitaalli Adaamaa ibseera. Himataan waldaa IMX galmaa'ee dhaabbiidhaan ji'atti qarshii 450 kan argatu ta'uu maayikroo Interpraayiziin himataan keessatti hojjetu xalayaan ibseera.

Manni murtichaa bitaa fi mirga erga falmisiiseen fi ragaa bitaa-mirgaa erga dhagaheen booda murtii kenneen “--- himatamaan himannaa yakkaatiin bilisa jedhamuun himanna hariiroo hawaasaanis bilisa jechuu yoo ta'uu baate illee **itti gaafatamummaa himatamaa kan hir'isuuf ta'ee** argameera. Himatamaan himannaa yakkaatiin bilisa jedhamuun himataan balaan himannaa kanaaf sababa ta'e akka gahuuf hirmaannaa qaba kan jedhuun alatti hiika biraa hin qabu jechuu dha....” jechuudhaan miidhaan sababa dagannoo himatamaan irra gahuu mirkanaa'eera waan ta'eef itti gaafatamaa dha jedheera. Hanga itti gaafatamummaa irratti himataan erga balaan irra gahee booda hojjechuu waan hin dandeenyeef, umuriin isaa yeroo ammaa immoo waggaa 40 waan ta'eef, gara fuula duraa waggaa 20 ni jiraata jedhamee waan tilmaamuuf galii himataan bara jireenya isaa kanatti argachuu qabu $450 \times 12 \times 20 = \text{qarshii } 108,000$ kun % 28 tiin yoo herregamu waggaa 20 keessatti qarshii 26,208 waan ta'uuf, kanarratti baasii mana yaalaa, kan haamilee, kaffaltii seerummaa, gatii kiraanchii (ogeessi tilmaamee dhiyeesseera) himatamaan himataaf akka kaffalu jechuun murteesseera.

Himatamaan murtii kana komachuun, MMWO tti ol'iyatus MMWO Dhaddacha Dhaabbii Bahaa murticha bu'uura sdfs kwt.337 tiin ol'iyata isaa kufaa godheera.⁵⁸Himatamaan murtii kana komachuudhaan DHIMMWO tti iyyattee dhaddachichis galmee lakk.180835 irratti dhaddacha guyyaa 14/8/2006 ooleen murtii kenneen dogoggorri seeraa bu'uuraa raawwatameera qabxiin jechisiisu hin jiru jechuun galmichi dhaddacha ijibbaataaf hin dhiyaatu jedhee murteesseera.

⁵⁸Galmee lakk. 181129 irratti dhaddacha guyyaa 28/7/2006 ooleen kan murteesse.

Dhimma 19^{ffaa}

Dhimmi kun immoo jalqaba Mana murtii ol'aanaa Godina Arsii Lixaatti kan dhiyaate dha⁵⁹. Himataan himanna dhiyeesseen “konkolataan qabeenyummaan ishee kan himatamaa taate nama Fiqiruu Deettaamoo jedhamuun konkolaachifamu magaala Shaashamannee keessatti na dhahee miila lameen irra miidhaa qaamaa 40% waan narra dhaqabsiiseef konkolaachisaan yakkaan mana murtii kanatti himatamee adabamee jira. Yeroo konkolaataan himatamaa miidhaa na irraan gahu umuriin kiyya waggaa 20 yoo ta’u, ammaan achi waggaa 40 jiraachuu nan danda’a. Ani guyyaatti qarshii 100-200 hojii dallalummaa konkolaataa irratti nama feesisuun nan argadha. Kanaafuu, yoo xinnaate guyyaatti dhaabbataan qarshii 100, waan argadhuuf waggaa 40 tti kan miidhaa qaamaa kiyya 40% yoo shallagamu $100 \times 30 \times 12 \times 40 \times 40\% =$ qarshii 576,000 waan ta’eef, fedhii kiyyaan qarshii 76,000 yoo irraa hir’isu beenyaa haamilee, baasii mana yaalaa qarshii 3015, qaama miidhame deebisuuf baasii nyaataaf bahe 4000, baasii ogeessa lafee cabe deebisuuf bahe 1500, durgoo abukaatoo fi kaffaltii abbaa seerummaa akka naaf kaffaluuf itti naaf murtaa’u jechuun gaafateera.

Himatamaan deebii kennee fi falmii taasiseen “konkolaataan miidhaa geessise kan koo ta’uun sirrii dha. Miidhaan qaamaa ga’e xiqqoo yoo ta’u, beenyaan gaafatame kan ol ka’edha. Himataan miindaas ta’e hayyama hin qabu. Waldaa daallalaa kam keessa akka jiru hangam akka argatu illee ragaan dhiyeesse hin jiru; galii dhaabbataas hin qabu. Umuriin himataa waggaa 34-40 ni ta’a. Fiixeen umurii jireenyaa biyya keenyaa kan dhaabbatni fayyaa addunyaa bara 2013/14 tilmaame waggaa 54 dha jechuun beenyaan hanga himanna dhiyaate osoo hin taane kan sirrii akka murtaa’u” gaafateera.

Manni murtichaa galii himataan guyyaadhaan argatu irratti ragaa erga dhaga’ee booda murtii isaa keessatti himataan guyyaatti 100 ol ykn gadis argachuu waan danda’uuf, waggoottan dheeraafis akkanumaan itti fufa jechuun waan rakkisuuf jedhee galii guyyaa bu’uura kwt 2102 tiin guyyaatti qarshii 40 qabateera. Umurii himataa raga mana yaalaa bu’uureffachuun waggaa 20 tti qabateera. Manni murtichaa itti fufuun hanga beenyaa yoo murteessu, “---Umuriin dhiiraa

⁵⁹ Himataa Fiqiruu Gammachuu fi himatamaa Ermiyaas Wajeeboo gidduutti galmeel lakkoofsa 16178 irratti dhaddacha gaafa 13/8/2006 ooleen murtaa’e.

gidduugaleessaan Oromiyaa keessatti waggaa 58 ta'uun Ministeera Maallaqaa fi Dinagdeetti Ejenisiin Staatiskisii Itoophiyaa ibseera. Bu'uura kanaan, miidhamaan gaafa miidhaan ga'e irraa waggaa 38 jiraata. Kanaafuu, beenyaan himataan argatu $40 \times 30 \times 12 \times 35 \times 40\% = 201,0000$ himatamaan bu'uura shh kwt.2081 tiin itti gaafatamaa waan ta'eef, durgoo abukaatoo fi kaffaltii %10 kan abbaa seerummaa waliin akka kaffalu." jechuun murteesse jira.

Himatamaan komee isaa MMWO dhaddacha dhaabbii kibbatti dhiyeesseen deebii kennaan miidhaan irra ga'e luka isaa irra dha. Hojiin isaatis daallalaa akka ta'e ibseera. Miidhaa isa irra ga'een ammas socho'ee hojjechaa jira malee kan siree irra jiraatu miti. **Hojiin isaas taphataa kubbaa miilaa ykn Afileetii osoo hin taane daallalaa konkolaataa ti.** Galiin guyyaa qarshii 40 qabates herrega sirriin hojjetamee miti. Walumaa galatti, haalli itti beenyaan shallagame sirrii miti jechuun beenyaan fooyya'ee akka murtaa'uuf gaafateera.

Manni murtichaas, galmee lakk.169921 ta'e irratti falmisiisuun murtii kenneen, manni murtii ol'aanaa beenyaan murteesse, galii miidhamaan dhabe miidhaa irra gahe %40'n baay'isuun waggaa fuulduraaf ni dhaba jedhee herreguun yoo ta'u, herregni kun galii deebii kennaan dhabe osoo hin taane gatii qaamaa ti. **Kunis kan ta'u %40 miidhamuun miidhaa qaamaa irra gahe dha malee galii dhabu miti. Yoo %40 herregame immoo miidhaa qaamaa 40% irra gahe akka galiitti fudhachuu ta'a.** Garuu seerri beenyaa kan jedhu, galii dhabuu fi beenyaa kaffalamuu kan qabu dha. Deebii kennaan **daallalaa hanga** ta'etti hanga socho'uu danda'etti hojii dallaalummaa hojjechuuf kan %40 guutummaatti dhorku miti. Garuu, kana hogguu jedhamu deebii kennaan akka duraatti guutummaatti socho'ee galii argata turetti amma argachuu danda'a jechuu miti. Kanaaf %40 herreguudhaan murtiin kenname dogoggora jenna. Bu'uura seerri beenyaa kaayeen galii dhabamuu danda'uu irra ga'uun ulfaataa ta'ee yeroo argametti akka SHH kwt.2102 yaada madaallii haqaatiin murtaa'uu akka qabu ibsamee jira. Kanumaan, **miidhaa gahe, galii dhabuu danda'u, hojii deebii kenna, galii ji'atti argachuu danda'u** akka ka'umsaatti qabannee akka shh kwt 2102 ol'iyyataan ammaa deebii kennaaf qarshii 100,000 (kuma dhibba tokko) akka kaaffalu" jechuun murtii jalaa fooyyessee murteesseera.⁶⁰

Gaaffiilee Marii

⁶⁰ Guyyaa 2/4/2007 murteesse

1. Dhimma 18^{ffaa} armaan olii irratti Manni Murtii ol'aanaa Godina Adda Adaamaa miidhaa qaamaa 28 % himataa irratti dhaqqabe kallattiidhaan galii wajjiniin wal qunnamsiisuudhaan galiin himataa gara fuula duraa hanguma miidhaa dhibbentaan ibsamee kanaan akka hir'atutti fudhatee beenyaa shallageera. Dhimma 19^{ffaa} irratti immoo MMO miidhaa parsantiin ibsame galii miidhaan dura tureen baay'isuun akka miidhaa ga'etti yoo fudhatu MMWO immoo kun herregni kun galii deebii kennaan dhabe osoo hin taane gatii qaamaa ti. Kunis, % 40 miidhamuun miidhaa qaamaa irra gahe dha malee galii dhabuu miti. Yoo % 40 herregame immoo miidhaa qaamaa 40% irra gahe akka galiitti fudhachuu ta'a jechuudhaan beenyaan madaallii haqaan murtaa'uu qaba jedheera. Yaada isa kamtu amansiisaa dha jettu? Dhimmoota 10^{ffaa} fi 11^{ffaa} armaan olii waliinis ilaalaa!
2. Hangi miidhaa dhaabbataa % dhaan ibsamu namoota galii dhaabbataa qabanii fi kanneen galii hin qabneef haala kamiin shallaggii beenyaa keessatti gargaaruu akka qabu irratti muuxannoo qabdan waliin kaasuun irratti marii'adhaa!

4.1.4. Hir'ina Dandeettii Hojjechuu Waliigalaa fi Addaa (General Utility and Special Utility)

Akkuma armaan olitti ibsame, qaamni dhala namaa kan bakka buufamu (reinstatement), yookaan gatiin gabaa irratti kan tilmaamamu (value) miti. Kanaafuu, hanga miidhaa qaamaa gara maallaqaatti deebisnee shallaguuf maloota sadan boqonnaa lammaffaa keessatti caqasne keessaa, malli eddootti deebisuu (Reinstatement) fi gatii miidhaa ga'e tilmaamuu (value) rogummaa kan qaban miti. Akka chichinovich jedhanitti, nama miidhaa qaamaa dhaabbataan irra ga'eef beenyaan maallaqaan yoo tilmaamamu, mala sadaffaa dantaa dhuunfaa (particular utility) qaamni isaa gama galii argamsiisuun isa fayyadu ilaalcha keessa galchuun ta'uu qaba jedhu.⁶¹

Haala kanaan yoo ilaalamu, qaamni dhala namaa (fakkeenyaaf harka) haala hojii fi ogumma irratti bobba'e irratti hundaa'uun namaa namatti dantaa (utility) garaagar ta'e argisiisuuf waan danda'uuf miidhaa wal fakkaatuuf namaa namatti beenyaan garaagar ta'e murtaa'uu danda'a jechuu dha. Gama biraatiin, garuu dantaa qaamni namaa abbaa isaaf qabu kallattii galii yeroo

⁶¹Chichinovich, yaadannoo olii lakk.25, fuula 49

miidhaan ga’etti argamsiisu qofaan ilaalamuu qabaa? kan jedhu ammas qabxii xiyyeeffannoon ilaalamuu qabu dha. Yaada kana irratti, leenjifamtootni dhimmoota dhaddachi ijibbataa murteesse armaan gaditti gaaffii marii keessatti caqafaman waliin ilaaluun bal’inaan kan irratti marii’atan ta’a.

Gaaffiilee Marii

1. Dhimma 13^{ffaa} armaan olii irratti dhaddachi ijibbaata Mana murtii waliigala Federaalaa “..Sirni shallaggii beenyaa humna hojjechuu waliigalaa (General utility) osoo hin taane qajeeltoo faayidaa addaa (specific utility) yoo hordofe haqa qabeessa akka ta’u amanama” jedheera.⁶² Dhimmoota biroo (galmee **67225 –jildii 13**, galmee lakk. 92040 jildii 16) irrattis murtii isaa keessatti sababuma wal fakkatu caqaseera. Dhimma 16^{ffaa} irratti immoo “--beenyaan miidhaa ga’e waliin qixa ta’ee madaalamuu qaba yoo jedhamu wanti ilaalamuu qabu akka waliigalaatti miidhamaa irratti miidhamni ga’uu isaatiin akka namaatti **hir’ina humna hojjechuu waliigalaa** (General Utility) waliin ilaalamee malee miidhama isaatiin duratti hojii hojjechaa ture hojjechuu dhabuu isaatiif miidhamichi dhiibbaa fi hir’ina addaa hordofsiise (special utility) tilmaama keessa galchuun hin ta’u. Kanas kan ta’e, qabatamatti yoo ilaalamu tokkoo tokkoon kutaa qaamaa hojii hojjechuudhaaf qofa osoo hin taane akka waliigalaatti akka namaatti jiraachuuf faayidaa fi dantaa garaagaraa kan qabu waan ta’eefi dha.⁶³ Dhaddachi Ijibbaataa dhimmoota biroo irrattis (galmee lakk.34138—jildii 5 fi galmee lakk 46962 - jildii 10 irrattis yaaduma kana caqaseera. Hiikkoo yaad-rimee “utility” dhaddachi ijibbaataa dhimmoota armaan olii keessatti ibse **hiikkoo armaan olitti** ibsame waliin madaaluun murtiiwwan lameen keessaa isa kamtu yaadrimee seensa keessatti ibsame waliin akka deemu akkasumas yaad-rimeen dandeettii hojjechuu waliigalaa (General utility) dandeettii hojjechuu addaa (specific utility) maal akka ta’e akkasumas, fuula duratti haala kamiin ilaalamuu akka qabu irratti mari’adhaa!

⁶²በሌላ በኩል የካሳ አተማመን ሥርዓት ጠቅላላ የመስራት አቅም /General utility/ ሳይሆን ልዩ ጠቀሜታ/specific utility/ ማረጋገጫ ሲከተል ፍትሐዊነት ያለው አሠራር ማሆኑ ይታመናል፡፡

⁶³ከላይ ደረሰው ሁኔታዎች ጋር እኩል ሆኖ መመዘን አለበት ሲባል ማህደራዎች የሚገኙበት የሚገኝ ባዕድ በአጠቃላይ በተጎደው ለይቶች በመድረሱ ምክንያት እንደ ሰው በአጠቃላይ የሚሠሩት ኃይል ቅንሣ (General utility) አንፃር እንጂ ከጉዳቱ በፊት ሲሠራው የነበረውን ሥራ ላለ ማሠራት ጉዳቱ ያስከተለው ልዩ ጠቀሜታ የቅንሣ ማጠን /special utility/ ግምት ወስኖ በማስገባት አይሆንም፡፡ ይህም የሆነ በት ምክንያት በተጨማሪ ጭናቅ ስታይ እያንዳንዱ የሰውነት ክፍል ሥራ ለማሠራት ብቻ ሳይሆን፣ በአጠቃላይ እንደ ሰው ለመኖር የተለያዩ ፋይዳና ጠቀሜታ ያለው ማሆኑ ነው፡፡

2. Akkaataan kaffaltii beenyaa fuula duraa kan miidhaa qaamaa yeroo tokkotti moo? bifa qallabaan yeroo yerootti kaffalamuu qaba? Tumaa SHH kwt.2154 irraa maaltu hubatama? Dhimma DH/M/M/W/F galmee lakk. 67225 (jildii-13) irratti kenname waliinis ilaalaa.

4.2. Shallaggii Beenyaa Miidhaa Sababa Balaa Du'aatii

Akka SHH kwt. 2095 (2) tti beenyaan miidhaa sababa namni du'eef gaafatamu 'haalaa fi bifa (foormii) qallabaatiin' ⁶⁴ kaffalamuu qaba jedha. Haata'u malee beenyaan 'haalaa fi bifa qallabaatiin' kaffalama yeroo jedhu maal jechuu akka ta'e seerri itti gaafatamummaa hariiroo waliigalteen alaa addatti baasee kan tume miti. Ogeessi wixinee seera hariiroo hawaasaa qopheessan Reenee Deevide, haalaa fi bifa qallabni itti kaffalamu adda baafachuuf seera maatii waliin akka ilaalamuuf yaadamee akka ta'e ibsaniiru. ⁶⁵ Kanaafuu haalaa fi bifa qallabni itti gaafatamu (shallagamu) adda baafachuuf tumaalee seera maatii rogummaa dhimma kanaaf qaban (akka Naannoo keenyaatti SMO kwt.214-231) waliin ilaaluun barbaachisaa dha.

Akka SMO kwt.214 tti immoo dirqama qallaba kennuu namni qabu akka haala abbootii dhimmootaa fi akka aadaa naannootti mija'aa kan ta'e hordofuudhaan nama qallaba fudhatuuf nyaata, bakka jireenyaa, uffata, fayyaasaa kan ittiin eeguu fi akkuma dhimmichaatti barumsaaf wanta barbaachisaa kennuutu isarra jira jedha.

Armaan gaditti sababa balaa du'aatiif beenyaa haalaa fi bifa qallabaan kaffalamu kuni namoota akkamiif kaffalamuu qaba? Hangi isaa yoo murtaa'u maal fa'i ilaalcha keessa galchuu danda'a (qaba)? Haalli raawwii isaa hoo akkamitti ta'uu qaba qabxiilee jedhan wal duraa duubaan ilaalla.

A) Namoota Beenyaan Qallabaa Kaffalamuuf: Akka SHH 2095 tti sababa namni du'eef beenyaan miidhaa firoota dhihoo murtaa'an kan du'aa irratti hirkatanii jiraatan qofaaf bifa qallabaatiin kennamaaf. Kunis, abbaa manaa/haadha manaa du'aa, warraa fi ijoollee isaa/ishee ti. Namootni sababa namni du'eef beenyaa gaafachuu danda'an kanneen keewwata 2095(1) jalatti kaa'aman qofaadha. Namootni biraa isa du'eetiin gargaaramaa turan illee beenyaa gaafachuu hin

⁶⁴ Afaan Ingiliffaan "compensation for the damage is due in the form and nature of a maintenance allowance." Amaariffaan 'የ ማከፋፈል ውክሶ ምግብን (ሙዳደሪያን) በማስጠት እንደ ማደረግ ውጤታ ማልክ ና ዐይነት ይሆናል፡፡ : jedha

⁶⁵ Chichinovich fuula 146, Seerri maatii oromiyaa yeroo ammaa hojii irra jiru qajeeltoowwan isaa bu'uuraan seera maatii SHH keessatti hammataman irraa kan fudhate ta'uu qabiyyee isaa irraa iyyuu ni hubatama.

danda'an. Gama biraatiin, namootni keewwata 2095 (1) jalatti ibsaman fira biraa qallaba irraa gaafachuu danda'an qabaatan illee beenyaa gaafachuu kan isaan daangessu miti.

B) Ulaagaa barbaachisu- Beenyaa haalaa fi bifa qallabaan kaffalamu kana gareen gaafachuu danda'u nama haala akkamii keessa jiru ta'uu qaba kan jedhuun wal qabatees ogeessota seeraa biratti hubannaa garaagaraatu jira. Kunis, yaadni tokko mirgi gaafatamu qallaba waan ta'eef, namni qallaba gaafatu immoo akka seera maatiitti nama hojjetee galii barbaachisaa ta'e argachuuf humna hin qabnee fi rakkina irra kan jiru yoo ta'e qofa waan ta'eef, gareen sababa balaa du'aatiif beenyaa gaafatu kana mirkaneeffachuudhaaf dirqama qaba kan jedhu ⁶⁶yoo ta'u, yaadni lammaffaan immoo hariiroo itti gaafatamummaa waliigalteen alaa keessatti mirgi gaafatamu haalaa fi bifa qallabaatiin ta'us, dhimmichi falmii beenyaa miidhaa sababa namni du'eef gaafatamu malee falmii qallabaa firoottan dhiigaa gidduutti taasifamu waan hin taaneef ulaagaa seera maatii kanaan daanga'uu hin qabu jedhu. ⁶⁷ Kallattii fuula duraaf, dhimmoota armaan gadii waliin kan ilaalamuu qabu ta'ee akka yaada bu'uuraatti garuu beenyaan qallabaa akka shh kew.2095 gaafatamu akaakuu beenyaa miidhaa waan ta'eef namni beenyaa gaafatu miidhaan irra gahuu mirkaneessuu qaba. Bakka miidhaan hin jiraannetti, beenyaan gaafatamu waan hin jirreef namootni beenyaa qallabaa gaafachuuf mirga qaban kanneen sababa garaagaraan (akka umurii, fayyummaa) tiin du'aa irratti hirkatanii jiraachaa turan ta'uu yaadrimee waliigalaa seerichaa irraa ni hubatama.

Ulaagaa beenyaa qallabaa kanaan wal qabatee qabxiin ilaalamuu qabu kan biraa, namni du'e kan akkamii yoo ta'e beenyaan kaffalamuu qaba kan jedhu dha. Keessattuu kan du'e daa'ima yoo ta'e beenyaan qallabaa gaafatamuu danda'aa kan jedhu qabxii falmisiisu dha. Chichinoovich, daa'imman yoo du'an beenyaan gaafatamuu akka hin dandeenye ibsa. Kunis jedhu ogeessi kun, ijoolleen umuriin isaanii baay'ee xiqqaa ta'an gara fuula duraatti gargaarsa maatii isaaniif kan godhan ta'uu haala sababa irratti hundaa'een (reasonable certainty) kan gargaaruu danda'an ta'uu mirkaneessuun rakkisaa waan ta'uuf, beenyaa haamilee irraa kan hafe beenyaa qallabaa murteessuun hin danda'amu jedhu. Kana malees, osoo ulaagaan kun guutee argame illee maatiin

⁶⁶Bu'uura SMO kwt. 218 tiin dirqamni qallaba kennuu raawwatamuu kan danda'u qallaba gaafataan hojjetee jireenya isaatiif galii barbaachisaa ta'e argachuudhaaf humna kan hin qabnee fi rakkinarra kan jiru yoo ta'e qofa akka ta'e tumameera.

⁶⁷ yaadannoo lakk.23 fuula 176

ijoollee akkasii guddisuufis ta'e baarsiisuuf baasii garaagaraa kan baasan waan ta'eef miidhaan waliigalaa (net damage) irra ga'e jiraachuu hin danda'u jedhu.⁶⁸Haata'u malee yaadni kun haala qabatama biyya keenya keessatti daa'imman gama dinagdee fi hawaasummaan maatii isaaniif buusan yaada keessa kan galche hin fakkaatu. Kunis abbaa fi haati daa'imni kun irraa du'e bifa qallabaatiin nu gargaaraa ture wanti jedhan jiraachuu baatu illee, daa'imni tokko faayidaa inni warra isaaf kennu yoo ilaalamu warri wanta dhaban hin qaban jechuun nama rakkisa. Jalqaba, maatiin ilmoo isaa du'aan dhaban haamilee fi abdiin isaanii miidhama. Kana malees baadiyaatti daa'imni tokko qonnaan, horii eeguun, bishaa waraabuun, qoraan funaanuun hojii bal'aa hawaasa baadiyaa keessatti hojjetamu keessatti amma humna isaa warra isa kan gargaaruu dha; magaalattis ijoollee hojii garaagaraan maatii isaanii gargaaru waan ta'eef sababa du'a ijoolleef warri fayidaa fi gargaarsi argatan hafuun isaa hin oolu. Dhimmoota armaan gadii waliinis ilaalaa.

C. Akkaataa Kaffaltii – Qallabni amala isaatiin haala itti fufinsa qabuun yeroo yeroodhaan kan kaffalamuu qabu waan ta'eef akka SHH kwt.2154 tti manni murtii qallabni yeroo yerootti (periodical) akka kaffalamu ajajuu danda'a. Ta'us, bu'uura SHH kwt.2154 [1] tiin qallaba yeroo yeroodhaan akka kaffalamu murteessuun kan danda'amu, namni qallaba akka kaffalu itti murtaa'e bu'uura keewwata kana keewwata xiqqaa 2 tiin qallaba yeroo yeroodhaan kaffaluu kan danda'u ta'uu isaa wabii gahaa yoo dhiyeesse qofa akka ta'ee dha; yoo kana ta'uu baate, qallaba yeroo tokko [lump sum] akka kaffalu taasifamuu qaba. Qallabni hanga gaafa murtiin kennamuutti ture, baasiin adda addaa fi beenyaan hamilee garuu yeroo tokko [lump sum] kaffalamuu qaba. Qabatamatti garuu, qallabni yeroo yeroon akka kaffalamu murteessuun kan baratame miti. Irra caalaatti, abbootiin murtii raawwiif akka mijatuuf jecha gareen itti gaafatamu qallaba iddoo tokkotti akka kaffalu yoo murteessan mul'ata. As irratti wanti dagatamuu hin qabne, kan murtaa'u qallaba waan ta'eef dirqamni kun immoo jiraachuu qallaba fudhataa irratti kan hundaa'u ta'uun hubatamee haalli raawwii qallabaatis yaada kana ilaalcha keessa kan galche ta'uu qaba.

⁶⁸Kanuma olitti caqafame fuula 143

Dhimma Marii 20^{ffaa} Murtii DH/Ij/M/M/W/Fed.lakk 30442⁶⁹

Dhimmicha irratti waamamtuun himanna dhiyeessiteen, sababa abbaan warraa ishee shiboo elektirikaan qabamee du'eef beenyaa qallabaa kan mataa ishee fi mucaa du'aa isheen guddistuuf gaafatteetti. Manni murtii dhimmicha jalqaba ilaale galii gidduu galeessaa kan isa du'ee tilmaamaan waggaaatti qarshii 3000 fudhachuun kan waggaa 20 shallaguun beenyaa haamilee qarshii 800 (dhibba saddeet) walumatti Humni Ibsaa Itoophiyaa himattuuf akka kaffalu murteesseera.

DHIMMWF dhimmicha iyyannoodhaan ilaalee murtii kenneen “---- gaaffiin iyyattuun qallabaa kan mataa ishee fi kan mucaa ishee gaafatte akka Shh kwt. 2095(1) tti ilaalamuu kan qabu dha. Beenyaan haala kanaan kaffalamu qallaba kaffaluudhaan akka ta'e seerichaan ifatti kaa'ameera waan ta'eef, iyyataan qallaba kennuuf dirqama qaba kan jedhu tumaalee SHH keewwata 807 fi itti aananii jiran waliin ilaalamuu qaba. Akka SHH kwt 812 tti namni qallabni akka kaffalamuuf dirqama ta'u, namni dirqamichi akka raawwatamuuf gaafatu nama hojjetee of qallabuu kan hin dandeenyee fi rakkoo irratti kan kufe ta'ee yoo argame akka ta'e argisiisa. Dhimma qabanne irratti iyyattuun akkuma abbaa warraa ishee umurii dargaggummaa irra kan jirtu malee hojjetee of qallabuu kan hin dandeenye yookaan gama kanaan rakkoo irra kan jirtu ta'uu hin ibsamne. Waamamtuun beenyaa kana kan gaafattes sababa abbaan warraa ishee du'e qofaaf kallattiin beenyaan ni kaffalama yaada jedhuun dha. Kuni garuu seerichaan kan fudhatama qabu miti. Iyyataan qallaba kaffaluuf kan dirqamu mucaa ishii hojjetee of jiraachisuu hin dandeenye qofaa fi dha.” jechuun mucaan isa du'ee umuriin ishee waggaa 18 hanga ga'utti iyyataan ji'aan qarshii 100 akka kaffaluuf jechuun murteesseera.

Dhimma 21^{ffaa} Murtii dh/ij/M/M/W/Federaalaa lakk.50225⁷⁰

Dhimmichi MMO Godina Shawwaa Bahaatti kan jalqabe yoo ta'u himattootni sababa abbaan isaanii konkolaataa himatamaadhaan rukkutamee miidhaa irra ga'een waan du'eef, beenyaan qallabaa akka kaffalamuuf gaafataniiru. Himattootni yeroo abbaan isaanii du'etti umuriin isaanii waggaa 18 ol ta'uu, barattoota ta'uu fi gargaarsa abbaa isaaniitiin kan jiraatan ta'uu

⁶⁹Iyyataa humna ibsaa Itoophiyaa fi Waamamtuu Dinguwaa Amene, Murtii DHIMMWF jildii 5 fuula 149-152.

⁷⁰Iyyataa Dhaabbata Inshuraansii Itoophiyaa fi waamamtuu Zinnaash Asaffaa faa(N-2) jildii 10 fuula 255.)

mirkanaa'eera. Kubbaaniyaan Inshuraansii Itoophiyaa dhimmacha irratti gidduu seenuun himattootni yeroo abbaan isaanii du'etti umuriin isaanii waggaa 18 ol waan ta'eef, beenyaa qallabaa gaafachuu hin danda'an jechuun falmeera. MMO Godina shawaa Bahaa himattootaaf beenyaa qallabaa qarshiin 21,000 akka kaffalamuuf murteesseera. Manni Murtii Waliigala Oromiyaatis murtii kana cimsee murteesseera.

Kubbaaniyaan Inshuraansii Itoophiyaa murtii kana komachuun Dhaddacha Ijibbaata Mana Murtii waliigala Federaalaatti kan iyyate yoo ta'u, dhaddachi ijibbaataas bitaa mirga erga wal falmisiisee booda murtii kenneen falmicha irraa wanti hubatamu waamamtootni abbaan isaanii konkolaataa maamila iyyataan rukkutamee yoo du'u, umuriin isaanii waggaa 18 ol ta'uu, yeroosanittis barattoota ta'anii du'aa abbaa isaaniin kan gargaaramaa turan ta'uu firii dubbii mana murtii jalaatti qulqullaa'e ta'uu isaa irra iyyuu iyyataan dhaddacha kanattis ta'e mana murtii jalaatti waamamtootni umuriin isaanii waggaa 18 guuteera falmii jedhu malee dhugumatti haalli itti of danda'an jiraachuu kan falme miti. Kana yoo ta'e waamamtootni umuriin isaanii waggaa 18 ol waan ta'e qofaa fi abbaa isaanii sababa balaa konkolaataan du'eef, beenyaan isaaniif hin malu jechuudhaaf sababni bu'uura seeraa qabu hin jiru. Inni murteessaan, haala itti qallaba gaafataan jiraatu dha. Inni qallaba gaafatu, qallaba isaa haala itti argachuu hin dandeenye keessa kan jiru ta'uu kan mirkanaa'e yoo ta'e, gaa'elaaf kan ga'e ta'e dhimmi waa'ee gaa'ela ga'uu sababni itti tilmaama keessa galuuf hin jiraatu. Waamamtootni yeroo sanitti barattoota ta'uun isaanii yoo ilaalamus haala qabatamatti osoo barnoota isaanii baratanii of jiraachisuu danda'u jechuun hin danda'amu. Kanaafuu, komii iyyataan waamamtootni yeroo abbaan isaanii du'u sababa umuriin isaanii waggaa kudha saddeet guuteef qofa beenyaa bifa qallabaan isaaniif hin malu jechuudhaan dhiyeesse faallaa qabiyyee fi yaada tumaa SHH kwt.2095 (1) fi waa'ee qallabaa ala waan ta'eef, fudhatama hin qabu jechuun murtii manneen murtii jalaa cimseera.

Dhimma 22^{ffaa} Murtii Dh/Ij/M/M/W/F/ Gal.lakk. 32250⁷¹

Dhimmichi kan jalqabe MMSD Federaalaatti yoo ta'u, iyyattuun himanna dhiyeessiteen deebii kennitootni sababa du'a mucaa isheef itti gaafatamtoota waan ta'aniif beenyaa qarshii 90,600 akka kaffalaniif gaafatteetti. Manni Murti kunis bitaaa fi mirga erga falmisiisee, inni du'e

⁷¹Iyyattuu Asnaaqech Waldamaariyam fi deebii kennitoota Katamaa Tasammaa faa(n-5) jildii 5 , fuula 159-161

himattuuf ji'atti qarshii 300 kutaa waan tureef himattuun umuriin ishee hanga waggaa 85 ga'utti beenyaan qallabaa ji'atti qarshii 300 waliigala kan waggaa 18 akka kaffalaniif murteesseera.

Manni murtii ol'aanaa dhimmicha ol'iyyannoodhaan ilaalee hanga beenyaa cimsee akkaataa kaffaltii irratti qallabni kaffalamuu kan qabu iddoo tokkotti osoo hin taane akka haala dhimmichaatti yeroo yerootti waan ta'eef, himatamtootni baasii sirna awwaalchaa fi qallaba kan darbe yeroo tokkotti kaffalanii beenyaa fuula duraa garuu waggaa waggadhaan baankii yookaan dhaabbata maallaqaa bakka mana jireenya himattuutti argamutti akka galchaniif himattuunis hanga umuriin ishee waggaa 85 ga'utti, ji'a ji'aan qarshii 300 akka baafatee fayyadamtu tarii himattuun umuriin ishee waggaa 85 osoo hin geenye yoo duute, maallaqni baankii taa'ee ol'iyyattootaaf akka deebi'u haa ta'u jechuudhaan fooyyessee murteesseera.

Himattuun jalaa haala kaffaltii kana irratti komachuudhaan kan DHIMMWF tti kan iyyatte yoo ta'u dhaddachi ijibbata Federaalaatis bitaa fi mirga falmisiisee booda murtii kenneen iyyattuun (himattuun) beenyaa qallabaa ji'atti qarshii 300 baastee akka fayyadamtu gochuun sirriidha, garuu kaffaltiin kun hanga umuriin ishee waggaa 85 guuttutti itti fufiinsa akka qabaatuuf qarshichi waggaatti osoo hin taane yeroodhuma tokko baankiitti galii ta'uu qaba jedheera. Akka manni murtii ol'aanaa jedhetti, waamamtootni beenyaa waggaa waggaa akka kaffalan kan murteesse garuu tarii waamamtootni dura iyyattuu yoo du'an iyyattuun haala itti beenyaa argattu jalaa hafuu akka danda'u tilmaama keessa kan galche miti. Iyyattuun hanga lubbuun jiraattuttii fi waggaa 85 guuttutti ji'a ji'aan argachuu akka dandeessuuf amansiisaa kan ta'u, waamamtootni beenyaa murtaa'e kana walitti qabani baankii yookaan dhaabbata maallaqaa keessa yoo kaa'ani dha. Tarii iyyattuun dursa yoo duute waamamtootni qarshicha haalli itti deebisanii argatan waan jiraatuuf waamamtootnis ishee dura yoo du'an, iyyattuun beenyaan osoo irraa hin cinne itti fufiinaan argachuu dandeessi. Kana waan ta'eef, waamamtootni hanga beenyaa waggaa waggaa akka kaffalan murteessuun sirrii miti jechuudhaan qarshiin hundi baankii naannoo mana jireenya himattuu kaa'amee himattuun umuriin ishee hanga waggaa 85 ga'utti ji'atti qarshii 300 baasuun akka fayyadamtu umuriin ishee waggaa 85 osoo hin guutiin yoo duute waamamtootni deebisanii akka fudhatan murteesseera.

Dhimma 23^{ffaa} Murtii Dh/Ij/M/M/W/F lakk38117⁷²

Dhimmicha irratti iyyataan sababa konkolaataan qabeenyummaan isaa kan waamamaa tokkoffaa ta'ee fi waamamaa lammaffaan konkolaachifamu sababa balleessaa konkolaachisaatiin mucaa isaa umuriin waggaa 11 ta'e rukkutee ajjeeseef himatamtootni itti gaafatamtoota ta'anii beenyaa akka kaffalaniif gaafateera.

Mucaan kun yeroo barnoota irraa galutti maatii isaa hojii qonnaa garaagaraatiin gargaaraa akka ture mirkanaa'eera. Manni murtii dhimmicha sadarkaa duraan ilaale iyyataan sababa du'a mucaa isaatiif fayidaa dhabee fi kan gara fuula duraas kan mirkanaa'e miti jechuudhaan beenyaa haamilee qofa murteesseera.

DHIMMWFdhimmicha iyyannoon ilaalee murtii kenneen, mucaa kun yeroo boqonnaa isaa fi barnootaa deebi'utti maatii isaa (himattootaaf) kan isaan gargaaraa ture ta'uu yoo mirkanaa'e, sababa du'aatii isaatiin miidhaan ga'e hin jiru jechuun hin danda'amu. Kana malees, iyyataan mucaan isaanii waggaa 11 sababa balaa konkolaataadhaan du'uu isaatiin mucaan isaanii gargaarsa humnaa fi kan biroo fuula duratti kennuuf kan irraa cite ta'uu hubatama. Kanaafuu, iyyataaf beenyaan qallabaa bu'uura SHH kwt.2090, 2091 fi 2095 kaffalamuuf qaba jechuudhaan akka SHH kwt.2102 tiin qarshii 12,000 akka kaffalan murteesseera.

1) Gaaffiilee Marii

1. Dhimma isa jalqabaa (20^{ffaa}) irratti Dhaddachi Ijibbaataa SHH kwt.812 (SMO kwt.218) bu'uureffachuun murteesse akkamitti ilaaltu? Qallabni yoo murtaa'u, bu'uura qajeeltoo Seera Maatiidhaan ilaalamuu qaba kan jedhamu yoo ta'e, akka Seera Maatii Oromiyaa keewwata 219 (2) tti **hangi qallabaa** kan murtaa'u rakkina qallaba fudhataa fi humna nama qallaba kennuu waliin madaaluu dhaani dha. Qajeeltoon kun hanga beenyaa qallabaa murteessuufis nu gargaaraa?
2. Akkaataa qallabni itti murtaa'uu fi kaffalamuun wal qabatee dhimma 22^{ffaa} armaan olii irratti murtiiwwan sadarkaa sadarkaan kennaman akkamiin madaaltu? Tumaa SHH kwt.2154 waliin hoo? Falli biraa yoo jiraates, muuxxannoo qabdan waliin kaasaati marii'adhaa!

⁷² Iyyataa Biraanuu Fayisaa fi waamamtoota Inshuraansii Naayil faa (n-2) jildii 11 ,fuula 422-424

3. Dhimma 21^{ffaa} irratti manneen murtii sadarkaa sadarkaan jiran himattootni umuriin isaanii waggaa 18 ol ta'us, sababa barattoota ta'anii fi du'aa abbaa isaanii irratti hirkatanii turaniif beenyaa muteessaniiru. Murtiiwwan kana irratti hagam waliigaltu? Beenyaan kun hanga kamiif kan isaan fayyadu jedhama? Hanga isaan baruumsa sadarkaa 1^{ffaa} xumuran moo sadarkaa lammaffaa, ol aanaa xumuranitti? Hanga isaa murteessuuf hoo maal bu'uureffachuu barbaachisa?
4. Dhimma tokko irratti ijoolleen du'aa sababa abbaan isaanii himatamtootaan ajjeefameef beenyaa akka kaffalanuuf kan himatan yoo ta'u, himatamtootni deebii kennaniin "du'aan qotee bulaa waan tureef sababa inni du'eef lafti ijoollee isaa (himattoota) irraa fudhatame waan hin jirreef, beenyaa gatii hojii humnaa eddoo abbaa isaanii bu'ee hojjetuuf yoo ta'e malee galiin irraa citu waan hin jirreef itti hin gaafatmanummaa biraa hin qabnu" jedhu dhiyeessaniiru. Wanti ibsame kun dhugaa yoo ta'e, falmiin akkasii bu'uura seeraa qaba jettuu? Gumaachi abbaa himattootaa human qofaan jechuun danda'amaa?
5. Dhimma 23^{ffaa} irratti mucaan umuriin waggaa 11 sababa du'eef beenyaan qallabaa maatii isaaf murteessuun sirrii dha jettuu? Sababa keessan waliin kaasaa.
6. Miidhaa du'aatiif beenyaa gaafatamuuf umuriin ilaalamu kan himataati moo? kan du'aati? Fakkeenyaaf, namni du'e nama umuriin waggaa 50 ol yoo ta'ee fi namni qallaba gaafatu immoo nama daa'ima waggaa 18 gad yoo ta'e umurii kamtu ilaalamuu qaba? Muuxxannoo qabdan waliin kaasaa ti irratti marii'adhaa!

4.3. Miidhaa Qabeenyaaf Beenyaa Murtaa'u

Armaan olitti akkuma ilaalle, beenyaan miidhaa ifaa akka bu'uuraatti maallaqaan kan kaffalamu yoo ta'u, manni murtii bakka beenyaa maallaqaa yookaan beenyaa maallaqaan cinatti bilisummaa namootaa fi mirga garee sadaffaa haala hin tuqneen beenyaa bifa biroo murteessuu akka danda'an seera HH kwt.2090 (1, 2) tumameera. Haaluma kanaan, miidhaa bifa biraan hirphamuu danda'an keessaa tokko miidhaa qabeenya irra ga'u dha. Bu'uura tumaalee SHH kwt.2118 fi 2119 tiin miidhaan qabeenya irra ga'u maallaqaan alatti qabeenya deebisiisuu (Restitution) fi qabeenya wal fakkaataan bakka buusisuu (Reparation in kind) dabalata.

Malli qabeenya deebisiisuu raawwattiinsa kan qabaatu qabeenya seeraan ala fudhatameef yoo ta'u, himatamaan meeshicha qofa osoo hin taane bu'aa qabeenyichi erga seeraan ala fudhatamee

argamsiises walumaan akka deebi’u taasifama. Fakkeenya, horiin hatame dhale kan wal hore yoo ta’e baasii isaa bu’uura SHH kwt.2168-2178 mirgi gaafachuu akkuma eegametti ta’ee kan dhalate hundumaa himataaf deebisuu qaba.

Miidhaan qabeenyaa bifoote maallaqaan alatti armaan olitti ibsamaniin hirphamuu kan hin dandeenye yoo ta’e, yookiin Manni Murtii beenyaa bifa maallaqaa kan filate yoo ta’e, maloota beenyaan maallaqaa itti shallagamu armaan olitti ilaalle maloota eddootti deebisuu (Reinstatement) fi miidhaa ga’e gatii isaa tilmaamuu (value) bu’uureffachuun hanga beenyaa maallaqaan shallaguun ni danda’ama. Fakkeenyaaf, sababa miidhaa qabeenya irra ga’een gatiin isaa kan gad xiqqaate, guutummaatti manca’e yookaan bade yoo ta’e, meeshaa wal fakkaatuun bakka buusisuun kan hin danda’amne yookaan raawwiif hin mijanne yoo ta’e, beenyaa maallaqaan shallaguun ni danda’ama. Kana malees, sababa miidhaa qabeenya irra gaheen galii citee fi baasii mudate tilmaamuun murtaa’uu qaba.

Miidhaa qabeenya irra ga’uun wal qabatee qabxiin ilaalamuu qabu kan biraa daangaa itti gaafatamummaa dhaabbiilee Inshuraansii ti. Kunis, yeroo tokko tokko qabeenya miidhaan irra gahe suphuun yookaan bakka buusuun kan danda’amu ta’u illee, sababa miidhaa qabeenyaa irra ga’een kasaarri al-kallattii (galii cite yookaan baasii dabalataa) mudachuu danda’a. Yeroo akkasii gareen bu’uura Seera Itti gaafatamummaa Waliigalateen Alaan itti gaafatamaa ta’e, bu’uura qajeeltoo SHH kwt.2091 jalatti ibsameen hanga miidhaa ga’eef itti gaafatamaa ta’us, dhaabbiileen Inshuraansii haguuggii waan hin kennineef itti gaafatamummaa hin qabnu falmii jedhu yoo kaasan ni mul’ata. Inumaa, dhaabbiileen Inshuraansii biyya keenyaa tokko tokko imaammata (waliigaltee Inshuraansii) qabeenyaa fi itti gaafatamummaaf kennan irratti keewwata ‘yommuu miidhaan dhaqqabutti dhaabbatichi al-kallattii (consequential loss)⁷³ dhaqqabuuf itti hin gaafatamu’ jedhu fayyadamu.⁷⁴ Yommuu miidhaan ga’uttis keewwata kana bu’uureffachuun, yeroo tokko tokko immoo osoo keewwatni akkasii waliigaltee keessa hin jiraatiin iyyuu miidhaa dhaqqabe keessaa adda baasuun ‘kasaara al-kallattii ti’ waan ta’eef itti gaafatamummaa hin qabnu falmii jedhu yoo kaasan ni mul’ata. Waa’een kasaara al-kallattii kun seerota biyya

⁷³ ‘Kasaara al-kallattii’ kan jedhame Afaan Ingilfaan “consequential loss” kan jedhamu yoo ta’u yeroo tokko tokkos “Indirect loss”, “special loss” jedhamuun beekama. Glenn D. West and Sara G. Duran, “Reassessing the ‘Consequences’ of Consequential Damage Waivers in Acquisition Agreements” *The business lawyer* vol.63, (2008) ;p.788, <http://www.investopedia.com/terms/c/consequential-loss.asp>.

⁷⁴ Fakkeenyaaf, Dhaabbatni Inshuraansii Awwaash unka imaammataa haguuggii konkolaataa daldalaaf maamilli akka guutuuf qopheesse lakkoofsa 7 (II) (b) fi 7 (II) (m) irratti dhaabbatichi kasaara al-kallattiif itti gaafatamaa akka hin taane kaa’a.

keenyaan adda bahee ifatti tumamee hin argamu. Haata’u malee Dhaddachi Ijibbaata Mana Murtii Waliigala Federaalaa falmiiwwan kasaara al-kallattii hariiroo waliigaltee Inshuraansii keessatti ka’an galmeewwan lakk.27565 fi 22162 irratti qajeeltoo garaagaraa bu’uureffachuun murteesseera.

Hiikkoo DHIMMWF kenne osoo hin ilaaliin dura qabxiiwwan dhimma kana waliin ilaalamuu qaban kaasuun barbaachisaa dha. Kunis, tokkoffaa, akka SD kwt 665 tti gaafatamummaa dhaabbata Inshuraansii hanga waliigaltee irratti caqafame caaluu hin qabu. Gama biraatiin dhaabbiileen Inshuraansii haguuggii yeroo kennanitti bakka Inshuraansii fudhatee (Insured) bu’uun dirqama beenyaa kaffaluu kan qabaatan yoo ta’u, kasaarri al-kallattii sababa miidhaan gaheef qofa osoo hin taane, sababa gareen itti gaafatamaa ta’e dirqama isaa (beenyaa kaffaluu) yerootti hin baaneef dhaqqabuu danda’a. Kanaafuu, manneen murtii daangaa itti gaafatamummaa dhaabbiilee inshuraansii yoo murteessan yaadota kana yaada keessa kan galche ta’uu qaba.

Dhimma 24^{ffaa}

Dhimmi kun MMO Godina Arsii Lixaatti kan dhiyaatee murtaa’e dha.⁷⁵ Himataan himanna dhiyeesseen “lafa qabiyyee koo ta’e hektaara 0.8 waggatti yeroo lama jallisiin irraa oomishamu gaafa 16/01/2006 jeequmsaan akka itti hin fayyadamne na dhorkinaan MMA Gadab Hasaasatti himadhee lakkoofsa galme 15976 naaf murtaa’ee hanga dhaddacha ijibbaataa deemanii lakkoofsa 199684 irratti cimeera. Bu’uura murtii kanaanis MMA Gadab Hasaasaatti galme lakkoofsa 17534 irratti naaf raawwatameera. Lafa kana erga falmiin irratti gaggeeffamuu jalqabe irraa hanga naaf raawwatamu bara 2006 hanga 2009 kan ture waan ta’eef oomisha waggaa sadii hafe kan Shunkurtii Adii, Kaarotaa fi Garbuu oomishaa argadhu akkasumas, albuuda dhakaa baasee argachuu malu shallagamee waliigala qarshii 800,000 waan na dhabsiisaniif baasii fi kisaaraa kiyya waliin akka naaf kaffalan” jechuun dhiyeesseera.

Himatamtootni jalaatis deebii kennaniin “itti gaafatamummaa hin qabnu, lafti kun illee kan oomishaa osoo hin taane lafa gar-tokkeen dhagaa, baargamoo fi hadaamiin qabamee fi lafa lalisaa hin taane akkasumas, guyyaa tokkollee jallisiif oolee hin beekne dha. Osoo lafa jallisii

⁷⁵ Galme lakkoofsa 39366 irratti himataa Darajjee Taafassaawarqii fi himatamaa Hajji Hasan gidduutti falmamee dhaddacha guyyaa 08/04/2012 murtaa’e

jedhame iyyuu tilmaamni dhiyaate ogeessaan kan tilmaame waan hin taaneef, himanni kufaa nuuf haa ta’u” jechuun deebisaniiru.

Qulqulleessa taasifameen himatamtootni bara 2006 lafa himataa jeequmsaan qabatani hanga bara 2008 raawwiidhaan lakkisanitti harka isaanii turuu, himataan laficha bara 2006 duratti qonnaanis ta’e, jallisiin itti fayyadamee akka hin beekne, ta’us himataan lafichi walakkaan lafa jallisiif ta’uu danda’u waan ta’eef, himataan jallisiif osoo fayyadameera ta’e baasiin garaagaraa irraa hir’atee oomisha tilmaamni isaa qarshii 79,000 baasu akka argatu ture qulqulleessa taasifameen qulqullaa’eera. Manni murtii ol’aanaatis kanumaan himataan lafa isaa jalaa qabatame kana osoo qonna jallisiin fayyadame oomisha waggaa sadii qarshiitti 79,000 kan argatu ture himatamtootni kan dhabsiisan waan ta’eef haa kaffalaniif jedhee murteesseera. MMWO dhaddacha dhaabbii kibbaa dhimmicha ol’iyyannoodhaan galmee lakkofsa 325138 irratti ilaalee murtii kenneen, akka SHH kwt.2091 tiin beenyaan miidhaa kan gaafatamu miidhaan gahuun isaa yoo mirkanaa’e dha. Dhimma kana irratti garuu, deebii kennaan lafti isaa osoo jalaa hin qabamiin duratti akkaataa himanna isaatiin jallisiidhaaf itti fayyadamaa turuun isaa hin mirkanoofne. Kana yoo ta’e immoo, bu’uura tumaa seeraa olitti ibsameen miidhaan gahuun isaa waan hin mirkanoofneef beenyaa galii cite jedhee gaafachuu hin danda’u. Tilmaamni waajjirri Qonnaa dhiyeesse, osoo deebii kennaan lafa falmiif sababa ta’e qonnaaf tajaajilame galii argamuu malu dha. Haata’u malee, deebii kennaan saniin duratti qonnaan kan fayyadamaa ture miti. Kanaafuu, shallaggiin beenyaa mana murtii jalaatti murtaa’e beenyaa miidhaa qabatamaan dhaqqabuun isaa hin mirkanoofneef waan ta’eef, jedhee murtii mana murtii ol’aanaa diigee murteesseera.

Dhimma 25^{ffaa} Galmee Dh/Ij/M/M/W/F Galmee Lakk. 27565⁷⁶

Ka’umsi dhimma kanaa himanna beenyaa deebii kennaan 1^{ffaa} waamamaa 1^{ffaa} fi konkolaachisaa waamamaa 1^{ffaa} irratti mana murtii godina shawaa bahaatti dhiyeesse yoo ta’u, qabiyyeen himanna isaa konkolaataan qabeenyummaan isaa kan waamamaa 1^{ffaa} ta’e, konkolaataa taaksii isaatti bu’uun guutummaatti fayidaan ala waan ta’eef, gatii taaksii qarshii 80,000 (kuma saddeettama), galii guyyaa taaksiin argamsiisu guyyaatti qarshii 100 kan guyyaa 211 qarshii

⁷⁶Iyyataa Dhaabbata Inshuraansii Itoophiyaa Vs waamamtoota Damisee Warqinee faa (N-2) jildii 5^{ffaa}

21,000 fi konkolaaticha harkisiisuuf baasii bahe qarshii 200 walumaagalatti, qarshii 101,300 akka kaffalamuufiif gaafateera.

Dhaabbatni Inshuraansii Itoophiyaa konkolaataan himatamaa (waamamaa 2^{ffaa}) miidhaa geessisteef, aguuggii kennee waan jiruuf gidduu galee falmeera. Manni murtichaa bitaa fi mirga erga falmisiisee murtii kenneen konkolaataan taaksii rukutamte guutummaatti fayidaan ala waan ta'eef, gatii konkolaatichaa qarshii 80,000, galii cite qarshii 18,300 fi konkolaaticha harkisiisuuf gatii bahe waamamaan 2^{ffaa} fi iyyataan (dhaabbatni Inshuraansii Itoophiyaa) akka kaffalan murteesseera. MMWO 's murticha cimseera.

DHIMMWFdhimmicha iyyannoodhaan ilaalee murtii kenneen, konkolaataan taaksii waamamaa 1^{ffaa} (himataa jalaa) guutummaan guutuutti faayidaan ala ta'uu isaatiin galii konkolaataan kun hojii irratti bobba'uun argamsiisu citeera. Kanaafuu, waamamaa 2^{ffaa} n miidhaa konkolaaticha irra ga'eef qofa osoo hin taane, galii himataa irraa cite kaffaluuf sababni itti gaafatamaa hin taasisne hin jiru. Kana yoo ta'e immoo, sababni miidhaan tokko qofti filatamee akka kaffalu taasifamuuf hin jiru. Akka SHH kwt 2090 ttis beenyaan kan kaffalamuu qabu hanga miidhaa ga'e wal madaaluudhaan waan ta'eef, waamamaan 2^{ffaa} gatii konkolaatichaas ta'e galii cite akka kaffalu murteessuun sirrii dha. Iyyataan konkolaatichi manca'eera jedhamee gatiin konkolaatichaa erga kaffalamee, dabalataan galiin cite akka kaffalamu murteessuun yeroo **lammaffaa akka beenyaan kaffalamu gochuu dha jechuu irraan kan hafe, sababa galii cite hin kaffalleef falmii waliigaltee yookaan seera bu'uureffate** hin dhiyeessine. Iyyataan falmii isaatiin gatii konkolaataa kaffalameen konkolaataa biraa bitee fayyadamuun galiin akka jalaa hin cinne gochuu osoo danda'uu yookaan haguuggii Inshuraansii kasaara dabalataa (consequential loss policy) bitachuudhaan galiin isaanii akka hin hafne gochuu osoo danda'anii kana osoo hin raawwanne galii isa irraa cite gaafachuu hin danda'u jechuun kan falman ta'us, iyyataan waamamaa 2^{ffaa} f Inshuraansii kenneen galii cite akka hin kaffalle (kaffaluu dhiisuuf) kan waliigalan ta'uu hin dhiyeessine jechuudhaan iyyanna kufaa taasisee murtii manneen murtii jalaa cimseera murteesseera.

Gaaffiilee Marii

1. Dhimma 24^{ffaa} irratti Murtii MMO fi MMWO kennan akkamitti madaaltu? Himatamaan lafa himataa seeraan ala qabachuun isaa yoo mirkanaa'e, himataan duraan lafichatti fayyadamuu fi fayyadamuu dhabuun ilaalamuu qaba moo miti?

2. Dhimma 25^{ffaa} armaan olii ilaalaa! Dhimmicha irratti falmii iyyataan “konkolaatichi manca’eera jedhamee gatiin konkolaatichaa erga kaffalamee dabalataan galiin cite akka kaffalamu murteessuun yeroo lammaffaa akka beenyaan kaffalamu gochuu dha” jechuun kaase haala kamiin ilaaltu? Dhimmuma wal fakkaatu irratti murtii DhIMMWF galmeelakkoofsa 127587 (jildii 21) irratti murteesseen miidhaan ga’e miidhaa guutuu (total loss) yoo ta’ee fi gatiin konkolaataa guutuu kan kaffalamu yoo ta’e, galiin citeef himanni dhiyaatu fudhatama hin qabu jedheera. Dhimmoota lameen wal biratti madaalaa ti kallattii fuula duraa irratti marii’adhaa!
3. Dhimma 25^{ffaa} irratti falmii dhaabbatni Inshuraansii Kasaara al kallatti kaffaluuf haguuggii hin kennine waan ta’eef itti gaafatamaa miti? jechuun kaase bu’uura seeraa qabaa? Dhaabbatni Inshuraansii kasaara dabalataaf kan gaafatamu yoo ta’e hagamitti ta’uu qaba?
4. Sababa miidhaa qabeenya irra ga’eef gatii isaa qofa osoo hin taane galiin cites (consequential loss) shallagamuu qaba kan jedhamu yoo ta’e, kan yeroo hagamii shallagamuu qaba? Manni Murtii wantoota akkamii ilaalcha keessa galchuu qaba?
5. Qabeenya manca’eef gatiin maallaqatti tilmaamamee kaffalamuu kan qabu yoo ta’e, gatii isa kamtu ilaalamuu qaba? Yeroon miidhaan ga’e sanatti gatii inni qabu? Gatii gabaa yeroo himanni dhiyaatuuti moo gatii gabaa yeroo murtiin kennamuu ti?

BOQONNAA SHAN

Sirna Falmii Dhimma Itti Gaafatamummaa Waliigalteen Alaa

Seensa

Sababa gocha tokkoon miidhaan namoota garaagaraa irra gahuu danda'a. Haata'u malee, namni miidhaan irra gahe hundi mirga himanna maqaa isaatiin dhiyeessuu hin qabaatu. Kana malees, sirni falmii dhimma beenyaa amala addaa mataasaa ta'e ni qabaata. Kutaa kana keessatti namoota maqaa ofiitiin himanna beenyaa dhiyeeffachuuf mirga qaban, sadarkaa mirkaneessaa fi dhimmota kanaan wal qabatan kan ilaallu ta'a.

Xumura boqonnaa kanaatti leenjifamtootni;

- Gareewwan himanna beenyaa dhiyeessuuf mirga qaban, daangaa mirga isaanii waliin adda baafatu.
- Mirkaneessa himanna beenyaan wal qabatee bu'aa murtii dhimma yakkaa hordofsiisu, haalota itti himatni beenyaa mirknaa'u irratti hubannoo qaban gabbifatu.
- Walumaagalatti dhimma falmii himanna beenyaan irratti qabxiwwan darbiinsa yeroo, garee falmitootaa fi himanna beenyaa mirkaneessuun wal qabatee falmisiisoo ta'an irratti hubannoo wal fakkaataa seera bu'uureffate ni argatu.

5. 1. Mirga Himata Beenyaa Dhiyeessuu

Dhimma falmii beenyaa keessatti garee himanna beenyaa dhiyeessuuf mirga qaban bakka lamatti qoodnee ilaalu dandeenya. Kanneen of danda'anii mirga ofii gaafatanii (independent claimants) fi kanneen mirga himachuu dabarfameef (derivative claimants) qabaatan dha.

5.1.1. Mirga ofiif Himata Beenyaa Dhiyeessuu (Independent claimant)

Gareen kun gochi itti gaafatamummaa hordofsiise dantaa isaanii irratti miidhaa kan geessise ta'uu mirkaneessuun kan beenyaa gaafachuu danda'ani dha. Haala kanaan, gareen himannaa dantaa isaaniif dhiyeeffachuu danda'an Miidhamaa dhuunfaa, miidhamaan dhuunfaa kan du'e yoo ta'e, firoottan isaa beenyaa qallabaaf akkasumas, maatiin isaa beenyaa haamileef himachuu danda'u.

A) Miidhamaa Dhuunfaa:- Namni gocha itti gaafatamummaa waliigalteen alaan miidhamni qaamaa, haamilee fi qabeenyaa kallattumaan isa irra gahe miidhaa kana mirkaneeffachuun beenyaa miidhaa ifaa fi beenyaa miidhaa haamilee isa irra ga'eef garee itti gaafatamaa ta'e himachuu danda'a. Akka SHH kwt.2146 tti mirgi himanna dhiyeessuu kun garee sadaffaaf dabarfamee kennamuu kan danda'u (assignment) miti. Ta'us, miidhamaan erga murtaa'eef booda akka SHH kwt.1962-1975 tti dabarsuu danda'a. Gama biraan, haala waliigalaatiin gocha balleessaan miidhaa ga'uuf mirgi beenyaaf himannaa dhiyeessuu miidhamaa dhuunfaaf kan hafe ta'us, haala addaan gocha tokko tokko miseensa maatii irratti raawwatameen (fakkeenya dirqisiisanii gudeeduu) miidhaa haamilee ga'uuf beenyaan haamilee ofumaaf maqaa ofiin gaafachuu akka danda'an SHH kwt.2111, 2114 fi 2115 jalatti tumameera.

B) Miidhamaan Dhuunfaa Kan Du'e Yoo Ta'e Firoottan Isaa Dhihoo:- Sababa miidhaa qaamaa dhaabbataa nama tokko irra ga'eef, himannaa dhiyeessuu kan danda'u miidhamaa qofaadha. Firootni isa irratti hirkatanii jiraatan sababa miidhaa qaamaa kanaan garee itti gaafatamaa ta'e himachuu hin danda'an. Ta'us, miidhamni qaamaa dhaqqabe du'aatii kan hordofsiise yoo ta'e firootni du'aa irratti hirkatan qallabaaf garee itti gaafatamaa ta'e irratti himanna dhiyeessuu danda'u. Kanneen himannaa kana dhiyeessuu danda'anis, kanneen SHH kwt. 2095 jalatti tarreeffamani dha. As irratti, garaagarummaa beenyaa qallabaa bu'uura SHH kwt.2095 tiin gaafatamuu fi mirga dhaalmaan gaafatamu adda baasanii ilaaluun barbaachisaa dha.

Mirgootni bu'uura seera dhaalmaan isa du'e irraa dhaaltotaaf darban kanneen SHH kwt.826 (2), 827 fi 2144 jalatti tarreeffaman yammuu ta'an mirgootni kunniin dhaaltoni mirga dhaalmaan (derivative claim) argatani dha. Haaluma kanaan, miidhaan ifaa isa du'e irra yeroo lubbuun jirutti irra ga'e akka SHH kwt. 826 (2) tiin mirga dhaalmaa (inheritance) ta'uun mirga dhaaltotaaf darbu akka ta'e SHH kwt.2144 (1) tumameera. Gama biraatiin, mirgi SHH. kwt.2095 qallabaaf himannaa dhiyeessuu mirga dhaaltotaaf qofa kenname miti, mirga dhaaltotni hundi argatanis miti, mirga dhaalmaas miti. Garuu, mirga himannaa dantaa dhuunfaa bu'uureffatee of danda'ee dhiyaatu dha. Kanaafuu, mirgi qallabaaf himachuu mirga dhaalmaa isa du'e irraa darbuuf osoo hin taane sababa balaa du'aatiin miidhaa dantaa dhuunfaa isaan irra ga'eef himannaa (independent claim) dhiyeessani dha. Gama biraatiin, mirgootni du'aan yeroo lubbuun jirutti qabu ture (mirga beenyaa miidhaa ifaa dabalatee) mirga dhaaltotaaf darbu malee kan gareen keewwata 2095 jalatti tarreeffaman bifa qallabaan gaafatan akka hin taane dagatamuu hin

qabu. Baratamaan garuu, manneen murtii beenyaa gosa hundaayyuu duuchaadhumatti dhaaltotaaf murteessuun ni mul'ata.

Kanumaan wal qabatee, ammas namoota akka haadhawarraa fi abbaawarraatti waliin jiraatan (Irregular union) keessaa tokko yoo du'e, kan hafe beenyaa qallabaaf himachuu ni danda'aa? kan jedhuuf kallattii lamaan yaadni dhiyaachuu danda'a. Inni tokkoffaan, tumaan SHH kwt. 2095 namoota wal irratti hirkatanii jiran sababa inni tokko du'eef inni kan biraa beenyaa miidhaa qallabaa akka argatu yaadamee ti waan ta'eef, mirgi qallaba gaafachuu jiraachuu mala kan jedhu yoo ta'u yaadni lammaffaa immoo, seerichi ifatti adda baasee abbaa warraa fi haadha warraa jedhee kan kaa'e waan ta'eef, haalli itti hariiroon akka abbaa warra fi haadha warraatti waliin jiraachuu as keessatti hammatamu hin jiru kan jedhu dha. Qabxiin kun caalmaatti kan irratti marii'atamu ta'a.

C) Miidhamaan Dhuunfaa Kan Du'e Yoo Ta'e, Beenyaa Haamileetiif Maatii Isaa: – Mirgi qallaba gaafachuu firoottan dhihoo du'aaf akka SHH kwt.2095 tti eegame beenyaa miidhaa ifaa malee beenyaa miidhaa haamilee kan ilaallatu miti. Beenyaa haamilee ilaalchisee akka shh kwt.2113 tti mirgi himachuu maatii isa du'eef kan kenname dha. As irratti 'Maatii' kan jedhu kallattiidhaan hiikkoon seerichaan hin kennamne. Haata'u malee beenyaan haamilee kaffalamu bakka tokkotti 'bakka bu'aa maatiif' kan kaffalamu malee kan qoqqoodamu akka hin taane tumaa SHH kwt.2116 fi 2117 irraa hubatama. Haala kanaan, manni murtii bakka bu'aa maatii adda baasuuf haala baratama naannoo bu'uureffatee murteessuu qaba. Haala baratama naannootiin murteessuun yoo hin danda'amne immoo tartiiba SHH kwt.2117 irratti hundaa'ee murteessuu qaba. Bu'uura kanaan beenyaan haamilee bu'uura SHH kwt.2117 tiin kan murtaa'u yoo ta'e, jalqaba abbaa warraa /haadha warraa du'aaf kaffalama. Abbaan Warraa/ haati watraa yoo hin jirre yookaan dandeettii seeraa hin hin qabaanne mucaa du'aa/duutuu umuriin caalu ta'ee dandeettii seeraa qabuuf kaffalama. Yoo kun hin jiraanne, tartiibumaan abbaa, haadha fi obbolaa umuriin caalu bakka bu'aa maatii ta'a. Haala kanaan, manni murtii bakka bu'aa maatii bu'uura tumaa seeraa kanaan kan murteessuu yoo ta'e (baratama naannoo yoo hin hordofne) beenyaan nama bu'uura tumaa kanaan adda baheef qofa akka kaffalamu murteessa jechuu dha. Kunis, beenyaan haamilee maatii du'aaf murtaa'u mirga adda osoo hin baane eddo tokkotti nama ulaagaa guuteef qofa kaffalamu ta'uu argisiisa.

Gaaffiilee Marii

- 1) Namni tokko miidhaan qaamaa cimaa irra ga'ee sababa kanaanis gareen itti gaafatamaa ta'e beenyaa fuula duraa akka kaffalu yoo taasifamee fi booda miidhamaan miidhaa isa irra ga'e kanaan kan du'e yoo ta'e, namootni akka SHH kwt.2095 qallabaaf isa irratti hirkatan garee itti gaafatamaa ta'e qallabaaf himachuu danda'uu? Miidhamaan falmii irra osoo jiruu (osoo hin murtaa'iiniif) kan du'e yoo ta'e hoo mirgi dhaaltotaa (2144 (1) fi firootan isaa (2095) haala kamiin fala argachuu qaba jettu? Daangaa raawwii tumaalee kanneenii irratti marii'adhaa!
- 2) Yaada "Mirgi akka SHH kwt. 2095 qallabaaf himanna dhiyeessuu mirga dhaaltotaaf qofa kenname miti, mirga dhaaltotni hundi argatanis miti, mirga dhaalmaas miti garuu mirga himanna dantaa dhuunfaa bu'uureffatee of danda'ee dhiyaatu dha" jedhu maal jechuu akka ta'e tumaalee SHH kwt.828, 2095 (1), 2144 (1) waliin xiinxaluun irratti marii'adhaa!
- 3) Gareen bu'uura SHH kwt.2095 tiin qallaba gaafatan mirga himanna of danda'e (independent claim) qabaatu yeroo jennu maal jechuudha? Ogeessi seeraa tokko namootni kun mirgi gaafatan isa du'e irraa kan darbuuf waan hin taaneef gareen ittigaafatamaa ta'e falmii miidhamaa irratti kaasuu danda'u kan hanga beenyaa hir'isuuf danda'u kan akka miidhaa ga'u keessatti hirmaannaa qabaachuu (SHH kwt.2098 (2)) gareewwan qallaba gaafatan irratti kaasee beenyaan akka xiqqaatu gaafachuu hin danda'u jedhu.⁷⁷ Yaada kana irratti waliigaltuu?
- 4) Sababa du'aaf beenyaa akka SHH kwt.2095 gaafatamuu fi akka SHH kwt.2113 tti gaafatamu ilaalchisee gareewwan himanna dhiyeessuu danda'an ilaalchisee garaagarummaa fi tokkummaa jiru tarreessaa. Hojimaata jiru irrattis muuxannoo qabdan kaasaati irratti marii'adhaa!
- 5) Namoota akka haadha warraa fi abbaa warraatti waliin jiraatan keessaa tokko yoo du'e, kan hafe qallabaaf garee itti gaafatamaa ta'e himachuu danda'aa? Dhalatoota gadi lakkaa'aman isa du'ee (descendants) kan jedhu ijoollee guddifachaa dabalataa?
- 6) Gareen qallaba gaafatu qabeenya isa du'ee kan dhaale yoo ta'e, garee itti gaafatamaa ta'e irraa qallaba gaafachuu danda'aa? Ogeessi seeraa tokko hangi qabeenya dhaalmaan isa du'e

⁷⁷ Chichinovich, fuula 95

irraa darbeef gahaa yoo ta'e, miidhaan gama qallabaan irra gahu waan hin jiraanneef akkasumas, sadarkaa qallaba itti gaafatu irra waan hin taaneef, beenyaan murtaa'uuf hin qabu jedhu. Yaada kana irratti waliigaltuu? Tumaa SHH kwt.2095 (1) fi 2095 (3) waliin irratti marii'adhaa!

5.1.2. Garee Mirga Himachuu Miidhamaa Dhuunfaa Irraa Argatan (Derivative)

Akka bu'uuraatti, mirgi himannaa beenyaa dhiyeessuu garee sadaffaaf kan dabarfamu akka hin taane SHH kwt.2146 (1) jalatti tumameera. Mirgi himanna beenyaa waliigalteedhaan kan hin dabarfamne ta'us, haalli itti gareen sadaffaa mirga kana seeraan yookaan waliigalteedhaan argatu ni jiraata. Gareewwan armaan gadii miidhaa kallattii osoo irra hin ga'iin maqaa isaaniin himanna beenyaa dhiyeessuu kan danda'anidha.

A) **Dhaaltota Miidhamaa (2144):-** Miidhamaan kan du'e yoo ta'e, dhaaltotni isaa miidhaa ifaa osoo lubbuun jiruu isa irra ga'eef beenyaa gaafachuu danda'u. Beenyaa miidhaa haamilee garuu himannaa dhiyeessee kan du'e yoo ta'e malee mirgi himanna dhiyeessuu dhaaltotaaf kan darbu hin ta'u.

B. **Kanneen Miidhame Irraa Maallaqa Qaban:-** ulaagaaleen SHH kwt.2145 (1,2) yoo guutan miidhamaa bakka bu'uun garee itti gaafatamaa ta'e irratti himanna beenyaa dhiyeessuu danda'u. Kunis, miidhaan ga'e kabaja namummaa fi qaama isaa irratti yoo hin taanee fi dantaa maallaqaa miidhamaa qofa kan ilaallatu ta'uu fi idaan miidhaa kan dursu yoo ta'e dha. Kana malees, gareen bakka bu'u mana murtii hayyamsiisuu barbaachisa.

C. **Itti Gaafatamummaa Dhumaaf Miidhamaa Bakka Bu'uu:-** Namni hariiroo itti gaafatamummaa waliigaltee alaan miidhaan irra ga'e garee Seera IGWA tiin itti gaafatamaa ta'e irraa kallattiidhaan himanna dhiyeessuun mirga beenyaa argachuu akka qau armaan olitti ilaalleera. Gareen haala kanaan miidhamaaf beenyaa kaffaluuf itti gaafatamaa ta'e guutummaan ykn gartokkeen itti gaafatamummaa dhuma kan hin qabne ta'uu danda'a.⁷⁸ Gareen seeraan miidhamaaf itti gaafatama ta'e kun, hanga itti gaafatamummaa dhuma qabuun olitti miidhamaaf kan kaffale yoo ta'e, akka SHH kwt.2161 (2) tti bakka miidhamaa bu'uun (subrogation) garee itti gaafatamummaa dhuma qabu (qooddachuu qabu) himachuu danda'a. Haaluma kanaan, hojjetaan mootummaa balleessaa hojjiirraa raawwateen miidhaa kan geessise yoo ta'e mootummaan (waajjirri

⁷⁸ Itti gaafatamummaa dhuma mataa duree itti aanu keessatti kan ilaallu ta'a.

isaa) miidhamaaf kan itti gaafatamu ta'us, miidhamaaf erga kaffalee booda hojjataa balleessaa raawwate irraa gaafachuu akka danda'u SHH kwt.2126 (2) jalatti tumameera.⁷⁹ Miidhaa Konkolaataa ykn Maashinaan ga'u ilaalchisee abbaan qabeenyaa miidhamaaf beenyaa kaffaluufti itti gaafatamaa ta'us, miidhamaaf erga kaffalee booda miidhamaa bakka bu'ee nama Konkolaataa ykn Maashina midhaa geessise yeroo to'annaa isaa jala ture qabatee (to'annoo isaa jala ture) irraa gaafachuu danda'a.⁸⁰ Haaluma wal fakkaatuun, miidhaa beeyiladaan ga'uun wal qabatee abbaan qabeenya beeyilada miidhaa geessisee miidhamaaf erga kaffalee booda nama beeyilada miidhaa geessise to'ataa ture irraa gaafachuu danda'a.⁸¹

- D. **Kampaniin Inshuraansii yookaan Dhaabbatni Sooroma Kaffalu:-**Akka SHH kwt.2093 fi 2094 tti waliigalteen inshuraansii fi kaffaltii sooromaa (pension) miidhamaa fi dhaabbata waliigaltee uumu gidduutti bakka bu'uu akka danda'u kan dandeessisu yoo ta'e, miidhamaa bakka bu'uudhaan garee beenyaa kaffaluuf itti gaafatamu irratti himanna dhiyeessuu danda'a.

Haata'u malee, waa'ee bakka bu'uu (subrogation) dhaabbata Inshuraansiin wal qabatee seerri daldalaa fi SHH haala garaagarummaa qabuun kaa'a.

2093. - *Insured victim.(civ.code)*

(1) Where the victim is insured, he may claim compensation for the damage he has suffered on the same terms as though he had not been insured.

(2) The insurer may not claim compensation on his own behalf from the person who by his act has brought about the risk covered by the insurance contract.

(3) The **insurance contract may**, however, provide for the subrogation of the insurer to the victim's claim against the person liable.

Art. 683 *Substitution of insurer (commercial code)*—insurance for objects

⁷⁹ Ta'us akka SHH kwt.2157-2159 tti ibsameen manni murtii waajjirri (hojjechiisaan) guutummaan walakkaan dhuma irratti akka itti gaafatamu mirteessuu danda'a.

⁸⁰ SHH kwt.2083

⁸¹ SHH kwt.2073

(1) The insurer who has paid the agreed compensation shall substitute himself to the extent of the amount paid by him for the beneficiary for the purpose of claiming against third parties who caused the damage.

Art. 690. - Substitution not possible. (Insurance for persons)

Notwithstanding any provision to the contrary, the insured who has paid the agreed amount may not substitute himself for the subscriber or beneficiary for the purpose of claiming against third parties who caused the damage.

Tumaalee armaan olii kana wal biratti yoo ilaallu, akka SHH kwt.2093 (1) tti, mirgi bakka bu'uu waliigaltee irraa qofa madda. Mirgi kun waliigaltee Inshuraansii irra yoo hin jiraanne miidhamaa malee dhaabbanni Inshuraansii kaffale himachuu hin danda'u. Haata'u malee, akka seera daladala kwt. 683 tti miidhaa qabeenya irra ga'eef waliigalteen jiraachuu dhaa baatus mirgi bakka bu'uu seera irraa kan maddu dha. Haala kanaan, dhaabbatni Inshuraansii miidhamaaf yoo kaffale, bakka isaa bu'uudhaan garee sadaffaa himachuu akka danda'u dha. Akka Seera Daldalaa kwt.690 tti immoo, miidhaa namaaf Inshuraansii bu'uura waliigaltee jiruun erga miidhamaaf kaffalee bakka bu'uu hin danda'u. Seeroni kun mirga bakka bu'uu irratti haala adda addummaa qabaniin kan kaa'an ta'us tumaan seera daladala seera addaa dhimma Inshuraansii jalatti (kitaaba 3 ffaa mata duree 3 ffaa) jalatti kan hammatame waan ta'eef bu'uura seera daldalaan ilaaluun filatamaa dha.⁸²

Gaaffiilee Marii

1. Miidhaa qabeenya irra ga'eef dhaabbatni inshuraansii bu'uura haguuggii kenneen abbaa qabeenyaaf erga kaffalee booda bakkoomuun himanna yoo dhiyeesse, akka Seera Daldalaa kwt.683 ilaalamuu qaba moo akka SHH kwt.2093 (3) ilaalamuu qaba? Seera Daladala kwt.678 waliin illee ilaalaa!
2. Seeri Daldalaa kwt.689 Inshuraansiin namaaf galamu Inshuraansii beenyaa miti yeroo jedhu maal jechuu dha? SD kwt.690 fi SHH kwt.2093 (1) waliin haala kamiin hiikkamuu qaba?
3. Namni miidhaa qaamaa of fuul duraaf akka kaffalamuuf murtaa'eef osoo hin raawwachiifatiin yoo du'e dhaaltotni itti fufuun raawwachiifachuu danda'uu?

⁸² Murtii DHIMMWF galmee lakkoofsa 39902 (jildii 10) irratti hiikkoo dirqisiisaa kenname ilaalaa!

5.2. Dirqama Mirkaneessuu

Akka SHH kwt.2141 tti gareen himanna beenyaa dhiyeessu haala (sababa) himatamaan itti gaafatamaa ta'ee fi hanga miidhaa irra ga'e mirkaneessuuf dirqama qaba. Yaadni kun SDFHH kwt.83 fi 259 (1) jalattis hammatameera. Sababni itti gaafatamummaa madda itti gaafatamummaa irratti kan hundaa'u yoo ta'u, firiin dubbii himataan mirkaneessus madda itti gaafatamummaa irratti kan hundaa'u ta'a. Haaluma kanaan, itti gaafatamummaan balleessaa irratti hundaa'e yoo ta'e, himataan hanga miidhaa isa irra ga'e qofa osoo hin taane balleessaa himatamaa yookaan namni inni itti gaafatamuuf balleessaa qabaachuu isaa raggaasisuu qaba. Itti gaafatamummaa badii malee dhufu yoo ta'e garuu, himataan bu'uura SHH kwt.2066-2089 tiin, qabeenyi yookaan gochi miidhaa geessise kan himatamaa ta'uu fi hanga miidhaa dhaqqabe hubachiisuu qofatu irraa eegama.

Itti gaafatamummaa balleessaa bu'uureffateen wal qabatee himatamaan dhimmicha irratti yakkaan himatamee bilisaan lakkifamuun isaa itti gaafatamummaa himanna beenyaa jalaa akka hin baasne SHH kwt.2149 jalatti tumameera. Kunis, sadarkaan madaalii ragaa kan falmii yakkaa fi kan falmii beenyaa garaagar ta'uu kan argisiisuu dha. Haata'u malee, namni yakkaan balleessaa jedhame dhimma falmii beenyaa irratti ragaa dabalataa osoo hin barbaachisiin, yeroo hunda itti gaafatamaa ta'aa? kan jedhu kan falmisiisu dha. Akkuma dhimmoota armaan gadii irraa hubatamu, murtiin balleessummaa yakka irratti kenname falmii dhimma beenyaaf qabaatu irratti abbootii seeraa gidduu ejjennoowwan garaagaraatu jiru. Yaadni tokko, dhimma yakkaa fi hariiroo hawaasaa irratti gareen falmitootaa garaagar waan ta'aniif, murtiin balleessummaa dhimma yakkaa irratti kenname rogummaa hin qabu kan jedhu yoo ta'u, yaadni lammaffaa immoo, murtiin balleessummaa dhimma yakkaa irratti kenname akka ragaatti ilaalamuu qaba kan jedhu dha. Gareen murtiin balleessummaa jiraannaan waa'ee hanga itti gaafatamummaa malee waa'ee itti gaafatamummaa irratti ragaa dabalataa dhaga'uun hin barbaachisu jedhanis ni jiru. Qabxiiwwan kana irratti murtiiwwanii fi yaadota kana kan marii'atamu ta'ee, akka bu'uuraatti garuu, dhimmi falmii beenyaa akka SDFYkwt.154-159 galmeedhuma dhimma yakkaa irratti xumura kan argatu yoo ta'e malee falmiin dhimma hariiroo hawaasaa kam iyyuu SDFHH kaa'ame keessa darbuu qaba. Gaaffiin beenyaa akka SDFY kew.154 tti galmee yakkaa irratti kan dhiyaatu yoo ta'e illee, miidhamaan dhimma himanna beenyaaf ragaa dabalataa dhiyeeffachuu akka danda'uu fi adeemsi falmii illee akkuma falmii hariiroo hawaasaa idileetti kan gaggeeffamu

ta'uu tumaalee SDFY kwt. 154 (2) fi 156 (1) irraa hubatama. Kana jechuun garuu, murtiin balleessummaa dhimma falmii yakkaa irratti kennamu dhimma hariiroo hawaasaaf akka ragaatti dhiyaachuuf hin danda'u jechuu miti.

Gama biraatiin, hanga itti gaafatamummaa mirkaneessuun wal qabatee akkuma olitti ibsame akka SHH kwt.2141 tti himataan dirqama mirkaneessuu isa jalqabaa ni qabaata. Kanaaf, akka bu'uuraatti, gareen himatu hanga miidhaa ga'e bu'uura tilmaama himanna isaa irratti dhiyeesseen ta'uu ragaa amansiisuun mirkaneessuu qaba. Gama biraatiin, Manneen Murtiidhas, murtii haqaa kennuuf bu'uura SDFHH hayyamuun qulqulleessanii murteessuu qabu.⁸³ Manneen Murtii yommuu dabalata qulqulleessan murtii haqaa irra gahuuf akka isaan dandeessisu malee bakka garee falmitootaa bu'uun ragaa barbaaduuf waan hin taaneef adeemsa kana keessatti of eeggannoo gochuun barbaachisaa dha. Kanaumaan wal qabatee, yeroo tokko tokko himataan miidhaan irra gahuu hubachiisee hanga miidhaa ilaalchisee ragaa guutuu ta'e dhiyeeffachuu dhabuu ni danda'a. Fakkeenyaaf, namni miidhaa qaamaa irra ga'e tokko nagahee baasii wal'aansaa guutummaatti walitti qabee dhiyeeffachuu dhabuu ni danda'a. Kun immoo, haala yeroos keessa ture ykn hubannoo qabu irratti illee kan hundaa'u ta'uu danda'a. Haalli akkasii yeroo mudatutti, Miidhaan jiraachuun haala gahaa fi amansiisaa ta'een mirkanaa'ee osoo jiruu sababa nagaheen hin dhiyaanneef qofa himanna kufaa gochuurra haala armaan olitti ibsameen qulqulleessa barbaachisaa ta'e gochuun murtii haqa qabeessa ta'e kennuuf kan gargaaru ta'a. Ragaa bitaa fi mirgaa akkasumas, qulqulleessa taasifamuun miidhaan jiraachuun isaa mirkanaa'ee garuu, hanga isaa shallaguun kan rakkise yoo ta'e, manni murtii akka SHH kwt.2102 (1) tiin hanga beenyaa yaada madaalawaan murteessuu danda'a.

Dhimma 26^{ffaa} Murtii MMWO lakk 169658⁸⁴

Dhimmichi kan jalqabe MMA Gobbaatti yoo ta'u, himataan himanna dhiyeesseen "baaqelaa lafa oolchaa 6 irra facaafadhe biqilee daraaruuf firii baafachaa jiru horiin himatamaa keessa seenanii tilmaamaan kuntaala lama qarshii 1600 (kuma tokkoo fi dhibba jaha) baasu na jalaa waan

⁸³ Adeemsa falmii Hariiroo Hawaasaa keessatti haalota manneen murtii haqa baasuuf firii dubbii qulqulleessuu keessatti hirmaatan SDFHH keessatti kaa'amee jira. Haaluma kanaan akka kwt.264 (2) tiin ragaa dabalataa waamuu, akka kwt.266 tti ragaa nama dhagahame lammaffaa waamuun gaaffii barbaachisu gaafachuu, akka SDFHH kwt. 272 tti bakka qabeenyi falmiif sababa ta'etti argamuun qorachuu, akka SDFHH kwt. 132-133bakka bu'aa abbaa seeraa muuduun dabalata akka qulqullaa'u gochuu danda'a.

⁸⁴ Ol iyyataa Amaan H/Fattaa fi deebii kennaa Maammaa H/Fattaa, galmee lakk.169658 irratti dhaddacha guyyaa 1/11/2006 ooleen murtaa'e

nyaataniif himatamaan akka naaf kaffalu” kan jedhu dha. Himatamaan “horiin kiyya midhaan himatamaa hin nyaanne” jedhee falmeera.

Manni Murtichaa bitaa mirga erga falmisiisee fi ragaa dhaga’een booda murtii kenneen, “horiin himatamaa midhaan himataa irra miidhaa geessisuun mirkanaa’eera. Hanga midhaan nyaatame irratti **mormiin waan hin dhiyaanneef** himataan qarshii himanna irratti caqafame himataaf haa kaffalu jechuun” murteesseera.⁸⁵

Himatamaan itti gaafatamummaa fi hanga beenyaa irratti komachuun MMO Godina Baaleetti kan ol’iyyate yoo ta’u, MMO Godina Baalee dhimmicha ol’iyyannoon ilaalee murtii kenneen akka seera HH kwt.2028 fi 2074 tti gocha raawwatameen miidhaan na irra dhaqabee jira namni jedhu miidhaan sun qaqqabuu isaatii fi miidhaan irra gahes hagam akka ta’e hubachiisuu qaba. Himataan miidhaa ragaan kan mirkaneesse miti. Miidhaan dhaqqabe jiraachuu osoo **mirkanaa’e iyyuu akkaataa himata dhiyaateen miidhaan qarshii kuma tokkoo fi dhibba jaha qaqqabuu isaa** bakka hin ragga’amnetti hanga miidhaa irratti mormiin ka’e hin jiru jechuun isaa fudhatama kan qabu ta’ee hin mul’atu jechuun murtii mana murtii aanaa diigeera.⁸⁶

MMWO dhaddacha dhaabbii kibbaa dhimmicha ol’iyyannoon ilaalee murtii kenneen, horiin deebii kennaa (himatamaa jalaa) midhaan ol’iyyataa balleessuu mirkanaa’eera jedhee hanga miidhaa dhaqqabe irratti murtii yoo kennu “hagamtu bade kan jedhu tilmaama ol’iyyataan dhiyeesseen fudhachuuf midhaan sadarkaa biqilaa irra jiru tokko tilmaamni isaa ogeessaan bakka hin deeggaramnetti tilmaama namaatiin yoo deemame haqa kan faallessuu waan ta’uuf silaa yeroo sanatti qaama dhimma ilaalu irraa qulqullaa’uu qaba ture. Kun hin qulqullaa’iin hafeera. Kana jechuun **midhaan baduun isaa bakka mirkanaa’etti hagam kan jedhu beekamuu dhabuun ol’iyyataan gonkumaa hin miidhamne waan nama hin jechisiisneef** tilmaama midhaan bade kana kan sirrii ta’e lafa kaa’uuf waan nama rakkisuuf bu’uura SHH kwt.2102 tiin haqa qabeessummaa isaa ilaalcha keessa galchuun deebii kennaan qarshii 1000 (kuma tokko) akka kaffaluuf jedhee murteesseera.

⁸⁵Galmee MMA Gobbaa lakk. 16689 gaafa 09/05/2006 murtaa’e.⁸⁵

⁸⁶Galmee lakk. 17514 irratti murtii gaafa 18/07/2006 kenname

Dhimma 27^{ffaa}Murtii M/M/O/G/Arsii Lixaa⁸⁷

Himatootni himannaa dhiyyeessaniin-“Himatamtootni abbaa warraa himattoota 1^{ffaa} fi 2^{ffaa} kan ta’e uleedhaan wal gargaaranii tumanii ajjeesaniiru. Yakka raawwatan kanaafis, himatamanii adabamaniiru. Du’aan yeroo du’u umuriin isaa waggaa 40 yommuu ta’u, waggaa 70 nama jiraachuu danda’u dha. Du’aan haadha warraa lamaa fi ijoollee 18 lafa qotaa kan bulchuu fi guddisu dha. Maatii nama 20 qabaachuu isaa ragaa dhaaltumaan mana murtiitti mirkanaa’eera. Ijoollee du’aa keessaa namni umuriin isaa waggaa 18 gad ta’e nama 10 yoo ta’an guyyaatti qarshii 10 nyaataaf kan isaan barbaachisu yoo ta’e waggaa tokkotti daa’imman kanaaf qallabni qarshii 10x10 x360=36,000 dha. Herregni kun nyaata ijoollee kan waggaa 18 gahutti waggoota 7 ni tura. Kanaafuu qarshii 7x 36,00=252,000 ta’a. Baasii yeroo booyichaa keessummaa itti gaggeessuuf bahe qarshii 10 dabalatee walumatti qarshii 263,000.00 akka nuuf kaffalan” jechuudhaan gaafataniiru.

Himatamtootni umurii ijoollee ilaalchisee ragaan ogeessaa/mana yaalaa dhiyaate hin jiru. Umuriin du’aas waggaa 40 ta’uu ragaan mana yaalaa dhiyaate hin jiru. Du’aan hanga waggaa 70 jiraata kan jedhames kan beekamu miti. Umuriin gidduu galeessa biyya keenyaatis waggaa 38 dha. MMO Godina Arsii lixaatis deemsa falmii keessatti Umurii ijoollee miidhamaa ilaalchisee himatamtootni waan mormaniif baasii himatamtootaan hospitaalatti akka qorachiisan ajajus himatamtootni humna ittiin qorchiifnu hin qabnu jennaan ajajaan bira darbeera. Umurii isa du’ee ilaalchisee manni murtichaa bulchiinsi gandaa ragaa umurii isaa ibsu kamiyyuu yoo bira jiraate akka ibsuuf (kan kaardii filannoo dabalatee) gaafatee waajjirri bulchiinsa gandaatis inni du’e waraqaan eenyummaa bara 2000 fudhate waggaa 40 kan jedhu ta’uu gabaasee manni murtiis kanuma fudhateera. Kana malees lafa isa du’e irraa waggaatti oomishni hagamii akka argamu qulqulleeffachuuf ragaa namaa dhaga’ee dabalataanis Bulchiinsi Gandaa Hojjetaa Misoomaa Gandaa waliin ta’uun qulqulleessee akka ibsu ajajee bulchiinsi gandaatis lafti isa du’ee heektaara sadii ta’uu, akka oomisha naannotti heektaara tokko irraa waggaatti kuntaala 35 akka argamu kan heektaara sadii kuntaala 105 qarshiitti qarshii kuma 42,00 akka ta’u ibseera.

Manni murtichaa haala armaan oliin erga qulqulleessee booda murtii kenneen, hanga beenyaa murteessuuf wanti qulqullaa’uu qabu mucaan tokko guyyaatti hagam nyaataa osoo hin taane

⁸⁷Himatoota Hawaa Kadir faa (n-3) fi himatamtoota Qabato Giikkisaa faa n-4-gidduutti galmee lakkoofsa 14342 irratti dhaddacha guyyaa 26/6/2005 ooleen murtaa’e.

sababa du'a abbaa isaaniif bu'aa himattootni kan dhaban hagami kan jedhu ta'uu qaba. Haala kanaan inni du'e lafa heektaara 3 irraa oomisha argatuun ijoollee isaa kan jiraachisaa ture ta'uu waan himattootni ibsaniif, erga inni du'ees, lafti kun kiraan yookaan qixxeen qotamuu waan danda'uuf laftichi qixxee osoo kenname galiin argatan walakkaa oomisha waggaa waan ta'uuf, himattootni lafa yoo qixxee qochisiisan waggaatti qarshii 21,000 hanga ijoolleen gaa'ela geessuuf waggaa 7 baay'ifamuun 147,000 dhabu. Baasii sirna awwaalchaaf bahe qarshii 10,000, beenyaa haamilee qarshii 1000, walumatti, qarshii 158,000 himatamtootni himattootaaf akka kaffalan jechuun murteesseera.

Himatamtootni murtii kana komachuun MMWO dhaddacha dhaabbii kibbaatti kan ol'iyatan yoo ta'u, manni murtichaas murtii kenneen '—komiin guddaa ol'iyattootaa waa'ee umurii ijoollee yoo ta'u mana murtii jalaatti umurii ijoollee kana ol'iyattootni akka qorachiisan gaafatamanillee waan qorachiisuu hin dandeenyef bira darbameera. ---ijoolleen 10 umuriin waggaa 18 gad jechuun himannaan dhiyaatullee iddoo deebii kennitootni hin mirkaneeffannetti, ijoolleen hunduu gaa'ela hin geenye jechuuf nama rakkisa. Komiiin ol'iyattootaas, ijoolleen hundi gaa'ela ga'aniiru kan jedhu waan hin taaneef, ijoolleen muraasni illee ta'u gaa'ila kan hin geenye ta'uu dhaddachi kun kallattii lachuun ni hubata. **Ijoollee kanas ta'e sababa du'aan du'eef bu'aan dhaban gonkumaa hin jiru nama hin jechisiisu.** Umuriin ijoollee kamtu hagami kan jedhu bakka ragaa qabatamaan hin beekamnetti ijoolleen hundi gaa'ela ga'uuf waggaa 7 hafuu danda'a yaada jedhuun manni murtii jalaa beenyaan herrege sirrii waan hin taaneef beenyaa sirrii ta'e kaffalchiisuuf waan rakkisuuf akka SHH kwt.2113 fi 2002 (2) ti miidhaa maatii deebii kennitoota irra ga'eef qarshii 95,000 kan awwaalchaaf bahe 10000, kan haamilee 1000 walumatti qarshii 106,000 ol'iyattootni deebii kennitootaaf haa kaffalan jechuun fooyyessee murteesseera.⁸⁸DHIMMWO's murtichi dogoggora seeraa bu'uura hin qabu jedhee murteesseera.⁸⁹

⁸⁸Galmee MMWO dhaddacha dhaabbii kibbaa galmee lakk.168125- irratti ol'iyattoota Qabato Gikkisaa faa (n-4 fi deebii kennitoota Hawaa Kadir-faa (N-3)-gidduutti dhaddacha guyyaa 16/7/2006 ooleen murteesse.

⁸⁹ Galmee lakk.183794 irratti dhaddacha guyyaa 21/09/2006 ooleen kenneen murtichi dogoggora bu'uura seeraa hin qabu jedhee murtii Mana Murtii waliigalaa cimsee murteesseera.

Dhimma 28^{ffaa} Murtii DH/Ij/M/M/W/F/ lakk 46386⁹⁰

Dhimma kana irratti iyyataan mana murtii jalqaba ilaaletti himanna dhiyeesseen ”waamamaan mana baaburaa koo keessatti waardiyaa ta’ee yeroo hojjetutti kaazinaa keessaa qarshii 17,000 waan fudhatameef yakkaan himatamee jira. Kanaafuu qarshii kana dhala isaa waliin akka naaf kaffalu jechuun dhiyeesseera. Waamamaan (himatamaan jalaa) immoo gaafa qarshiin kun bade jedhame hayyamaan bakka biraa deemee waan tureef itti gaafatamaa hin ta’u jechuudhaan falmeera. Manni murtichaa waamamaa itti gaafatamaadha jedhee bu’uura himannaa dhiyaateen murteessus manni murtii dhimmicha ol’iyyannoon ilaale ragaa bitaa fi mirgaa erga dhaga’een booda maallaqani jedhame kan fudhatame ta’uu hin mirkanoofne jechuudhaan waamamaa bilisaan gaggeesseera.

Iyyataan (Himataan jalaa) waamamaan yakkaan himatamee balleessaa jedhamee adabamee osoo jiruu, ittigaafatamaa miti jechuun murtiin kenname dogoggora seeraa bu’uuraaati jechuun dhaddacha ijibbaata Mana Murtii Waliigala Federaalaatti iyyateera.

DHIMMWF tis bitaa fi mirga erga wal falmisiiseen booda murtii kenneen murtiin dhimma yakkaa irratti kenname dhimmichumaan kan hariiroo hawaasaafis rogummaa fi fudhatamummaa kan qabu ta’uu garagaltoo dubbisa tumaa shh kwt.2149 irraa ni hubatama. Bu’uura tumaa kanaan murtiin yakka irratti kenname kan himanna hariiroo hawaasaaf rogummaa kan qabaatu dhimma yakkaan himatamaan balleessaa yoo jedhamee murtaa’e yoo ta’u, kanaafis sababni kennamu qajeeltoon madaalli ragaa himanna yakkaa kan hariiroo hawaasaa irra jabaataa fi ragaa hin shakkisiisne kan gaafatu ta’uu isaati. Guduunfaa kana irra ga’uufis, ragootni dhimma yakkaaf dhagahaman dhimma hariiroo hawaasaafis kan dhiyaatanii fi dhaga’aman ta’uu qaba. Ragootni dhimma hariiroo hawaasaa fi kan yakkaaf dhaga’aman garaagar yoo ta’anii fi qabxiin itti himanni yakkaa dhiyaate kan hariiroo hawaasaa waliin hariiroo kan hin qabatne yoo ta’e, himannaa yakkaan balleessaa ta’uun yeroo hunda himanna hariiroof itti gaafatamummaa kan hin hordofsiisne ta’uu kaayyoo fi yaada tumaa kwt.2149 irraa ni hubatama. Waamamaan dhimma isa kan yakkaa irratti balleessaa kan jedhame **dirqama hojii ofii sirriitti hin baane kan jedhuun** yoo ta’u, himanni hariiroo hawaasaa iyyataan waamamaa irratti dhiyeesse immoo maallaqa

⁹⁰Iyyataa Ob. Haayiluu Tasfaawuu fi Waamamaa Birhane Mabilaatuugaafa 3/4/2004 murtaa’e. jildii 13 fuula 259-261

kaazinaa keessaa waan na jalaa hatameef, waamamaan akka naaf deebisu kan jedhu dha. Kunis, waamamaan qarshii hannaan fudhate akka deebisuuf kan dhiyaate ta'uu isaa ti. Walumaa galatti, maallaqni falmiif sababa ta'e gocha yakkaa waamamaan itti himatamee balleessaa jedhame waliin guutummaan guutuutti wal fakkaatinsa kan hin qabne waan ta'eef waamamaan bu'uura SHH kwt. 2149 haalli itti gaaafatamaa ta'u hin jiru jechuudhaan murticha cimseera.

Dhimma 29^{ffaa} Murtii Dh/I//M/M/W/F-Galmee Lakk.94181⁹¹

Dhimmichi kan jalqabe mana murtii sadarkaa duraa federaalaatti yoo ta'u, waamamtuun himanna iyyataa fi nama Biiniyaam Taaddasaa jedhamu irratti dhiyeessiteen meeshaalee daldalaa qarshii 65,000 baasu suuqii irraa waan na jalaa hataniif yakkaan himatamanii adabamaniiru. Kanaafuu, gatii meeshaalee kanaa, gatii kiraa suuqii fi sababa meeshaan kun hatameef kasaara na irra ga'e qarshii 20,000 akka kaffalan irratti naaf haa murtaa'u" jettee tti. Deemsa falmii keessattis himanni nama Biiniyam Taaddasaa irratti dhiyaate akka adda citu gaafattee adda citeera.

MMSD Federaalaas bitaa fi mirga erga wal falmisiisee booda "qabeenya hatameefi kisaara sababa qabeenyi hatameef iyyataan gamtaa fi qeenxeen itti gaafatamummaa waan qabuuf haa kaffalu jechuun murteesseera.Manni murtii ol'aanaas murtii kana cimseera.

DhIMMWFgatii meeshaalee badanii ilaalchisee murtii kenname cimsuudhaan kasaaraan wal qabatee garuu waamamtuun sababa meeshaaleen hatamaniin kasaarri qarshii 20,000 irra ga'uu mirkaneeffachuuf akka SHH kwt.2141 dirqama kan qabdu ta'us, kana mirkaneeffachuuf raga mana murtiitti dhiyeeffachuu ishee murtii keessatti hin caqafamne. Manni murtii jalaas iyyataan qarshii 20,000 beenyaa akka kaffalu kan murteesse iyyataa ifatti haalee deebii hin kennine sababa jedhuuni dha. Ta'us, hanga beenyaa ilaalchisee maallaqa beenyaa himataan gaafate himatamaan ifatti haaluu dhabuun hanga beenyaa guutummaatti yookaan gartokkeen akka amanetti akka hin lakkaa'amne SDFHH kwt.83 jalatti tumameera. Kana waliin yoo ilaalamu, iyyattuun beenyaa miidhaa qarshii 20,000 iyyattuun akka shh kwt.2141 osoo hin mirkaneeffatiin iyyataan haalee waan hin falmanneef jechuun manneen murtii jalaa kan murteessan tumaa

⁹¹ Iyyataa Shukkur Jamaal fi Waamamtuu Eden Nagaash gidduutti dhaddacha guyyaa 18/09/2006 ooleen murtaa'e. (jildii 16 fuula 169-171)

SDFHH kwt.83 ilaalcha keessa kan galche waan hin taaneef dogoggora seeraa bu'uuraa qaba jedheera.

Gaaffiilee marii

1. Manni murtii beenyaa murteessuuf himataan firiiwwan dubbii hagamitti mirkaneessuu qaba? Dhimma isa jalqabaa 26^{ffaa} keessatti manni murtii “midhaan baduun isaa bakka mirkanaa’etti hagam kan jedhu beekamuu dhabuun ol’iyyataan gonkumaa hin miidhamne waan nama hin jechisiisneef---” jechuudhaan bu’uura SHH kwt.2102 tiin qarshii 1000 murteesseera. Dhimma 27^{ffaa} keessattis, sababa du’aan du’eef ijoolleen bu’aan dhaban gonkumaa hin jiru nama hin jechisiisu jechuun tilmaamaan murtaa’eera. Dhimma 29^{ffaa} irratti immoo meeshaan hatamuu kan mirkanaa’e ta’us sababa kanaan kisaarri ga’e hin mirkanoofne jedhamee gaaffiin kisaara sababa meeshaan hatameef gaafatame kufaa ta’ee murtaa’eera. Dhimmoota kanneenii fi dhimmoota wal fakkaatoo isin mudatan kaasuun kallattii fuula duraaf akka ta’u, beenyaa murteessuuf himataan firiin dubbii hagamitti mirkaneessuu akka qabu irratti marii’adhaa! Ciminaa fi hanqina murtiiwwan kanneenis ibsa armaan olitti kenname waliin ilaaluun irratti marii’adhaa!
2. Dhimma 27^{ffaa} irratti umurii ijoollee qallaba gaafatanii fi umurii isa du’ee qulqulleessuun wal qabatee tarkaanfii Manni Murtii ol’aanaa Godina Arsii Lixaa fudhate akkamitti madaaltu? Tilmaama umurii ijoollee ilaalchisee hoo tarkaanfii manni murtii ol’aanaa fi manni murtii waliigalaa fudhatan ni deeggartuu? Hanga beenyaa qallaba ijoolleef barbaachisu bu’uura SHH kwt.2102 tiin yoo tilmaamuuf deemsa manni murtii waliigalaa hordofe irratti ciminaa fi hanqina isaa kaasuun irratti marii’adhaa! Gara fuula duraattis dhimmi akkasii haala kamiin akka ilaalamuu qabu irratti marii’adhaa.
3. Nama gocha balleessaa raawwate jedhamee dhaddacha yakkaatti murtiin balleessummaa irratti kenname ilaalchisee gochuma saniif beenyaa akka kaffaluuf yoo himatame, murtiin balleessummaa dhimma yakkaa irratti kenname itti gaafatamummaa hariiroo hawaasaa mirkaneessuuf qofaa isaatti gahaa ta’a jettuu? Murtiin dhaddacha yakkaatti kenname ol’iyyannoodhaan mana murtii ol’iyyata dhagahutti ilaalamaa kan jiru yoo tahe hoo akkam ta’uu qaba? Xiinxala dhaddachi ijibbaataa dhimma 28^{ffaa} irratti ibsee fi ibsa armaan olii waliinis ilaalaa!
4. Gaaffii beenyaa miidhamaan yookiin bakka bu’aan isaa akka SDFY kwt 154 tiin galmee dhimma yakkaa irratti dhiyeessu ilaalchisee falmii fi ragaa dhiyeessuun wal qabatee

gaheen miidhamaa fi abbaa Alangaa maal ta'uu akka qabu irratti marii'adhaa!
Muuxxannoon gama kanaan yoo jiraates kaasaati irratti marii'adhaa!

5.3. Darbiinsa Yeroo Himata Beenya

Akka bu'uuraatti, himanni beenyaa guyyaa miidhaan ga'e irraa eegalee waggaa lama gidduutti dhiyaachuu akka qabu SHH kwt. 2143 (1) jalatti tumameera. Ta'us, miidhaan gahe yakkaatiin kan adabsiisu ta'ee, seerri yakkaa immoo daangaa yeroo irra dheeraa kan tume yoo ta'e darbiinsi yeroo kan seera yakkaan tumame raawwatiinsa qabaata.

Kanaan wal qabatee, rakkoon qabatamaa bal'inaan mul'atu daangaan darbiinsa yeroo seerri yakkaa kaa'e yoomii fi akkamitti raawwatama kan jedhu dha. Himanni yakkaa fi himanni beenyaa akka Seera Yakkaa kwt.101-102 fi SDFHH kwtt.154-159 tti bakka tokkotti kan dhiyaatu yoo ta'e waa'een falmii darbiinsa yeroo bakkuma tokkotti fala argachuu danda'a. Adeemsi kun falmii gama kanaan ka'u, salphisuurra iyyuu miidhamaan baasiwwan biroo keessa osoo hin galiin fala akka argatu kan gargaaru dha. Gama biraatiin, himatni beenyaa erga dhimmi yakkaa murtaa'ee booda kan dhiyaate yoo ta'es, darbiinsa yeroo keewwata murtiin balleessummaa kennameef kaa'ame waliin ilaaluun fala argachuu danda'a. Haalli falmisiisaan dhimmicha irratti himanni yakkaa yoo hin dhiyaatne ta'e yookaan immoo himanni yakkaa dhiyaatee murtiin dhumaa osoo hin kennamne himanni kan ka'e (balleessaa hin jedhamne ykn keewwatni jalatti balleessa jedhamu adda hin baane) yoo ta'e yookaan immoo murtiin kan hin kennamne beellama irra jiru yoo ta'e haala kamiin ilaalamuu qaba kan jedhu dha.

Haala akkasii keessatti, tumaa SHH kwt. 2143 (2) keessattuu waraabbii Afaan amaariffaa waliin yoo ilaalame “**ጉዳቱም በወንጀል የሚያስቀጥ ሆኖ የይርጋ ዘመኑ ርዝመት የበለጠ እንደሆነ የካሳው ጉዳይ ክስ የይርጋ ዘመን ልክ በዚህ መሠረት ይሆናል**” kan jedhu keessaa gaaleen “**ጉዳቱም በወንጀል የሚያስቀጥ-**“ jedhu madaallii manni murtii/dhaddachi dhimma beenyaa ilaalu fudhatu malee himatamaan yakkaan himatamee adabamuu isaa akka ulaagaatti kan kaa'e hin fakkaatu waan ta'eef haala kanaan ilaaluun fala ta'a. Kana malees Dhaddachi Ijibbaata Mana

Murtii waliigala Federaalaa galmee lakk.58920⁹² irratti kennes yaaduma kana kan deeggaru dha.⁹³

5.4. Itti Gaafatamummaa Dhumaa (Ultimate Liability)

Akkuma armaan olitti boqonnaa tokkoffaa keessatti ilaalletti, gochi tokko itti gaafatamummaa hariiroo hawaasaa garagaraaf ka'umsa ta'uu akka danda'u ilaalleerra. Akkasumas boqonnaa lammaffaa keessattii namni miidhaan irra ga'e maddoota itti gaafatamummaa waliigalteen alaa sadan bu'uureffachuun namoota garaagaraa irraa mirga beenyaa gaafachuu qabaachuu danda'a. Miidhaa gahe tokkoof namootni garaagaraa maddoota itti gaafatamummaa garaagaraa bu'uureffachuun kan itti gaafatamuu danda'an yoo ta'e itti gaafatamummaan dhumaa haala kamiin murtaa'uu qaba kan jedhu qabxii ilaalamuu qabu dha.

Tumaaleen SHH kwt.2155 hanga 2161 haalota akkasii keessatti akkaataa itti beenyaan dhumaa murtaa'uu haguuga. As irratti itti gaafatamummaa dhumaa yeroo jennu garee miidhamaaf itti gaafatamu jechuu osoo hin taane miidhamaaf bu'uura moojula kana keessatti armaan olitti ibsameen beenyaan erga kaffalamee booda namoota itti gaafatamtoota jedhamaniif itti gaafatamummaa isa xumuraa kan qbaatu jechuu keenya dha.

Haaluma kanaan akka SHH kwt.2155 (1) tti namootni garaagaraa beenyaa miidhaa kaffaluuf kan itti gaafatamummaa qaban yoo ta'e, hundinuu gamtaa fi qeenxeedhaan itti gaafatamtoota ta'u.⁹⁴ Akka SHH kwt.2155 (3) tti maddi itti gaafatamummaa tokkoo isaanii waliigaltee irraa kaan immoo hariiroo waliigalteen alaa irraa kan maddu yoo ta'e illee itti gaafatamummaa gamtaa fi qeenxee ni qabaatu. Itti gaafatamummaa balleessaa irraa maddu yoo ta'es nama kakaase, deeggaree fi raawwate gidduutti garaagarummaan hin uumamu. Haata'uu malee namoota itti gaafatamtoota ta'an keessaa tokkichi balleessaa kan raawwate yoo ta'e itti gaafatamummaan

⁹²Iyyaataa Obbo. Alamiinaw Akaalee vs.Inshuraansii Hibrat galmee lakk.58920 Jildii 11ffaa , fuula 382-386

⁹³Dhimmicha irratti iyyataan balleessaa qabaachuu koo mana murtiitti waan hin himatamneef darbiinsa yeroo kan yakkaa fayyadamuun sirrii miti jedhee komateera. Dhaddachi ijibbaataa murtii kenneen "balaan konkolaataa balleessaa iyyataadhaan kan ga'e ta'uu mirkanaa'eera. Kuni immoo yakkaanis kan himachiisu/adabsiisu ta'uu isaa ti. Gochichi (miidhaan ga'e) yakkaan kan adabsiisu ta'uu isaa malee namni gochicha raawwate yakkaan himatamee adabamuun isaa tilmaama keessa kan galu miti. Kana waan ta'eef falmii himatamaan yakkaan hin himatamne yookaan hin adabamne jechuudhaan dhiyeesse bu'uura seeraa kan qabu miti" jechuudhaan darbiinsi yeroo kan yakkaa raawwatiinsa akka qabu murteesseera.

⁹⁴Waraabbiin fooyya'ee hiikame 'where several persons are liable to make gooda the same damage they are bound jointly and severally' jedha.

dhumaa kan isaa qofa ta'a (SHH kwt.2156). Miidhaa gahe tokkoof namootni garaagaraa balleessaa raawwataniin kan gumaachan yoo ta'e immoo (shared fault) manni murtii beenyaa xumuraa gidduu isaaniitti yaada madaalawaan qoodee murteessuu qaba. Yeroo kanattis haala dhimmichaa keessattuu hanga balleessaan tokkoo tokko isaanii miidhaa gaheef gumaache yaada keessa galfamee kan qoodamu ta'a (SHH kwt.2160).

Itti gaafatamummaa sababa balleessaa hojiirraaf (discharge of functions) akkasumas sababa balleessaa hojjetaa waajjira mootummaa (official fault) mudatuuf garuu, seerichi haala addaan tumeera. Akkuma armaan olitti ibsame itti gaafatamummaa hariiroo waliigalteen alaa maddoota garaagaraa irraa maddu ilaalchisee miidhamaan namoota seeraan itti gaafatamoo ta'an himachuudhaan kan irratti murteessifachuu danda'u ta'us dhuma irratti itti gaafatamummaa dhumaa kan fudhachuu qabu isa balleessaa raawwate dha. Akka SHH kwt.2157 tti hojjetaan dhaabbata tokkoo (employee) osoo hojii isaa hojjetuu balleessaa hojii raawwateen (functional fault) miidhaa kan geessise yoo ta'e akkasumas hojjetaan mootummaa hojii isaa idilee osoo hojjetuu balleessaa hojiirraan (official fault) miidhaa kan geessise yoo ta'e manni murtii itti gaafatamummaa dhumaa wal duraa duubaan dhaabbanni (emloyer) yookaan Waajjirri mootummaa hojjechiisu guutummaatti ykn walakkaan akka kaffalu murteessuu danda'a. Bu'uura tumaa kanaan hojjetaan (kan mootummaas ta'e kan dhaabbataa) balleessaa hojiirraa raawwate guutummaatti yookaan walakkaan itti gaafatamummaa dhumaa jalaa bahuu danda'a jechuu dha. Guutummaatti itti gaafatamummaa jalaa kan bahu yoo ta'e waajjirri yookiin dhaabbanni hojjechiisaa qofti idea kaffalamu dhuunfata jechuu dha. Haalli kun bakka bu'aa dhaabbiilee (agent) fis raawwatiinsa ni qabaata. Manni murtii yeroo haala kanaan murteessu wantoota yaada keessa galchuu qabuu fi wantoota yaada keessa galchuu hin qabne SHH kew.2158 jalatti tarreessee jira. Haaluma kanaan manni murtii hojjechiisaan/ waajjirri mootummaa walakkaan yookaan guutummaattii itti gaafatamaa ta'uu qaba moo miti? Kan jedhu murteessuuf manni murtii murtii cimina balleessaa hojjetichi raawwatee fi tattaaffii inni taasise yaada keessa galchuu qaba. Gama biraan hanga qabeenya hojjetichaa fi hoojjechiisaa ykn waajjira mootummaa itti gaafatamaa ta'ee yaada keessa galuu hin qabu. Akka SHH kwt. 2159 tti immoo hojjetaan yaada miidhaa geessisuu (Intent to injure) kan balleessaa raawwae yoo ta'e yookaan yakkaan kan balleessaa jedhame ta'e tumaan SHH kwt.2157 kun raawwatiinsa hin qabaatu.

Dhuma irratti, gareen hanga itti gaafatamummaa dhumaa qabuun olitti miidhamaaf kaffale bakka miidhamaa bu'uun (subrogation) garee itti gaafatamummaa dhumaa qabu (qooddachuu qabu) irraa himatee fudhachuu danda'a.⁹⁵

5.5.Ol iyyannoo

Seerichi dhimma beenyaa ilaalchisee sirnaa fi adeemsa ol'iyyannoo addatti tumee jira. Haala kanaanis, akka bu'uuraatti hanga beenyaa mana murtii sadarkaa jalqabaatiin kennamee irratti ol'iyyannoon hin danda'amu (kwt 2152). Kunis, hangi beenyaa murtaa'e natti xiqqaateera ykn baay'ateera jechuun komiin dhiyaatu fudhatama hin qabu jechuu dha. Ta'us haalota addaa kwt. 2153 jalatti tarreeffamaniin ol iyyannoon ni danda'ama. Sababoonni kwt 2153 jalatti tumaman kunis: Manni murtii shallaggii yoo godhu wantoota yaada keessa galchuu qabu osoo yaada keessa hin galchiin yoo hafe ykn qabxiwwan yaada keessa galuu hin malle shallaggii keessatti yaada keessa galcheera yoo ta'e, hangi beenyaa manni murtii murteesse haala ifatti hubatamuun madaalawaa yoo hin taanee fi kunis loogii ykn miira badaan murtaa'uu kan agarsiisu yoo ta'e akkasumas hangi murtaa'e dogoggora eda'uu gama murtiitiin kan uumame ta'uu agarsiisuudhaani dha. As irratti wanti hubatamuu qabu mirgi ol iyyannoo kan daanga'e hanga beenyaa ilaalchisee qofa dha. Itti gaafatamummaa ilaalchisee daangaan kun kan ilaallatu miti. Qabatamatti hojjimaatni jiru garuu manneen murtii dhimmoota hunda iyyuu ol iyyannoon fuudhanii ilaalaa jiru. Kanaafuu, manneen murtii hanga beenyaa ilaalchisee dhimmoota ol iyyannoodhaan ilaaluun duratti sabaabni hanga beenyaa irraa ol'iyyatame ulaagaa shh kwt.2153 guutuu isaa mirkaneeffachuu qabu.

⁹⁵ SHH kwt.2161

Maddoota Wabii

A. Kitaabotaa

1. Hans-Bernd Schafer, **Tort Law: General**, University of Hamburg (1999)
2. Abdulmalik Abubeker & Desta G/Michael, **Extra-Contractual Liability**, Teaching Material, 2009
3. Krzeczunowicz Jerzy (George), **The Ethiopian Law of Compensation for Damage**, (Addis Ababa, Faculty of Law, 1977)
4. John Cooke, **Law of Torts** 8th ed. (London, New York and Others; Pearson Longman, 2007)
5. Morbide Nicholas, J. and Roderick Bagshaw **Tort Law**, 2nd ed. (London, New York and Others; Pearson Longman, 2005)
6. Negatu Tesfaye, **Extra Contractual Liability and Unjust Enrichment**, (Artist Printing Press, Addis Ababa, 1996)

Barreeffamoota Garaagaraa

- 2) Moojula shallaggii beenyaa kan foyya'ee, leenjii hojii duraatiif wiirtuu leenjii qaamolee haqaa Federaalaan kan qophaa'ee (Afaan Amaariffaa).
- 3) Moojula shallaggii Beenyaa Institiyuutii leenjii ogeessota Qaamolee Haqaa fi Qo'annoo Seeraa Oromiyaa bara 2007 qophaa'e
- 4) Mehari Redae, **Assessment of Compensation for Damage under the Ethiopian Civil Law** (unpublished Material written in Amharic, 2006), Presented in a Workshop organized by Action Professional Association for the People (APAP)

B. Seerota

1. The Constitution of the Federal Democratic Republic of Ethiopia 1995.
2. The Civil Code of Ethiopia, Proclamation No. 165/1960.

3. The civil procedure code of Ethiopia, Proc. No. 165/1965
4. The Commercial Code of Ethiopia, Extra – Ordinary, 1960
5. Criminal Procedure Code of The Empire of Ethiopia, 1961 Negarit Gazeta, Extra-Ordinary Issue No. 1961 Addis Ababa.
6. Labour Proclamation, Proc. No. 1156/2019
7. FDRE Criminal Law, Proclamation No.414/2004.

C. Dhimmoota

1. Dhimma mana Murtii ol'aanaa Godina Booranaaa galmee lakkoofsa 13981 irratti ta'e himataa Dheengee Duubaa fi Himatamaa Dhaabbata Chaayinaa (CET) gidduutti ilaalamee murtaa'e 13981 iyyannoodhaan immoo mana murtii waliigala Oromiyaa dhaddacha dhaabbii kibbaatti galmee lakkoofsa 286560 irratti ilaalamee murtaa'e.
2. Dhimma Mana Murtii waliigala Federaalaa Dhaddacha Ijibbaataan Galmee lakk.62504 ta'ee irratti Iyyataa Taaddasaa Namaagaa Fi waamamaa Qajeelcha Qorannaa Yakkaa Poolisii Federaalaa ta'e irratti ilaalamee murtii argate.
3. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii waliigala Federaalaatin galmee lakk.67973 ta'e irratti Iyyataa Baqqalaa Walchaamoo fi waamamaa Xibabuu Xooraa jidduu turee murtii argate.
4. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii waliigala Federaalaan galmee lakk.80343 ta'e irratti Iyyataa Dhaabbata Mucuceessa Gogaa Itti Gaafatamummaan isaa murtaa'e Waaliyaa fi Darajjee Wulataaw jidduutti murtaa'e.
5. Dhimma Dhaddacha Ijibbaata Mana Murtii waliigala Federaalaan galmee lakk.92020 ta'e irratti iyyataa Mana Maree Federeshinii FDRE fi waamamaa Maammoo Ittaafarraa jidduu ture irratti murtii argate.
6. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataan Mana Murtii waliigala Federaalaan galmee lakk.16270 ta'e irratti iyyataa Dhaabbata Misooma Qonnaa Hawaasaa fi Waamamaa Maharii Maataa jidduu turee murtii argate.
7. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk.39601 ta'e irratti iyyataa Bankii Misooma Itiyooophiyaa Fi Waamamaa Gazzaahany Mangistuu jidduu turee murtii argate.

8. Dhimma Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk.12667 oliyyataa Warshaa Foomii fi pilastika Finfinnee fi Deebii kennaa Thahaannash Mokoonoon jidduu turee murtii argate.
9. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii waliigala Federaalaan galmee lakk.54021 ta'e irratti iyyataa Duulaa Yaasiin fi Waamamaa Abbabach Isheetee jidduu turee murtii argate.
10. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii waliigalaa Federaalaan galmee lakk.69428 ta'e irratti iyyataa Awwaash Baankii Fi Waamamaa Mahammad Abbaa Alii fa'i (n-2) jidduu turee irratti murtii argate..
11. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk. 92040 ta'e irratti Iyyataa obbo Ximqatuu Gamene fi Waamamantuu Aadde Taaggeseech Yohaannis, Jildii 16^{ffaa} gaafa 9/6/2006 murtaa'e.
12. Dhimma Mana Murtii Olaanaa Godina Jimmaa tti Dassaaleny Saxxany fi Pheexiroos Ashabbir jidduutti galmee lakk.28048 ta'e irratti dhaddacha guyyaa 9/3/2006 ooleen murtii argate.
13. Murtii Dhimma Mana Murtii Waliigala Federaalaa Dhaddacha Ijibbaataan galmee lakk.35034 ta'e irratti Iyyataa Xiruqalam Dasee fi Waamamaa Tsiggee Kefiyaalaw jidduutti murtaa'e.
14. Dhimma Dhaddachi Ijibbaataa Mana Murtii Waliigalaa Federaalaa galmee lakk.11280 irratti iyyattoota oksfam uk(N-2) fi Waamamantuu Guddistuu daa'ima Dastaa Balaachoo gidduutti ilaalee murteesse
15. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaa galmee lakk. 11173 irratti iyyattuu almaaz Asaffaa fi Waamamaa komishinii poolisii Naannoo harar jiduutti murteesse.
16. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana murtii waliigala federaalaa galmee lakk. 19338 ta'e irratti Zeeyinabaa hasan fi Waamamaa Fireew Takkaaliny jiduutti murtaa'e.
17. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii waliigala Federaalaa galmee lakk.42962 ta'e irratti iyyataa Ayyelee Admaasuu fi waamamaa Ajjabuu shumee jidduutti murtaa'e.
18. Murtii Mana Murtii Olaanaa Godina Adda Adaamaa galmeelakk.16029 ta'e irratti Himataa Mikaa'el Mallasaa fi Himatamaa Daarik Biraanuu jidduutti aafa 22/04/2006 murtaa'e.
19. Dhimma Murtii Mana Murtii Olaanaa Godina Arsii Lixaa himataa Fiqiruu Gammachuu fi Himatamaa Ermiyaas Wajeeboo jiduutti galmee lakk. 16178 ta'e irratti gaafa 13/8/2006 murtaa'e.

20. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii waliigala Federaalaan galmee lakk.34138 ta'e irratti iyyataa Sister Gannat Geetaachoo fi waamamaa Wandiwasan Hayiluu jidduutti murtaa'e.
21. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk. 67225 irratti Ermiyas Hayiluu fi waamamaa Birhaanuu Daamxoo jiduutti murtaa'e.
22. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk. 30442 ta'e irratti Iyyataa humna ibsaa Itoophiyaa fi Waamamtuu Dinqaa Amenee jiduutti murtaa'e.
23. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk.50225 irratti Iyyataa Dhaabbata inshuraansii Itoophiyaa fi waamamtuu Zinnaash Asaffaa faa (N-2) jidduutti murtaa'e.
24. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk. 32250 irratti iyyattuu Asnaaqech Waldamaariyam fi deebii kennitoota Katamaa Tasammaa faa (n-5) jiduutti murtaa'e.
25. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk.38117 Iyyataa Biraanuu Fayisaa fi waamamtoota Inshuraansii Naayil faa (n-2) jiduutti murtaa'e.
26. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk.27565 Iyyataa Dhaabbata Inshuraansii Itoophiyaa fi waamamtoota Damisee warqinee faa(N-2) jidduutti murtaa'e.
27. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk. 169658 iyyataa Amaan H/Fattaa fi deebii kennaa Maammaa H/Fattaa jiduutti murtaa'e.
28. Dhimma Mana Murtii Olaanaa Godina Shawaa Lixaa galmee lakk.49304 ta'e irratti Himataa Fayisaa Baqqalaa fi Himatamtoota Lalisaa Diroo faa (N-2) jiduutti dhaddacha guyyaa 19/10/2005 murtaa'e.
29. Dhimma Mana Murtii Olaana Godina Arsii Lixaa Hawaa Kadir faa (n-3) fi Qabattoo Giikkisaa faa (n-4) galmee lakk.14342 irratti dhaddacha guyyaa 26/6/2005 ooleen murtii argate.
30. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk. 46386 ta'e irratti Iyyataa Ob. Haayiluu Tasfaawuu fi Waamamaa Birhanee Mabiraatuu jidduutti murtaa'e.
31. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmee lakk.94181 iyyataa shukkur Jamaal fi waamamtuu eden nagaash jidduutti murtaa'e.

32. Dhimma Dhaddacha Ijibbaataa Mana Murtii Waliigala Federaalaan galmeew 58920 irratti iyyaataa obb. Alamiinaw Akaalee fi Inshuraansii Hibrat jidduutti murtaa'e.